

"VI KOMMER IKKE MED KUGLER OG KANONER"

Arbeiderbevegelsens framvekst og utvikling i Gjesdal før
1940

av

Ivar Øiumshaugen

Hovedfagsoppgave i historie

Historisk institutt, Universitetet i Bergen

Høsten 1995

INNHALDSFORTEGNELSE

KAPITTEL 1: INNLEDNING.	1
ARBEIDERBEVEGELSEN I ROGALAND SOM FORSKNINGSTEMA.	3
DISPOSISJON.	3
KILDENE.	5
KAPITTEL 2: DEN INDUSTRIELLE UTVIKLINGEN FRAM TIL 1940.	7
KLASSESTRUKTUREN.	7
INDUSTRIEN I ROGALAND.	9
INDUSTRISTRUKTUREN I GJESDAL.	11
DRIFTSFORHOLD OG SYSSELSETTING I ULLVAREINDUSTRIEN.	14
<i>Geografiske forskjeller i tekstilindustrien.</i>	17
ÅLGÅRD ULLVAREFABRIKK.	19
<i>De første 35 år.</i>	19
<i>Leiespinning.</i>	19
<i>Sysselsettingen 1905-1914.</i>	20
<i>D. F. U. blir dannet.</i>	21
<i>Driftsforhold og sysselsetting 1914-1920.</i>	23
<i>D. F. U. i mellomkrigstiden.</i>	25
<i>Sysselsettingen 1920-1940.</i>	26
ULLVAREINDUSTRIEN I OLTEDAL.	28
<i>Småbedriftene Oltedals Spinderei og Vang Spinneri.</i>	28
<i>Oltes Uldvarefabrikk.</i>	29
<i>A/S Svanedal Ullvarefabrikk.</i>	31
<i>Gode år og store utvidelser.</i>	33
<i>Sysselsettingen ved Svanedal 1919-1940.</i>	34
<i>Gjestal Spinneri.</i>	34
KAPITTEL 3: BEFOLKNINGSUTVIKLING, ARBEIDERKLASSEN OG FORHOLDET MELLOM LEDELSE OG ARBEIDERE.	37
BEFOLKNINGS- OG TETTSTEDSUTVIKLINGEN I GJESDAL 1865-1940.	37
<i>Geografisk rekruttering.</i>	40
<i>Arbeiderkvinnenes sivile status.</i>	43
TETTSTEDET ÅLGÅRD. BOFORHOLD OG FORHOLDET MELLOM LEDELSE OG ARBEIDERE.	43
<i>Boforhold på Ålgård.</i>	43
<i>"...ikke bare sine folks arbeidsgiver, men også deres far."</i>	45
<i>Felleshusholdet og paternalistisk bedriftsledelse.</i>	48
<i>Forholdet mellom Nils Nilssen og arbeiderne 1893-1914.</i>	51
<i>Etter Nils Nilssens avgang i 1914.</i>	53
TETTSTEDET OLTEDAL. BOFORHOLD OG FORHOLD MELLOM LEDELSE OG ARBEIDERE.	54
<i>Boforhold i Oltedal.</i>	54
<i>Ole Dirdals beretning om forholdene ved Oltes Uldvarefabrikk.</i>	54
<i>Svanedal Ullvarefabrikk.</i>	56
KAPITTEL 4: ARBEIDERBEVEGELSENS FRAMVEKST I ROGALAND.	57
ARBEIDERBEVEGELSENS BARNDOM I ROGALAND.	57

<i>Ønsket om en amtsarbeiderorganisasjon gjennom arbeider-samling.....</i>	59
<i>Stavanger Amts Arbeiderparti blir til.....</i>	61
<i>Stavanger Amts Arbeiderpartis stiftelse.....</i>	61
<i>Amtspartiet og agitasjonen.....</i>	63
<i>"Bare jeg kunde bli saa god kristen, at jeg blev en ægte socialist".....</i>	64
<i>Jæderens Arbeiderforening.....</i>	65
<i>Stavanger-dominans i amtspartiet.....</i>	67
<i>"Agitationen paa landsbygden, med særlig henblik paa organiseringen af amtets tekstilarbeidere.".....</i>	67

KAPITTEL 5. FRAMVEKSTEN AV EN ORGANISERT ARBEIDERBEVEGELSE I GJESDAL.....71

OLTEDALS ARBEIDSMANDSFØRENING.....	71
LØNSNFORHANDLINGER I OLTEDAL.....	73
OLTEDALS ARBEIDSMANDSFØRENING OPPLØSES.....	75
KOMITEEN SOM ALDRI LOT HØRE FRA SEG OG KVINNENE SOM HOLDT MØTER I HEMMELIGHET.....	75
AALGAARD & FIGGENS ARBEJDERFØRENING DANNES.....	76
ET SVEKKET AMTSPARTI.....	78
NORSK FAGBEVEGELSE FØR 1910.....	79
TRANGVIGSKE FORHOLD VED ÅLGÅRD ULLVAREFABRIKKER.....	80
"HJELPELØSE REDSKAPER I ANDRES HÆNDER.".....	81
1. MAI-FEIRING PÅ ÅLGÅRD I 1909.....	82
STORT ARBEIDERSTEVNE PÅ ÅLGÅRD: "VI KOMMER IKKE MED KUGLER OG KANONER."84	
FAGFØRENINGEN PÅ ÅLGÅRD OG FIGGJO GÅR I OPPLØSNING.....	85
OPPSUMMERING.....	86
FAGORGANISASJONENS STILLING I TEKSTILINDUSTRIEN 1910-1920.....	87
ÅRENE 1910-1916 - INGEN FAGFØRENINGER I GJESDAL.....	88
NY FAGFØRENING PÅ ÅLGÅRD.....	89
ARBEIDSSTANSEN I 1918.....	91
FAGFØRENINGEN ANERKJENT AV LEDELSEN.....	92
FAGFØRENINGEN OLTEDAL.....	93
ÅRET 1921 - STORSTREIK OG STORE LØNSNEDSLAG.....	97

KAPITTEL 6: DEN POLITISKE ARBEIDERBEVEGELSEN I GJESDAL 1906-1921.....101

DEN POLITISKE ARBEIDERBEVEGELSEN I ROGALAND 1910-1920.....	103
GJESDAL-SOSIALISTENES ROLLE I AMTS- OG KRETSPARTIET.....	105
STORTINGSVALGENE I GJESDAL 1906-1918.....	106
ARBEIDERPARTIET VED STORTINGSVALGENE 1906-1918.....	107
SOSIALISME OG KRISTENDOM I DEN ROGALANDSKE ARBEIDERBEVEGELSEN.....	112
KOMMUNEVALGENE FØR 1920.....	115
ARBEIDERPARTIET I KOMMUNEPOLITIKKEN.....	116
ARBEIDERPARTIETS OPPTREDEN.....	119

KAPITTEL 7: FAGBEVEGELSEN 1921-1940.....123

"ARBEIDERNE PÅ ÅSEN SER MED AVSKY PÅ ARBEIDERNE VED ÅLGÅRD ... ".....	123
AGITASJONEN PÅ VESTLANDET. FAGFØRENING PÅ FIGGJO.....	127
STORLOCKOUTEN I 1931.....	127
ORGANISASJONSFØRHOEDET I TEKSTILINDUSTRIEN PÅ 1930-TALLET.....	130

FAGORGANISASJONENS GJENNOMBRUDD I TEKSTILINDUSTRIEN.	130
FORHOLD VED SVANEDAL 1920-1934.	131
OLTEDAL TEKSTILARBEIDERFORENING STIFTES.	131
TRAKASSERINGER OG ARBEIDSKAMP.	132
DISPONENT ALFRED OFTEDALS TALE TIL DE ANSATTE.	135
ARBEIDERNE GÅR TIL ULOVLIG STREIK.	136
BRÅKET PÅ SVANEDAL FORTSETTER.	138
ULOVLIG STREIK PÅ FILIALEN I EGBERSUND, MEN ROLIGERE FORHOLD I OLTEDAL. ...	140
KAPITTEL 8: DEN POLITISKE ARBEIDERBEVEGELSEN I SPLITTELSESÅRENE 1921-1927.	143
PARTISTRIDEN I ROGALAND.	144
GJESDAL-SOSIALISTENES FORHOLD TIL PARTISTRIDEN.	146
ROGALAND ARBEIDERPARTI DANNES. KRETSPARTIETS ENDELIGE TESE-VEDTAK OG OPPLØSNING.	149
GJESDAL SOCIALDEMOKRATISKE FORENING BRYTER MED ARBEIDERPARTIET.	150
UTMELDINGSVEDTAKET SKAPER STRID.	152
ROGALAND SOCIALDEMOKRATISKE ARBEIDERPARTI.	153
ARBEIDERPARTIET DANNER NY PARTIAVDELING PÅ ÅLGÅRD.	154
FOLKETS HUS I OLTEDAL.	155
STRID OM FOLKETS HUS PÅ ÅLGÅRD.	156
1. MAI-FEIRINGENE PÅ ÅLGÅRD 1921-1926.	157
ARBEIDERPARTIETS ORGANISATORISKE STILLING I ROGALAND, ÅRENE 1921-1927.	157
ARBEIDERPARTIET OG NORGES SOCIALDEMOKRATISKE ARBEIDERPARTI SAMLES I ETT PARTI.	158
SAMLINGEN I ROGALAND.	159
SAMLINGEN I GJESDAL.	161
SOSIALISTPARTIENE OG VALGENE FRA 1921 TIL 1928.	161
STORTINGSVALGET I 1927.	163
KOMMUNEVALGENE I 1922 OG 1925.	165
KOMMUNEVALGLISTENE TIL NSA OG DNA.	166
DEN POLITISKE PROFILEN TIL SOSIALISTPARTIENE I SPLITTELSESÅRENE.	167
LISTESAMARBEID?	169
SOSIALISTENES OPPTREDEN VED ORDFØRERVALGENE.	169
KOMMUNEVALGET I 1928.	170
ORDFØRERVALGET I 1928.	172
KAPITTEL 9: DEN POLITISKE ARBEIDERBEVEGELSEN CA. 1928-1940.	174
PARTIORGANISASJONEN 1928-1940.	174
KATASTROFEVALGET I 1930.	175
STORTINGSVALGENE I 1933 OG 1936.	178
KOMMUNEVALGENE I GJESDAL 1930-1940.	179
<i>Arbeiderpartiet i kommunepolitikken.</i>	<i>180</i>
KAPITTEL 10: OPPSUMMERING, AVSLUTTENDE DRØFTING OG KONKLUSJON.	183
HVA VAR ÅRSÅKENE TIL FAGBEVEGELSENS SVAKE STILLING?	183
HVORFOR VAR DEN POLITISKE ARBEIDERBEVEGELSEN SÅ MODERAT?	188
LITTERATUR OG KILDER:	190

LITTERATUR.....	190
UTRYKKET LITTERATUR.....	195
STATISTISK MATERIELL:.....	195
BERETNINGER M.M. FRA LANDSDEKKENDE ORGANISASJONER:.....	195
BERETNINGER, PROTOKOLLER OG KORRESPONDANSE FRA REGIONALE ORGANISASJONER:	196
BERETNINGER, PROTOKOLLER, INTEVJUER OG KORRESPONDANSE FRA ORGANISASJONER OG PERSONER I GJESDAL:.....	196
BEDRIFTER:	197
FAGBLAD FOR FORBUNDENE:	198
AVISER:	198
OFFENTLIGE PROTOKOLLER O.L:	198

FORORD

Bergen, 10. januar 1996.

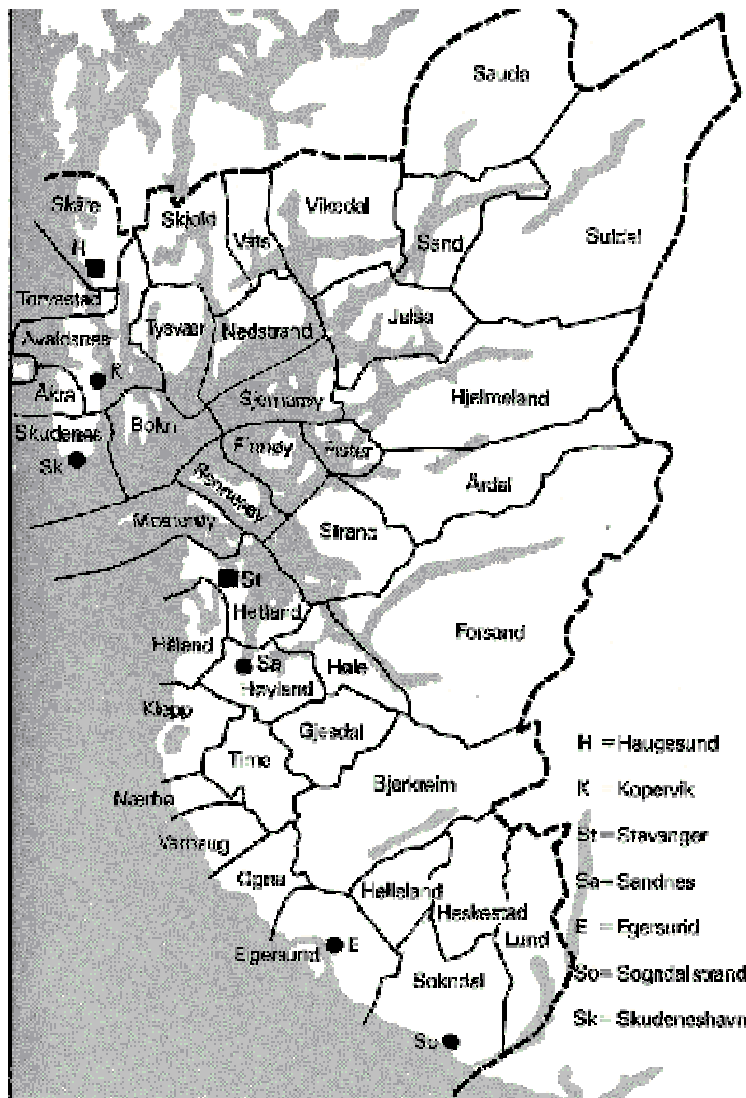
I november 1995 satte undertegnede siste punktum i hovedfagsoppgaven. Med unntak av noen mindre språklige rettelser er dette en elektronisk versjon av oppgaven slik den ble presentert for eksamenskommisjonen. Jeg vil her benytte anledningen til å rette en takk til alle som har bistått meg i arbeidet. En særlig takk går til professor Øyvind Bjørnson for god og nyttig veiledning. Frode Alne Pettersen vil jeg takke fordi han tok seg tid til å lese korrektur, selv om tidsfristen ble kort.

Frode Ulvund skal ha takk fordi han i innspurten før innlevering, ofret nattesøvnen for å hjelpe meg med den siste finpussen.

Dersom leseren har spørsmål eller kommentarer til oppgaven, send epost til Ivar Øiumshaugen (xivar@yahoo.com)

KAPITTEL 1: INNLEDNING.

Figur 1: Kommuner i Rogaland 1900

Kilde: E.Hovland/H.E.Næss (red.): *Fra Vistehola til Ekofisk*, bind 2, Stavanger 1987, s.16

Arbeiderbevegelsen på Vestlandet har hatt sine sterke støttepunkter i de store byene Stavanger og Bergen, samt i sterkt industrialiserte kommuner som Sauda og Odda der industrialiseringen var knyttet til det storindustrielle gjennombruddet etter 1905, og den kraftkrevende industrien. Studier av arbeiderbevegelsen på Vestlandet ser i stor grad ut til å ha vært rettet inn mot denne typen kommuner. Landkommuner hvor arbeiderbevegelsen hadde større vanskeligheter med å nå fram med sitt politiske og ideologiske budskap, har stort sett unnluppet forskernes interesse. Gjesdal kommune, knappe tre mil sørøst for Stavanger, er en slik kommune. Den opplevde sitt industrielle gjennombrudd tidlig i 1870-årene, og tettstedene Ålgård og Oltedal ble dannet på denne tiden. Men industrien utviklet seg senere enn i Odda og Sauda, og den ble aldri så dominerende i lokalsamfunnet.

I denne oppgaven vil jeg rette oppmerksomheten mot Gjesdal, og dermed mot en forsømt del av arbeiderbevegelsens historie på Vestlandet. Hensikten med oppgaven er å beskrive og analysere framveksten og utviklingen av arbeiderbevegelsen i en landkommune, Gjesdal, i årene fram til 1940. Geografisk er temaet begrenset til kommunegrensene slik de lå før 1965. Gjesdal var da omkranset av landkommunene Time, Høyland, Høle, Forsand og Bjerkreim.

Utviklingen i Gjesdal skiller seg markert fra utviklingen ellers i Norge. Fagbevegelsen ble aldri en stabil maktfaktor. Flere forsøk på å danne fagforeninger i tiden før 1921 mislyktes, og i årene 1921-1940 fantes det ingen fagforening på Ålgård, mens arbeiderne i Oltedal først dannet forening i 1935. Sammenlignet med fagorganisasjonen fikk den politiske arbeiderbevegelsen større gjennomslagskraft. Fra 1910 var Arbeiderpartiet (DnA) et fast innslag i kommunepolitikken. Sosialistenes oppslutning ved stortingsvalg nådde sitt høydepunkt under første verdenskrig. Oppslutningen om DnA i Gjesdal var ved stortingsvalget i 1918 prosentvis større enn landsgjennomsnittet, ja, endog større enn for rikets byer. Ved valgene i splittelsesårene på 1920-tallet var det Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti (NSA) som ble det klart største sosialistpartiet i Gjesdal. I landet som helhet var det derimot Arbeiderpartiet som var det ledende partiet på venstresiden. NKP fikk ingen tilslutning fra Gjesdal. Ved alle stortingsvalgene på 1930-tallet var den sosialistiske stemmeandelen i Gjesdal lavere enn ved noen av stortingsvalgene i perioden 1915-1927.

Den tette koplingen mellom faglig og politisk arbeiderbevegelse som kjennetegner norsk arbeiderbevegelse i denne perioden, finner vi altså ikke i Gjesdal. Det andre karakteristiske trekket ved bevegelsen er dens politiske profil. Den var mer moderat enn det som kjennetegnet bevegelsen ellers i landet.

Disse utviklingstrekkene har ledet meg fram til følgende to hovedproblemstilling: 1) Hva var årsakene til fagbevegelsens svake stilling i Gjesdal? Og, 2) Hvorfor var den politiske arbeiderbevegelsen så moderat? Underveis blir også andre spørsmål drøftet.

Arbeiderbevegelsen i Rogaland som forskningstema.

De siste 15 årene har arbeiderbevegelsens historie i Rogaland blitt viet betydelig oppmerksomhet. Av større arbeid skal jeg her kort nevne noen få. Kristian Sunde har i boka "Vår sak er rettferdig" tatt for seg bevegelsens historie i Rogaland i tidsrommet 1850-1905. Arbeiderbevegelsen i Stavanger er blitt behandlet av flere forfattere i verket "Stavanger mellom sild og olje", og av blant andre Torgrim Titlestad i bøkene "Stavanger - Norges røde by" og "I den galna tiå...". Dag Johannessen har tatt for seg Sandnes i hovedfagsoppgaven "Den politiske og faglige arbeiderbevegelsen i Sandnes ca. 1900-1940" og i boka "Hammar og gauk". Jeg vil også trekke fram det betydelige arbeidet som er gjort, og gjøres, av Arbeidernes Historielag i Rogaland. Laget har siden starten i 1984 bl. a. gitt ut årbøker med artikler som tar for seg ulike sider av arbeiderbevegelsens historie i Rogaland.

Større faghistoriske verker som primært tar for seg arbeiderbevegelsen i landkommunene i Rogaland er jeg ikke kjent med. Det betyr likevel ikke at vi har å gjøre med helt upløyd mark. Emnet er berørt i bl. a. bygdebøker og en del mindre artikler i årbøkene til Arbeidernes Historielag i Rogaland. Dan Dyrli Daatland har dessuten gitt en generell framstilling av den moderne politiske arbeiderbevegelsens framvekst og utvikling i Rogaland i verket "Fra Vistehola til Ekofisk". Til sammen har disse og flere andre gjort det mulig for meg å få en meget god oversikt over persongalleriet og organisasjons-mangfoldet som eksisterte innad i fylkets arbeiderbevegelse.

Arbeiderbevegelsen i Gjesdal er tidligere blitt viet oppmerksomhet av Hallvard Nordås i "Gjesdal bygdebok 1870-1989". En svakhet ved boka er at den ikke inneholder kildehenvisninger. Boka har først og fremst vært til stor nytte for meg i arbeidet med å kartlegge utviklingen innen industrien, tettstedene og lokal politikken. Omtalen Nordås gir av arbeiderbevegelsen er ikke fullstendig og inneholder dessverre også enkelte feilaktige opplysninger.[1]

Disposisjon.

Oppgaven har en tematisk og kronologisk oppbygging. Utviklingen i industrien, sider ved arbeidermiljøene, den politiske arbeiderbevegelsen og den faglige arbeiderbevegelsen er i størst mulig grad behandlet hver for seg. Beskrivelsen av disse områdene er imidlertid kronologisk ordnet.

Kapittel 2 tar for seg ulike sider ved næringsstrukturen i Gjesdal. Hvilke typer industri fantes og hvor stor var arbeiderklassen i forhold til jordbruksbefolkningen. Industrialiseringen i Gjesdal blir plassert inn i fylkets industribilde. Utviklingen i den dominerende industrien, ullvareindustrien, blir dessuten sett i forhold til utviklingen innen landets tekstilindustri. I siste del av kapittelet behandler jeg de enkelte ullvarebedriftene. I den forbindelse retter jeg søkelyset mot eierforholdene, bedriftenes økonomiske situasjon og sider ved selve driften.

Kapittel 3 behandler sider ved industritettstedene Ålgård og Oltedal. I første del av kapitlet gjør jeg bl. a rede for befolkningsutviklingen, størrelsen på tettstedene og hvordan befolkningen fordelte seg på tettstedene og bygden. Største delen av kapitlet tar for seg forholdet mellom arbeiderne og ledelsen ved Ålgård Ullvarefabrikk.

I kapittel 4 er det framveksten av arbeiderbevegelsen i Rogaland før dannelsene av arbeiderorganisasjoner i Gjesdal som blir behandlet. Hvem var drivkreftene i spredningen av de sosialistiske ideene, og hvordan opplevde de tidlige sosialistene møtet med den rogalandske landsbygda? Hvilke betraktninger gjorde de seg, og hvordan gikk de fram for å vinne oppslutning fra befolkningen i landdistriktene i fylket?

Kapittel 5 tar for seg fagbevegelsen i Gjesdal før 1922. Jeg er først og fremst ute etter å avdekke hvilke aktører som arbeidet for dannelse av fagforeninger, hvordan foreningene som ble dannet opptrådte og ble behandlet, samt hvorfor foreningene forsvant. Utviklingen i Gjesdal blir dessuten sett i lys av utviklingen innen landets tekstilindustri.

I kapittel 6 er det den politiske arbeiderbevegelsen i Gjesdal før 1920 som behandles. Vi ser på framveksten av partilag og hvordan Gjesdal plasserer seg i forhold til den organisatoriske utviklingen Arbeiderpartiet hadde ellers i fylket. I dette kapitlet behandles også utviklingen Arbeiderpartiet hadde ved stortings- og kommunevalg, og hvordan partiet framsto i lokalpolitikken.

Kapittel 7 handler om fagbevegelsens stilling i Gjesdal i tiden 1921-1940. Et av formålene er her å finne årsaker til fraværet av faglig organisering. I stor grad blir utviklingen i Gjesdal sett i lys av fagorganisasjonens stilling i landets tekstilindustri.

Kapittel 8 er viet partistriden og splittelsesårene i den politiske arbeiderbevegelsen. I tid strekker kapitlet seg fra maktskiftet i Arbeiderpartiet i 1918 og fram til kommunevalget i 1928. Første del av kapitlet tar for seg den organisatoriske utviklingen. Hvordan forholdt partiavdelingene i Gjesdal seg til partistriden, og hvilken parti-tilknytning valgt de ved splittelsen i 1921? Partisplittelsen i 1923 blir

ikke vektlagt fordi dannelsen av NKP ikke fikk noen direkte betydning i Gjesdal. Utviklingen i partiavdelingene blir fulgt fram til partisamlingen i 1927, og blir i stor grad sett i lys av utviklingen på fylkesplan. Andre del av kapitlet tar for seg stortings- og kommunevalgene i tiden 1921-1928, og forholdet mellom sosialdemokratene og Arbeiderpartiet i lokalpolitikken.

I kapittel 9 er det den politiske arbeiderbevegelsen i tiden 1928-1940 som behandles. Vi ser på Arbeiderpartiets organisatoriske stilling, hvordan partiet klarte seg ved valgene på 1930-tallet og hvordan partiet framsto i lokalpolitikken.

Kildene.

Kildemessig kan oppgaven deles inn i to deler. I kapittel 2 og 3, de to kapitlene som ikke direkte omhandler arbeiderbevegelsen, er det i første rekke litteratur, statistikker og intervju som er benyttet. Intervjuene stammer fra 1950-tallet, og er en del av arbeiderminnesamlingen som fant sted ved Norsk Folkemuseum under ledelse av Edvard Bull. I hovedsak er disse brukt for å få fram hvordan forholdet var mellom arbeiderne og arbeidsherrene.

For de øvrige kapitlene har sosialistavisen 1ste Mai vært den mest sentrale kilden. I kapittel 8, som omhandler splittelsesårene i den politiske arbeiderbevegelsen, har dessuten avisa Stavanger Socialdemokrat blitt mye benyttet. 1ste Mai, som gjennom hele perioden var et Arbeiderparti-organ, har jeg gått systematisk gjennom fra den ble startet opp i 1899 og fram til like etter krigsutbruddet i 1940. Den sosialdemokratiske partiavisa Stavanger Socialdemokrat er systematisk gått gjennom fra oppstarten i 1921 til den ble nedlagt i 1927. Ved siden av de to sosialistavisene har jeg også systematisk gått gjennom Sandnes og Jærens Avis fra oppstarten i 1932 og fram til krigsutbruddet. (Sandnes og Jærens Avis kalte seg selv for en uavhengig, partipolitisk nøytral avis, men denne merkelappen er misvisende. Avisen hadde klar politisk sympati med Samfundspartiet - et parti som hadde lite til overs for partivesenet og klassekampen.) I forbindelse med enkelte valg og arbeidskonflikter har jeg også benyttet meg av spredte nummer av Stavanger Aftenblad (Venstre), Stavangeren (Høyre) og Vestlandsposten. De borgerlige avisene gav imidlertid liten dekning av begivenheter i Gjesdal som hadde forbindelse med arbeiderbevegelsen, og jeg har av den grunn hatt liten nytte av disse.

Til sammen har jeg gått gjennom nærmere 60 årganger aviser. En så omfattende gjennomgang av aviser skyldes at arbeiderbevegelsen i Gjesdal har etterlatt seg svært få protokoller og annet materiell. De eneste protokollene det har vært mulig å oppspore har vært møteprotokollen til Arbeiderpartiets kommunestyregruppe i tiden 1928-1946, samt møteprotokollen til Oltedal

Tekstilarbeiderforening i tiden 1935-1940. Avisene har imidlertid gitt mulighet til innblikk i begivenheter og ikke minst betraktninger som arbeiderbevegelsens menn selv hadde.

Det øvrige kildematerialet som er benyttet er satt opp i den systematiske kildeoversikten.

KAPITTEL 2: DEN INDUSTRIELLE UTVIKLINGEN FRAM TIL 1940.

I dette kapitlet vil flere sider ved industrien i Gjesdal bli behandlet. Innledningsvis vil jeg kort gi en presentasjon av industribildet i Rogaland. Dette er gjort for å se om det var forhold ved Gjesdal som gjorde kommunen spesielt interessant for arbeiderbevegelsen. Deretter går jeg over til å behandle næringsgrunnlaget i kommunen. Videre vil jeg se på utviklingen i sysselsettingstallene i ullvareindustrien i Gjesdal og se denne i forhold til utviklingen i landets tekstilindustri. Til slutt retter jeg søkelyset mot de enkelte tekstilfabrikkene. Sentralt i den forbindelse står bl. a. forhold knyttet til eierskap, utvikling i antall ansatte og sider ved selve driften.

Klassestrukturen.

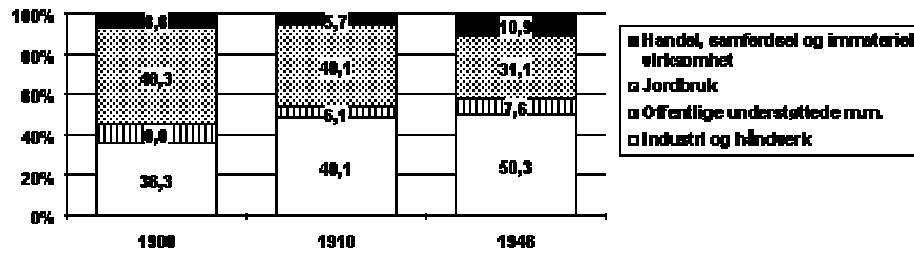
Det norske samfunn var i sterk endring i siste halvdel av 1800-tallet. Moderniseringsprosesser i jordbruket, sammen med en industrialisering som skjøt fart rundt 1870, virket inn på både bosetningsmønsteret og klassestrukturen. Primærnæringenes betydning som levebrød var synkende. Det motsatte var tilfelle for industri og håndverk. Enbøttetun erstattet de århundre gamle klyngetunene, og gårds- og arbeidsfelleskapet i det gamle bondesamfunnet ble slik slitt i stykker. Samtidig ble byene og tettstedene bosted for en stadig større del av befolkningen.

I Gjesdals to nærmeste bykommuner, Sandnes og Stavanger, kunne rundt halvparten av innbyggerne regnes som tilhørende arbeiderklassen i 1900.[2] I

landkommunene i Rogaland dominerte derimot fortsatt primærnæringene. Dette var også tilfellet i Gjesdal, hvor rundt 48% av innbyggerne i 1900 var knyttet til landbruket. (For en innlandskommune på Jæren hadde selvsagt ikke fiske og skogbruk noen betydning som levevei.) Likevel var det ingen landkommuner i fylket hvor arbeiderklassen utgjorde en så stor andel av befolkningen som i Gjesdal. 36,3% av den totale befolkningen hadde industri og håndverk som levevei. Av de øvrige landkommunene var det kun i Lund at arbeiderklassen utgjorde mer enn 30% av befolkningen.[3] Der var det arbeidet med Flekkefjordsbanen som var grunnlaget for den store arbeiderklassen. Da anleggsarbeidet tok slutt, skrumpet også arbeiderklassen inn. I Gjesdal. var

industrien den dominerende arbeidsplassen, og den store arbeiderklassen ble derfor ikke et forbigående fenomen som i Lund.

Figur 2: Folkemengdens prosentvise fordeling etter næringsvei i Gjesdal 1900, 1910 og 1946.

Kilder: Folketellingene 1900, 1910 og 1946. NOS 1900, 5. hefte, tabell 7. NOS 1910, 4. hefte, tabell 9. NOS 1946, 3. hefte, tabell 3 A.

Alt i 1910 hadde arbeiderklassen i Gjesdal gått forbi jordbruksbefolkningen i antall. Rundt 48% av innbyggerne hørte nå til arbeiderklassen, mens i overkant av 40% var knyttet til landbruket.[4] Arbeiderklassens relative størrelse endret seg lite etter 1910. I 1946 utgjorde den ca. 50% av befolkningen. Jordbrukets betydning som levevei fortsatte imidlertid å synke. I 1946 hentet 31,1% av befolkningen levebrødet sitt fra jordbruket.

I studier av arbeiderbevegelsen har forhold i primærnæringene fått en sentral plass når det gjelder å forklare forskjeller i oppslutningen som bevegelsen fikk i ulike regioner av landet. For Sør- og Vestlandets del har det vært vanlig å påpeke at jordbruket var mer egalitært enn tilfellet var på Østlandet og i Trøndelag. Størrelsen på brukene var gjennomgående mindre, og i tillegg var det også mindre variasjon i bruksstørrelsen. Samtidig hadde heller ikke husmannsvesenet særlig stort omfang. Grunnlaget for klassepolarisering i jordbruket var derfor mindre på Sør- og Vestlandet enn på Østlandet og i Trøndelag. Når det gjelder de to regionene Gjesdal var nærmest knyttet til - Jæren og Dalane - går historikeren Ståle Dyrvik så langt som å hevde at dette var blant de mest egalitære strøkene i hele landet.[5]

Husmannsvesenet var lite utbygd, gårdsbrukene var små og jevnstore, og de fleste bøndene var selveiere. Slik var det også i Gjesdal. I 1900 var det ikke mer enn 12 husmannsplasser i

kommunen og dette var faktisk litt flere enn det hadde vært 30-40 år tidligere.[6] I tillegg var heller ikke tjenertallet på gårdene særlig stort.[7] Bruksdeling av gårdene forekom kun i svært moderat omfang. I 1870 var det mellom 120 og 130 matrikulerte bruk i Gjesdal.[8] I 1929 var det 147 av i alt 318 særskilt skyldsatte bruk som hadde stor nok innmark til at jordbruket var den dominerende eller eneste inntektskilden for de som bodde på brukene. Av disse hadde 89 bruk mellom 29,1 og 50 mål innmark. 32 bruk hadde mellom 50,1 og 100 mål innmark, mens bare 4 av gårdene hadde mer enn 100 mål.[9] Forholdene i jordbruket i Gjesdal skulle derfor tyde på at grobunnen for arbeiderbevegelsen var dårlig.

Industrien i Rogaland.

Industrien i Rogaland stod lenge for en nokså liten andel av landets samlede industrisysselsetting. Et høyt industrialiseringstempo i tiden 1895-1908 endret på dette. I løpet av disse årene økte fylkets andel av landets industrisysselsetting fra 3,9% til 7,3%. Rogaland etablerte seg dermed som et av landets mest betydelige industrifylker. Den høye industrialiseringstakten var i første rekke knyttet til en eksplosiv vekst i Stavangers hermetikkindustri. Fra 1893 til 1910 økte tallet på arbeidere i hermetikkindustrien i Stavanger fra 236 til 2521. Industriebildet i Rogaland kom dermed til å bli preget av en dominerende nærings- og nytelsesmiddelindustri. Både i 1905 og 1916 var rundt 46% av fylkets industriarbeidere å finne innenfor denne industrigruppen. Til sammenlikning representerte denne typen industri rundt 15% av landets industrisysselsetting i 1910. Foruten nærings- og nytelsesmiddelindustrien var industrisysselsettingen i Rogaland i 1905 å finne i tre jevnstore industrigrupper, som hver for seg stod for 12-14%. Dette endret seg fram mot 1916. Jern- og metallindustrien var da blitt klart viktigere, og inntok plassen som fylkets nest viktigste industrigrupen med 22% av sysselsettingen. Deretter fulgte tekstilindustrien (her innbefattet bekleidningsindustrien) som stod for 11,3%. Jord og steinindustriens betydning var sunket til under 6%.[10]

I landssammenheng var nærings- og nytelsesmiddelindustri en av industrigruppene hvor innslaget av kvinnelige arbeidere var størst. I 1909 utgjorde kvinnene 43% av arbeidsstokken i denne industrigruppen. Av de øvrige gruppene var det kun tekstil- og bekleidningsindustri som hadde et større innslag av kvinnelig arbeidskraft. I tekstilindustrien utgjorde kvinnene rundt 68% av arbeiderne, mens kvinneandelen i bekleidningsindustrien var 56,3%. Nærings- og nytelsesmiddelindustrien besto imidlertid av en rekke forskjellige industrier, der kjønns sammensetningen av arbeidsstokken var svært ulik. Mens innslaget av kvinner var forholdsvis beskjedent i f. eks. kornmøllene, utgjorde kvinnene nærmere 70% av arbeiderne i

hermetikkindustrien. Når Stavangers hermetikkarbeidere i 1916 alene stod for nærmere 2/3 av sysselsettingen innen fylkets nærings- og nytelsesmiddelindustri, forstår vi at innslaget av kvinnelige arbeidere i Rogalands-industrien var betydelig. I 1920 var omkring 45% av industriarbeiderne i Rogaland kvinner.[11] På samme tid var kvinnenes andel av industriarbeidskraften i landet rundt 27%.[12] Kvinnene utgjorde imidlertid en stor andel av industriarbeiderne i alle Vestlands-fylkene. Dette hadde sammenheng med at industrier knyttet til tekstil, bekledning og nærings- og nytelsesmiddel generelt hadde en langt sterkere betydning for industrisysselsetting på Vestlandet, enn det som var vanlig i landets øvrige regioner.

Tabell 1: Industrisysselsettingen i kommuner med over 200 årsverk i Rogaland i 1915

Kommune	Årsverk	Prosent	Kumulativ %
Stavanger	7 328	58,7	58,7
Haugesunde	1 423	11,4	70,1
Sandnes	515	4,0	74,2
Egersund	402	3,2	77,4
Hetland	386	3,1	80,5
Gjesdal	331	2,7	83,2
Høyland	315	2,5	85,7
Kopervik	250	2,0	87,7
Strand	215	1,7	89,4
Sum 9 kommuner	11 413	89,4	89,4
Alle kommuner	12 485	100,0	100,0

Kilde: Industristatistikk 1915, NOS VI 125, tabell 2.

Et annet trekk ved industrien i Rogaland var at den i stor grad var lokalisert i og rundt byene. Dette til forskjell fra mange andre fylker, hvor industrialiseringen like mye var et bygde- som et byfenomen. Industrien i Rogaland hadde sin sterkeste konsentrasjon på Nord-Jæren, der de fem kommunene Stavanger, Hetland, Sandnes, Høyland og Gjesdal tilsammen stod for over 71% av fylkets industrisyssetning i 1915. Stavanger stod alene for 58,7% av arbeidsplassene i industrien, mens de 4 øvrig kommunenes andel var 12,4%. Haugesund stod for 11,4% av industriarbeidsplassene, og var dermed den nest største industrikommunen i fylket.

Av landkommunene (Hetland, Høyland og Gjesdal) skiller Gjesdal seg ut som den eneste uten grense mot en av byene. Vi kan derfor med stor rett si at Gjesdal utgjør det viktigste unntaket fra den sterke byorienteringen som industrien i Rogaland hadde. Et annet unntak var Strand kommune. Her var driften ved Stavanger Electro-Staalverk A/S kommet i gang på Jørpeland i 1913. Rundt 1920 vokste dessuten industrisamfunnet Sauda fram. Også her var industrialiseringen knyttet til smelteindustrien.[13]

Gjesdals andel av fylkets industriarbeidsplasser i 1915 var 2,7%. Av landkommunene var det kun den langt mer folkerike Hetland - Stavangers nabokommune - som hadde en større andel av fylkets industriarbeidere. Denne sterke posisjonen hang sammen med at Gjesdal allerede før århundreskiftet hadde etablert seg som fylkets ledende tekstilsentra. På begynnelsen av 1900-tallet var over halvparten av fylkets tekstilarbeidere å finne her.[14]

Industristrukturen i Gjesdal.

At Gjesdal fikk en ledene stilling innen fylkets tekstilindustri var ikke tilfeldig. Til forskjell fra flat-Jæren kunne kommunen by industrien på rikelig med vannkraft. I tillegg var det her god tilgang på ull. Kommunen lå sentralt til for Jæren og Dalane, som var blant landets beste sauedistrikter. Viktig var det også at kommunikasjonene inn til de nærmeste byene ble bedret i siste halvdel av 1800-tallet. Varer kunne dermed lettere fraktes til markedene i Sandnes og Stavanger. Foruten disse faktorene fantes det også fra gammelt av et miljø der tillaging av ullvarer hadde stort omfang rundt på gårdene, og gav en viktig attåtånering til jordbruket.[15]

Tabell 2: Ullvarefabrikker i Gjesdal.

Bedriftenes navn	Etablert

Ålgård Ullvarefabrikk	1870
Oltedals Spinderei	1886
Oltes Uldvarefabrikk	1894
Vang Spinneri	1904
As Svanedal Ullvarefabrikk	1908
Gjestal Spinneri	1937

Kilde: Hallvard Nordås (1989, s. 58-61, 72, 74 og 233). For Oltes Uldvarefabrikk: Sigurd Grieg (1950, bind 2, s. 411).

I alt 6 ullvareforetak ble startet opp før 1940. Det eldste foretaket var Ålgård Ullvarefabrikk, som ble etablert på Ålgård i 1870. De øvrige var lokalisert til Oltedal. Oltedals Spinderei startet opp i 1886. Deretter fulgte Oltes Uldvarefabrikk i 1894, Vang Spinneri i 1904 og Svanedal Ullvarefabrikk i 1908. Etter dette gikk det nærmere 30 år før den siste etableringen fant sted. Først i 1937 ble Gjestal Spinneri startet opp.

Ålgård Ullvarefabrikk var lenge den eneste virkelig store bedriften. I 1905 hadde fabrikkens 300 ansatte, og var med det blant de største industrielle foretakene i fylket. På begynnelsen av 1930-tallet utviklet imidlertid også Svanedal Ullvarefabrikk seg til et betydelig foretak som på det meste hadde nærmere 200 personer i arbeid. Størrelsen på de øvrige foretakene varierte fra 4-5 ansatte ved det minste, til rundt 40 ansatte ved det største.

Den øvrige industrien sto samlet sett for en liten del av kommunens samlede industrisyssetting. Før 1920 eksisterte det bl. a. et lite teglverk, to små trevarefabrikker, en ljàfabrikk, en spadefabrikk og et meieri.[16] Utover i mellomkrigstiden ble flere mindre foretak etablert, hovedsakelig innen beklednings- og trevarebransjen. Målt etter antall arbeidere var Smestad Strømpfabrikk (etablert ca. 1931) størst. Her var det ifølge fabrikktilsynet 16 arbeidere i november 1933, men til vanlig var det mellom 5 og 8 arbeidere som har hatt sitt virke på Smestad på 1930-tallet.[17]

Tabell 3: Antall menn og kvinner over 15 år ansatt i fabrikk-industri i Gjesdal i 1920, 1930 og 1946. (For 1920 og 1930: Inkludert formenn, funksjonærer, etc). Kjønnssandel i parentes.

	1920	1930	1946
Menn	165 (50,1)	258 (55,8)	345 (63,4)
Kvinner	164 (49,9)	204 (44,2)	199 (36,6)
Sum	329	462	544

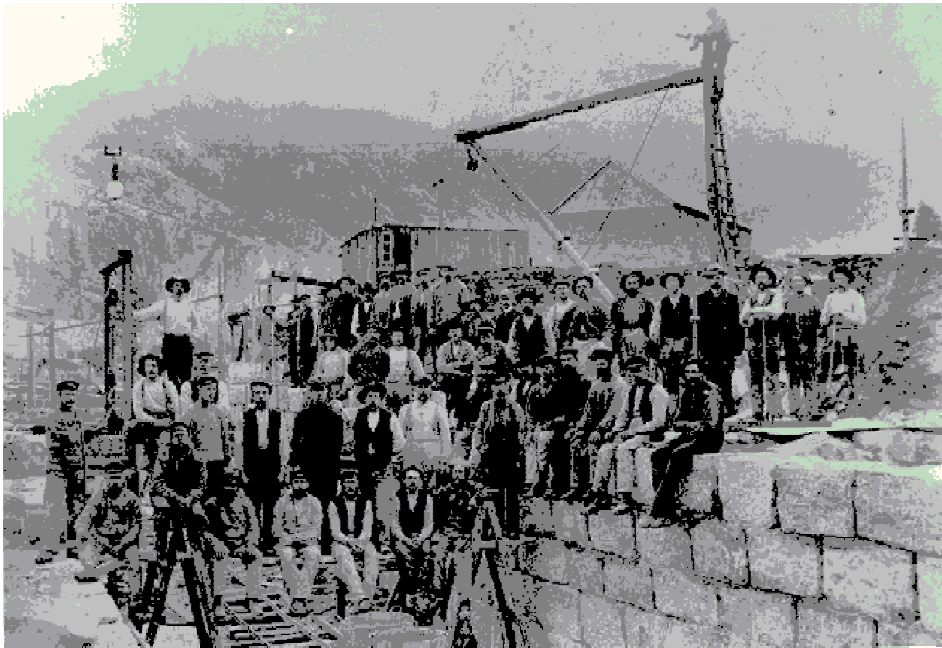
Kilder: Folketellingene 1920, 1930 og 1946. NOS 1920, 11. hefte, tabell 3. NOS 1930, 3. hefte, tabell 2. NOS 1946, 3. hefte, tabell 3 B.

I tabell 3 ser vi utviklingen i tallet på innbyggere i Gjesdal over 15 år som var sysselsatte i industrien i tiden 1920-1946. Som vi kan se, utgjorde kvinnene halvparten av gjesdalbuene som hadde industrien som arbeidsplass i 1920. Fram mot 1930 sank kvinneandelen med ca. 6%, og i 1946 var andelen kommet ned i 36,6%. For årene 1920 og 1930 er imidlertid også overordnede personer som funksjonærer og formenn talt med. Slike stillinger var vanligvis besatt av menn. Kvinnene har derfor utgjort en noe større andel av de ordinære arbeiderne enn det som framgår av tabellen. Den store kvinneandelen har selvsagt sin forklaring i ullvareindustriens dominerende stilling. Som tidligere nevnt utgjorde kvinnene nær 70% av de ansatte i norsk tekstilindustri.

Håndverkerne var ingen stor yrkesgruppe i Gjesdal. I folketellingene fra 1900 til 1946 varierer tallet på håndverkere mellom 39-58 (alle menn). Disse var å finne innen flere forskjellige håndverk som f. eks. baker-, pøsemaker-, smed-, og skomaker-yrket. Felles for dem alle var at de enten arbeidet for seg selv eller i små virksomheter med en til fem ansatte.

En annen yrkeskategori som skal nevnes er anleggsarbeiderne. I årene 1907-1909 drev Stavanger kommune utbygging av kraftstasjon i Oltedal.[18] Anleggsarbeiderne viser naturlig nok ikke igjen i folketellingene fordi arbeidet ble utført i tiden mellom tellingene i 1900 og 1910. Fotografiet nedenfor (figur 3) kan imidlertid gi oss et inntrykk av hvor mange de var. På fotografiet ser vi i alt 53 personer. Dette er et større antall arbeidere enn ved noen av industribedriftene i Oltedal i samme tidsrom. Senere skal vi se at anleggsarbeiderne hadde betydning for framveksten av den første fagforeningen i Oltedal.

Figur 3: Anleggsarbeiderne i Oltedal ca. 1907

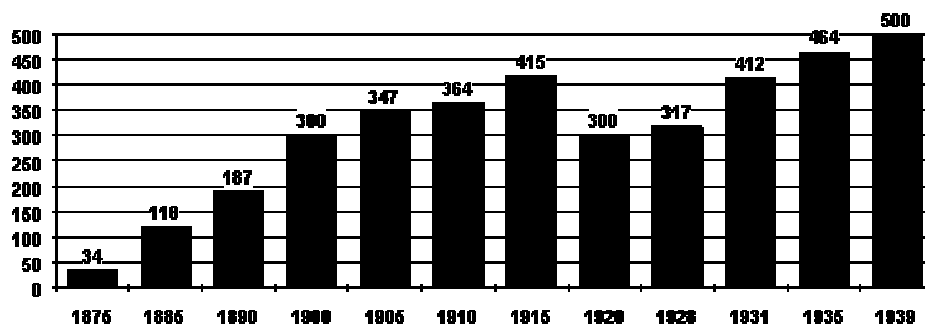

Kilde: Gjesdal kommune, Statsarkivet i Stavanger. (Bildearkiv)

Av industrigrenene var det utelukkende i ullvareindustrien at fagforeninger ble dannet. Noen tilløp til fagorganisering i den øvrige industrien eller i håndverksyrkene fant ikke sted før 1940. De nære båndene som ble knyttet mellom arbeidere og arbeidsherre i småbedriftene skapte dårlige vekstvilkår for framvekst av fagforeninger. I det følgende skal vi derfor i hovedsak konsentrere oss om ullvareindustrien.

Driftsforhold og sysselsetting i ullvareindustrien.

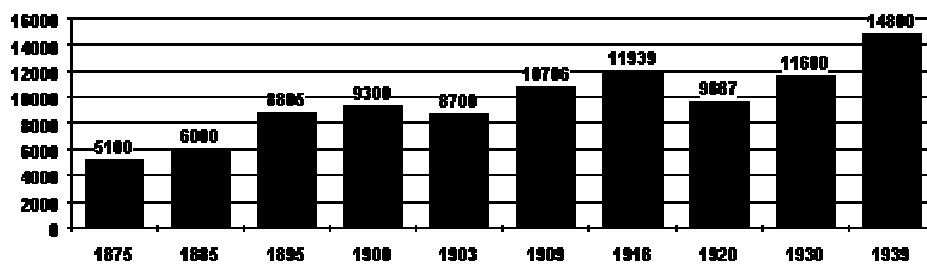
Figur 4: Sysselsatte i ullvareindustrien i Gjesdal 1875-1939.

Kilder:[19]

I diagrammet ovenfor ser vi utviklingen i tallet på tekstilarbeidere i Gjesdal fra 1870 til 1939. Som vi ser var det en sterk og uavbrutt vekst i tallet på tekstilarbeidere fram til 1915. Denne lange vekstperioden ble så avløst av sterk nedgang. Fra 1915 til 1920 gikk tallet på arbeidere i ullvareindustrien ned, fra i overkant av 400 til rundt 300. Fram til 1928 var det kun små endringer, men deretter følger en ny sterk vekst fram til 2. verdenskrig. Allerede i 1931 var tallet på arbeidere tilbake på nivået fra 1915. Ved utgangen av 1930-tallet var sysselsettingen i ullvareindustrien økt til rundt 500 personer.

Figur 5: Sysselsatte i norsk tekstilindustri 1875-1939.

Kilder: For 1875-1900: Edvard Bull, *"Arbeiderklassen blir til (1850-1900)"*, Oslo 1985, s. 523. For 1903, 1909 og 1920: Egil Werner Erichsen, *"Aalgaard Uldvarefabrikker - A/s De Forenede Uldvarefabrikker D. F. U. 1870-1845."* Oslo 1947, s. 26, 28 og 29. For 1916, 1930 og 1939: John Øgar, "Tekstilindustrien i Norge i de siste 50 år", artikkel i *"Norsk Tekstiltidende,"* 1948, nr. 10, s. 216 og 218.

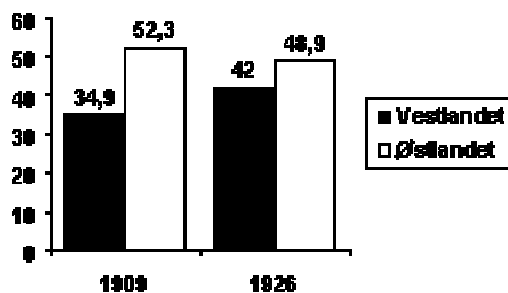
Utviklingen i ullvareindustrien i Gjesdal skiller seg ikke mye fra utviklingstendensen i den norske tekstilindustrien som helhet. Ca. 9300 personer var sysselsatt i denne industrien i 1900. Bransjen hadde da hatt kontinuerlig vekst siden industrialiseringen tok til på 1840-tallet. Rundt århundreskiftet var det en svak nedgang i tallet på norske tekstilarbeidere. Dette var ikke tilfellet i Gjesdal. Nedgangen skyldtes i stor grad endringer i det handelspolitiske forholdet mellom Sverige og Norge. I 1874 var det blitt innført tollfrihet på ull- og bomullsvarer mellom de to unionspartnerne. Dette førte til at mange norske tekstilbedrifter gjorde seg sterkt avhengige av det svenske markedet. Da det etter svensk initiativ på ny ble innført tollgrense fra 1897, gikk det store svenske markedet tapt. Dermed fikk de eksport-avhengige bedriftene store problemer, og flere

anlegg gikk overende. Når dette ikke var tilfellet i Gjesdal, skyldtes det at produksjonen ved fabrikkene i hovedsak var rettet mot det norske markedet. For ullvareindustrien i Gjesdal var derfor opphevingen av tollfriheten trolig mer et gode enn et onde, fordi det svekket den svenske konkurranseevnen på det norske markedet.[20]

Etter 1903 var utviklingstendensen i tekstilindustrien i Gjesdal på linje med landets tekstilindustri. Perioden 1905-16 var den lengste sammenhengende økonomiske oppgangstiden i moderne norsk historie før andre verdenskrig. Dette viste seg også i tekstilindustrien hvor tallet på sysselsatte økte fra ca. 8700 i 1903, til nær 12000 personer i 1916. Fram mot 1920 falt så sysselsettingen til under 9700 personer. Den sterke tilbakegangen hang sammen med problemer skapt av verdenskrigen. I de to siste årene av krigen fikk bransjen store problemer med råstofftilgangen, og måtte innskrenke driften. Da krigen tok slutt, ble råstoffmangel avløst av en nærmest panikkartet import av ull- og bomullsvarer. Dette hang sammen med importproblemene under verdenskrigen. I forsøk på å sikre seg tilstrekkelige leveranser utstedte importørene altfor store ordrer under krigen - ordrer som først ble effektivert i 1919. P.g.a. et gjeldene eksportforbud kunne de importerte varene heller ikke reeksporteres. Resultatet ble et stort vareoverskudd, som i sin tur holdt sysselsettingen nede i den norske tekstilindustrien i årene 1919-1920.[21]

Tilbakeslag i verdensøkonomien i årene 1920-22 og 1929-33, sammen med et særnorsk tilbakeslag knyttet til pengepolitikken (paripolitikken) i årene 1925-27, gjorde at store deler av norsk næringsliv hadde problemer på 1920- og 1930-tallet. I tekstilindustrien lysnet det imidlertid mot slutten av 1920-tallet, og i 1930 var sysselsettingen kommet opp mot nivået fra 1916. En viktig grunn til denne bedringen var at den delen av arbeiderklassen som var i arbeid opplevde betydelig økning i kjøpekraften fra 1928 til 1932. Denne økte kjøpekraften bar fram en ny norsk industrivekst knyttet til hjemmemarkedsindustrien. Produksjon for hjemmemarkedet ble dessuten forsøkt stimulert gjennom bl. a. "Kjøp Norsk"-kampanjer og opprettelsen av Statens Teknologiske Institutt som drev forretningsmessig rådgivning og bistand til bedriftene.[22] (For en mer omfattende gjennomgang av utviklingen i norsk industri i mellomkrigstiden, se T. Bergh, T. Hanisch, E. Lange, H. Pharo, "Norge fra u-land til i-land", 1983, s. 160-175.) Tekstilindustrien var blant bransjene som opplevde kraftig vekst på 1930-tallet, og i 1939 sysselsatte bransjen rundt 14800 personer.

Figur 6: Vestlandet og Østlandets andel av sysselsettingen i norsk tekstilindustri.

Kilder:[23]

Geografiske forskjeller i tekstilindustrien.

Et annet forhold jeg vil peke på har å gjøre med den geografiske konsentrasjonen av norsk tekstilindustri. Hovedtyngden av tekstilindustrien var å finne på Vestlandet og Østlandet. Som vi kan se av grafen til høyre var rundt 90% av sysselsettingen i tekstilindustrien å finne i disse to landsdelene både i 1909 og 1926. Innenfor disse landsdelene lå tyngdepunktene i fylkene rundt Oslo og dessuten Rogaland og Hordaland (med Bergen). Det ytre Østland (Oslo, Akershus, Østfold og Vestfold) med Buskerud stod alene for 46,3% av sysselsettingen i tekstilindustrien i 1926. Tilsvarende for Rogaland og Hordaland var 32,3%. Tilsammen var altså 78,6% av landets tekstilarbeidere å finne i disse to områdene.

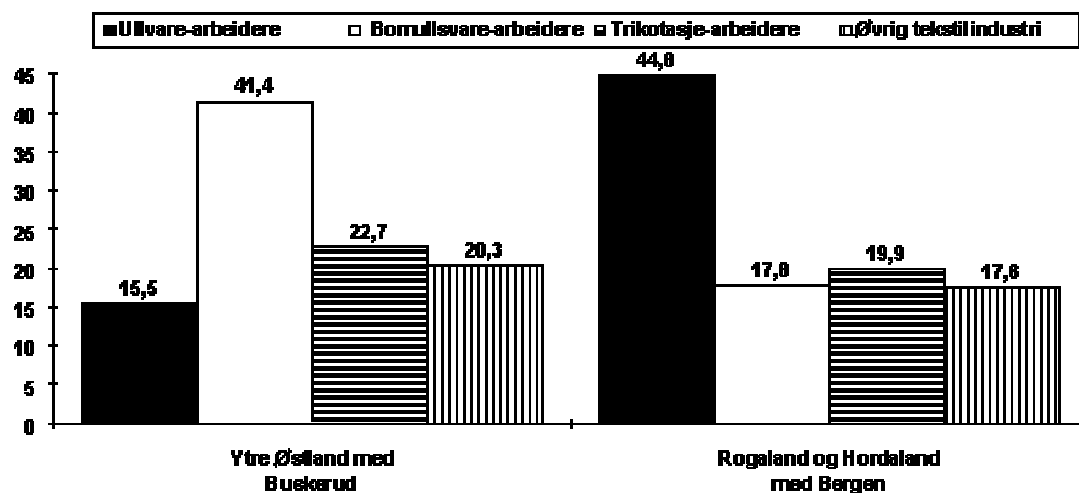
Den geografiske konsentrasjonen er spesielt interessant fordi det også er tale om ulike typer tekstilindustri som dominerer i de to områdene. Dette kommer fram om vi deler tekstilindustrien opp i kategoriene ullvare-, bomullsvare-, trikotasje- og til slutt andre tekstilfabrikker (figur 7). I de fem Østlands-fylkene var hele 41,4% av tekstilarbeiderne knyttet til bomullsvarefabrikker, mens tilsvarende for Sør-vestlandet bare var 17,8%. Omvendt finner vi for ullvarearbeidere. På Sør-vestlandet hadde 44,8% av tekstilarbeiderne arbeidet sitt i ullvarefabrikker mens dette var tilfelle for kun 15,5% av tekstilarbeiderne i de fem Østlandsfylkene.

Trikotasjearbeiderne utgjorde en nesten like stor andel av tekstilarbeiderne i de to områdene, 22,7% i Østlandsfylkene og 19,9% på Sør-Vestlandet. Den øvrige

tekstilindustrien (bl. a. Repslagerier, hamp-, jute- og linvarefabrikker) stod for 20,3% av tekstilsysselsettingen i Østlandsfylkene og 17,6% på Sør-Vestlandet. I de fem Østlands-fylkene var det altså bomullsvareindustrien som var dominerende mens ullvareindustrien dominerte på Sør-

Vestlandet. En av årsakene til ullvarens dominerende stilling på Sør-Vestlandet er uten tvil at noen av landets beste ulldistrikter befant seg her.

Figur 7: Tekstilarbeidernes prosentvise fordeling på delbransjer innen to landsdeler.

Kilder: NOS VIII. 57. Norges industri for året 1926, tabell 3.

Hvilken betydning hadde det så at det var ulike råstoff som dominerte i tekstilindustrien i de to delene av landet? For det første var bomullsvarefabrikkene gjennomgående mye større enn ullvarefabrikkene. I gjennomsnitt sysselsatte bomullsvarefabrikkene 120 arbeidere i 1926. Tilsvarende for ullvarefabrikkene var 37 arbeidere.[24] En annen viktig forskjell er at mange av bomullsvarefabrikkene enten var å finne i eller i nærheten av byer hvor også annen industri gjorde seg sterkt gjeldene. Ullvarefabrikkene var derimot ofte ene og alene grunnlag for fabrikksteder i landdistrikt. Ålgård og Oltedal er gode eksempler på nettopp dette forholdet. Det samme kan sies om flere av tekstilsentrene i Hordaland, bl. a. Salhus og Dale. Den vestlandske geografien med sine topografiske hindringer gjorde at dette i sin tid ofte var nokså avsondrede steder. Mens mange av de østlandske tekstilarbeiderne befant seg i store tekstilfabrikker i urbane omgivelser, befant altså store deler av de vestlandske tekstilarbeiderne seg i tekstilsentra i landdistriktene, og ofte i mindre bedrifter.

Ålgård Ullvarefabrikk.

De første 35 år.

Ålgård Ullvarefabrikk var den første ullvarefabrikken som ble etablert i Gjesdal. Grunnleggeren, Ole Nielsen, kom opprinnelig fra husmannsplassen "Hajen" (Hagen) i Hjelmeland, men flyttet i ung alder til Stavanger, hvor han gikk i fargerlære hos den aktive haugianeren Daniel Danielsen.[25] Etter å ha arbeidet 7-8 år i Stavanger flyttet O. Nielsen til Sandnes i 1853, hvor han opprettet eget fargeri. Gjennom kontakt med vandrende svenske fargersvenner fikk han vite at svenske fargere ved siden av fargeriet ofte drev et lite spinneri, hvor bøndene i nabolaget kunne få ullen sin spunnet. O. Nielsen dro selv til Sverige i 1869 for studere denne virksomheten, og resultatet av turen ble at han brakte hjem forskjellige brukte maskiner. En svensk spinnemester ble engasjert til å stå for driften av maskinene.[26]

På Sandnes ble mangel på drivkraft snart et problem. Dette førte O. Nielsen til Ålgård, hvor han våren 1870 kjøpte et vannfall.[27] Byggingen av fabrikk tok til våren 1870, og alt samme år kom driften i gang med seks arbeidere. Lokale bygdefolk tok i 1874 initiativ til å tegne aksjer til en ny fabrikk. Dette prosjektet ble aldri realisert, fordi O. Nielsen - i frykt for konkurranse - fikk det nye aksjeselskapet til å gå inn i hans egen fabrikk. Selskapet fikk nå i alt 60 aksjonærer. O. Nielsen ble imidlertid sittende med halvparten av aksjene, og hadde i realiteten full kontroll med virksomheten.[28]

I kjølvannet av sammenslåingen og aksjeutvidelsen fulgte en periode med flere nybygg og innkjøp av nye maskiner.[29] Tallet på sysselsatte økte fra seks i 1870 til rundt 34 i 1875. Etter 20 års drift - i 1890 - hadde bedriften 173 arbeidere og funksjonærer. Av fabrikker i Rogaland var det kun Stavanger Støberi & Doc som på denne tiden var større med hensyn til sysselsetting.[30] I 1905 var tallet på sysselsatte kommet opp i 300.

Ved utgangen av 1880-årene startet Nielsen-familien en trikotasjefabrikk på Figgjo i Høyland kommune, tre km fra Ålgård. Denne gikk i 1893 inn i det som nå fikk navnet Aalgaards Uldvarefabrikker. I 1896 var tallet på arbeidere kommet opp i 88.[31] Noen bred omtale av denne fabrikk vil ikke bli gitt. Den vil likevel dukke opp senere fordi mange av arbeiderne her hadde nær tilknytning til arbeiderbevegelsen som vokste fram i Gjesdal.

Leiespinning.

Fra 1870 til 1893 var Ole Nielsen bestyrer ved Ålgård Ullvarefabrikk.[32] I løpet av denne tiden ble det ikke tinglyst et eneste pantelån på fabrikkbygningene. Med unntak av aksjekapitalen, som kom

inn i 1874, og enkelte kortsiktige lån, ble utvidelsene av fabrikkanlegget finansiert ved overskudd som ble pløyd tilbake i bedriften.[33] Når dette var mulig hang det ikke minst sammen med at Ålgård Ullvarefabrikk brakte inn en ny driftsform i norsk ullvareindustri. Etter mønster fra Sverige hadde O. Nielsen i 1869, som den første her i landet, satt i gang med *leiespinning* på sitt forsøksspinneri på Sandnes.[34] På Ålgård ble leiespinningen tatt opp i stor skala, og herfra spredte den seg til andre spinneri. Driftsformen var fra tidligere kjent fra møllebrukene, der bonden kunne få kornet sitt malt mot å betale en avgift til mølleren. Hos Ole Nielsen kunne bøndene levere ull til fabrikkene og få det spunnet til garn. Det ferdige garnet ble så levert tilbake til bonden mot godtgjørelse i form av kontanter eller ull. Leiespinningen minsket dermed behovet for kapital. Bl.a. ble behovet for driftskapital redusert til et minimum ettersom det ikke var nødvendig å binde kapital i innkjøp av råull og ferdigvare. I tillegg minsket den behovet for utbygging av et salgsapparat.

Et annet viktig trekk ved leiespinning bør også nevnes. Gjennom denne driftsformen fikk gårdbrukerne knyttet direkte kontakt til bedriften. Fabrikkene ble dermed ikke et fremmedelement i det gamle bygdesamfunnet, men en integrert del av det. Bøndene hadde interesse av fabrikkene; den representerte arbeidsbesparelse og inntektsmuligheter for bonden, og arbeidsplasser for sønnene og døtrene. I tillegg var som nevnt også lokale bygdefolk kommet inn som medeiere i Ålgård Ullvarefabrikk i 1874, noe som er med å forsterke inntrykket av at fabrikkene tidlig ble en integrert del av Gjesdal-samfunnet.

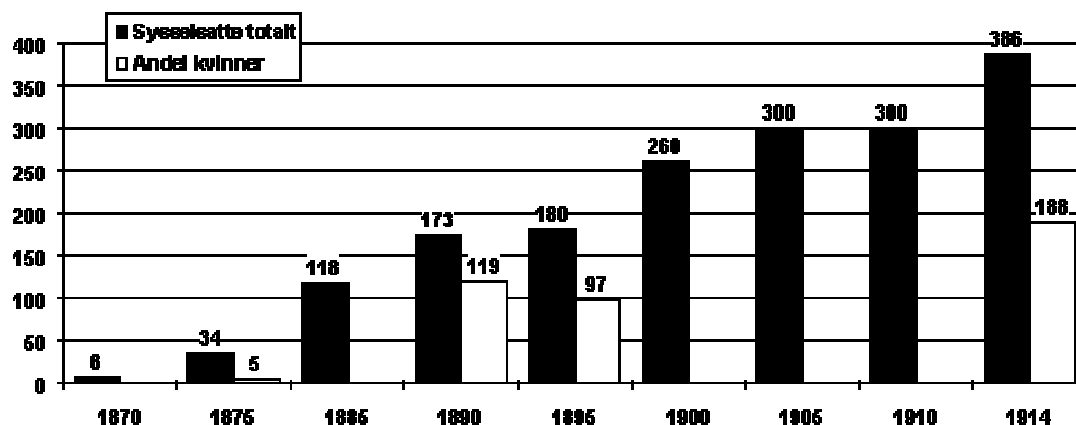
Etter hvert som leiespinningen ble innarbeidet, kom den over i mer effektive og praktiske former. Ordningen utviklet seg da dithen at ullen gjennom et utviklet kommisjonærssystem ble innlevert til fabrikkene fra produsentene, som straks fikk ferdige ullvarer utlevert som vederlag. Dermed ble den tungvinte og i lengden umulige ordningen med tilbakelevering av garn til de som hadde levert ullen, avløst av et langt mer praktisk system.[35] Allerede fra 1875 begynte imidlertid Ålgård Ullvarefabrikk også med innkjøp av ull. Senere ble også utenlandsk ull en viktig del av driften. Selv om leiespinningen kom til å bestå som en del av driften, fikk den dermed langt mindre betydning for selskapet. Alt før århundreskiftet var den kommet i bakgrunnen for egenarbeid.[36]

Syssettingen 1905-1914.

I perioden 1905-1914 hadde Ålgård fabrikk økonomisk sett gode år. Produksjonsverdien og formuen økte betraktelig, og selskapet gikk med solide overskudd.[37] Fra 1905 til 1910 var det ingen endringer i tallet på ansatte, men fram mot 1914 ble de gode økonomiske tidene også avspeilt gjennom sterk vekst i arbeidsstokken. Tallet på sysselsatte økte fra 300 i 1910, til 386 i 1914. Av de

sysselsatte i 1914 var det 348 arbeidere, 10 mestrer eller formenn og 28 funksjonærer.[38] 1914 og 1915 representerer toppår med henhold til sysselsetting for 1940. Målt i antall årsverk var Ålgård Ullvarefabrikk på denne tiden blant de største fabrikkene i landet.[39] I industristatistikken for 1915 er f. eks. Ålgård Ullvarefabrikk oppført som landets 6. største tekstilbedrift.[40]

Figur 8: Sysselsatte ved Ålgård Ullvarefabrikk 1870-1914.

Kilde: For 1870, -75, -85, -90 og 1900 - Hallvard Nordås (1989, s. 60-65). For 1895 - Rikstrygdeverket: "Ulykkesforsikringens bedriftssaker 1895-1960". For 1905 - Amtmannen i Stavangers femårsberetninger. For 1910 og 1914, Hallvard Nordås (1989, s. 65 og 75). Kvinneandelen for 1914 er imidlertid hentet fra brev fra Riksforsikringsanstalten (RFA) til tilsynsmannen i 1915.

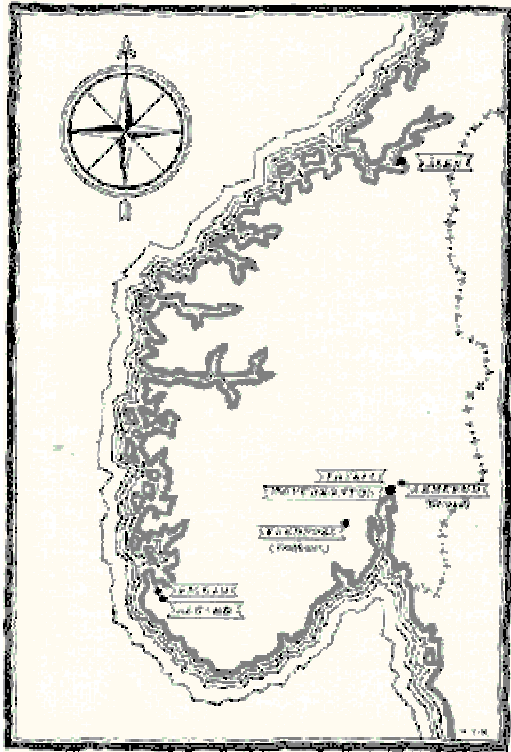
Kjønns sammensetningen av arbeidsstokken på Ålgård endret seg mye fra 1875 til 1890. I 1875 var det kun fem kvinner blant de 34 ansatte. I 1890 var derimot kvinnene i flertall. Av de 173 arbeiderne var nå hele 119 kvinner (ca 69 %). I 1895 var kvinneandelen noe mindre. Litt over halvparten (ca. 54%) av de sysselsatte dette året var kvinner. I 1914 bestod arbeidsstokken av 198 menn og 188 kvinner. Kvinneandelen var dermed sunket til under 49% av den totale arbeidsstokken. Ser vi bort fra personer i overordnede stillinger (trolig var alle disse menn) får vi imidlertid en kvinneandel på 54%.

D. F. U. blir dannet.

Ålgård Ullvarefabrikk gjennomgikk store endringer under 1. verdenskrig. I 1916 gikk selskapet inn i en sammenslutning med flere andre norske ullvarebedrifter under navnet A/s De Forenede Ullvarefabrikker (D. F. U). Sammenslutningen omfattet seks ullvarefabrikker med i alt ca. 950

arbeidere, samt trikotasjefabrikken på Figgjo med ca. 100 arbeidere. Dette utgjorde nesten 10% av arbeiderne i den norske tekstilindustrien.[41]

Figur 9: D. F. U.s avdelinger

Kilde: E.W.Erichsen: *Ålgaard's Ullvare-fabrikker. A/S De Forenede Ullvarefabrikker* D. F. U. 1870-1945, Oslo 1947.

De fabrikkene som inngikk i sammenslutningen var foruten Ålgård Ullvarefabrikker, Nydalens Fabrikker i Nord-Trøndelag, Hjula Væveris ullvareavdeling (senere Frysja), Grorud Textilfabriker med de tilhørende Skauger Fabrikker ved Drammen, samt Fredfoss Ullvarefabrik ved Vestfossen. Nydalens Fabrikker var for øvrig allerede før denne sammenslutningen blitt en del av Ålgård Ullvarefabrikker. Bedriften var blitt startet av brødrene Arne og Martin Haabeth fra Høyland, som begge var gift med døtre av Ole Nielsen.[42] I 1902 ble den kjøpt av Martin Nilssen, sønn av Ole Nielsen, og Carl Norberg, som hadde vært reisende ved Ålgård fabrikkene. Norberg døde i 1909, og Martin Nilssen ble da alene med ledelsen. Flere medlemmer av familien kom inn som aksjonærer i 1915, og samme år besluttet Ålgård Ullvarefabrikker å overta Nydalen for 400 000 kroner.[43]

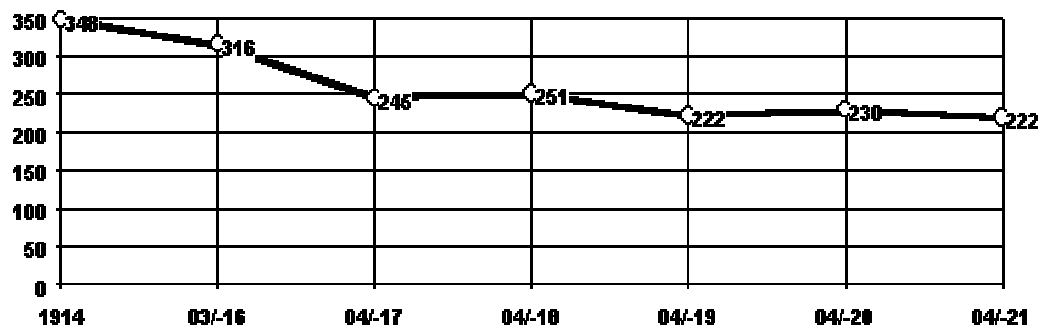
Også når det gjaldt Grorud, var Nilssen familien involvert før opprettelsen av D. F. U. Olav Nilssen, (eldste sønn av Nils Nilssen) hadde i 1908 tiltrådt stillingen som disponent for A/s Grorud Textilfabriker. Sammen med fabrikkeier J. A. Larsson ved Fredfoss Uldvarefabrik kjøpte han i 1913 Skauger Fabrikker ved Drammensfjorden. Grorud var i 1911 kommet over i Norges Banks hender, og i 1913 besluttet banken å avertere bedriften til salg. En interessegruppe, representert ved grosserer Theo. Martinsen og fabrikkeier Chr. Schou ved Hjula Væveri, opptok forhandlinger om kjøp. Dette gikk hurtig i orden. Olav Nilssen skulle fortsette som disponent, under forutsetning av at Grorud også overtok Skauger. Både fabrikkeier Larsson og disponent Nilssen gikk inn for planene og gikk sammen med de øvrige aksjonærene inn i selskapet som skulle drive Grorud-fabrikkene videre.[44]

Initiativet for opprettelsen av D. F. U. kom fra kretsen som hadde kjøpt Grorud. Planene dukket opp i 1913-14, men først etter langvarige forhandlinger ble sammenslutningen endelig vedtatt på Ålgård Ullvarefabrikkers generalforsamling 18. mars 1916. Overtakelsen av fabrikkene hadde imidlertid funnet sted allerede 1. januar 1916. Av praktiske hensyn ble sammenslutningen iverksatt ved at Ålgård Ullvarefabrikk kjøpte de øvrige anleggene.[45] Hovedbegrunnelsen for sammenslutningen var å dra nytte av stordriftsfordeler, og å hindre innbyrdes konkurranse. I redegjørelsen styret i Ålgård Ullvarefabrikk gav til aksjonærene, ble det ellers tydelig presisert at D. F. U. var en fortsettelse av Ålgård Ullvarefabrikk. Selskapets hovedsete skulle imidlertid være Kristiania.[46] Deler av den administrative ledelsen ble dermed flyttet fra Ålgård. For arbeiderne på stedet medførte dette at avstanden til den øverste ledelsen ble større enn tidligere. Opprettelsen av D. F. U. medførte også at Gjesdal mistet store skatteinntekter, ettersom Ålgård Ullvarefabrikk etter dette kun betalte formueskatt til kommunen.

Driftsforhold og sysselsetting 1914-1920.

Problemene med tilgang på råstoff fra 1916 til 1918, etterfulgt av den urimelig sterke importen av ull- og bomullsvarer i 1919, er trolig hovedgrunnene til at sysselsettingstallene også ved Ålgård Ullvarefabrikk i tiden 1917-20 kom til å ligge på et langt lavere nivå enn for årene 1914-15. Fra 1914 til 1917 falt tallet på ansatte (eksklusiv overordnede personer) fra 348 til 240 og ble deretter liggende rundt dette nivået fram til 1920. Selv om vi tar forbehold om at sysselsettingen p.g.a krigen kan ha vært kunstig høy i 1914 og 1915, kommer vi ikke forbi at tilbakegangen var kraftig. Ikke siden århundreskiftet hadde sysselsettingen vært så lav som i årene etter 1916.

Figur 10: Antall arbeidere ved Ålgård Ullvarefabrikk 1914-1921.

Kilder: For 1914 - Hallvard Nordås (1989, s. 65). For 1916-1921 - lønningsbøker for Ålgård Ullvarefabrikk, Statsarkivet i Stavanger.

Undersøkelser jeg har foretatt av fabrikkens lønningsbøker viser at tallet på arbeidere (ikke inkludert overordnede personer) i mars 1916 var 316. I april året etter var tallet falt til 245. Tidspunktet for nedgangen i sysselsettingen faller dermed sammen med tidspunktet for når problemene med tilgang på råvarer begynte å melde seg i den norske tekstilindustrien. Dette gjør det sannsynlig å anta at råvaremangel har vært hovedårsaken til nedgangen i tallet på arbeidere også på Ålgård.

På folkemunne har nedgangen i sysselsettingen etter 1915 blitt sett i sammenheng med opprettelsen av D. F. U. Det gjorde også Malli Berge, som var arbeiderske ved Ålgård Ullvarefabrikk. Hun førte dagbok og den 13. mai 1928 skrev hun følgende: *"Nilsane skulde ikke seldt Ålgård. (...) Fyre krigen var det alltid jamt, godt arbeid på Ålgård. Og fabrikkene gjekk so godt ifrå han vart bygd til no etter krigsåri. Fyrr tente Ålgård i hundra tusund um året. No er det hundrad tusund i "underbalanse". Korleis skal det gå?"*[47] Ettersom problemene tok til samtidig som D. F. U. ble opprettet, er det ikke underlig at folk på stedet har satt de to tingene sammen. En viss rasjonaliseringsgevinst har nok D. F. U. ført med seg, men det synes urimelig at dette kan ha vært den eneste grunnen til den sterke tilbakegangen.[48] Interessant nok ble ikke nedgangen i sysselsettingstallene ved Ålgård Ullvarefabrikk i 1916-17 omtalt i 1ste Mai. Tidligere studier av bedriften har heller ingen sterk fokusering på dette forholdet, men begrenser seg til å registrere at en slik tilbakegang inntraff fra 1914 til 1920. Dette forholdet skyldes neppe forsømmelser fra 1ste Mais og tidligere forfatteres side, men snarere at tilbakegangen verken i samtiden eller senere har blitt ansett som et stort problem for befolkningen. Grunnen er nok først og fremst at nedgangen kom i en tid hvor arbeidsmarkedet var svært gunstig. Meldinger som 1ste Mai brakte, tyder på at Ålgård Ullvarefabrikk snarere hadde et underskudd på arbeidskraft enn omvendt. I en artikkel om fabrikkens 4. mai 1917 het det at minst 25 arbeidere hadde oppsagt sine plasser ved fabrikkens i løpet av to uker, angivelig fordi fabrikkens var den reneste suldeanstalt. Blant

disse 25 var ca. 15 væversker, som skal ha foretrukket arbeid som tjenestepiker i Stavanger. Kort tid etter uttalte disponent Gunnar Nilssen ved Ålgård Ullvarefabrikk til avisa at: "Tilgangen paa arbeidskraft var tilstrækkelig til driften efter den nuværende forsyning av raamaterialer".[49] Dette kan neppe tolkes på annen måte enn at Nilssen har sett muligheten for at det kunne oppstå en situasjon med mangel på arbeidskraft, dersom forsyningene av råmaterialer bedret seg. At flere arbeidere i denne tiden valgte å si opp plassene sine ved fabrikkene tyder dessuten på at mulighetene var gode for å skaffe seg nytt og mer attraktivt arbeid andre steder. Mangel på arbeidskraft gjorde seg også gjeldende ved andre bedrifter i distriktet. Både trikotasjefabrikk på Figgjo og Sandnes Ullvarefabrikk meldte i juli 1917 at driften ble holdt nede på et lavere nivå enn ønsket, grunnet "*(...) en følelig mangel paa tilgang av arbeidskraft (...)*"[50]

De problemene verdenskrigen skapte for tekstilindustrien, førte til at produksjonsvolumet sank nokså kraftig. Likevel innebar dette ingen økonomisk krise for bransjen. Sterk prisvekst fra 1914 til 1920 bidro til det. Dette var også tilfellet for D. F. U., noe bl.a. utbytte-avkastningen er et vitne om. For årene 1915 til 1919 lå utbytte mellom 8-15%.[51] I tillegg ble også aksjekapitalen hevet. Først fra 5 til 8 mill. kroner i 1918, deretter til 10 mill. i 1920.[52]

D. F. U. i mellomkrigstiden.

1920-tallet ble en økonomisk sett svært vanskelig tid for D. F. U. Selskapet måtte gå radikalt til verks for å rydde opp i sin finansielle stilling, etter et dramatisk underskudd i 1921 på nærmere 3,5 millioner kroner. (Dette skyldtes ikke bare selve driften, men i nesten like stor grad uheldige forhold knyttet til A/s Uldkoncern, som D. F. U. hadde startet i 1919 for å erstatte nedgang i selskapets produksjon etter brann på Grorud i 1918.) I 1922 besluttet D. F. U. å nedskrive aksjekapitalen fra 10 til 5 mill. kroner. På den måten fikk selskapet dekket hele underskuddet for 1921. Samtidig ble det foretatt store avskrivninger på bl. a. bygninger og maskiner.[53]

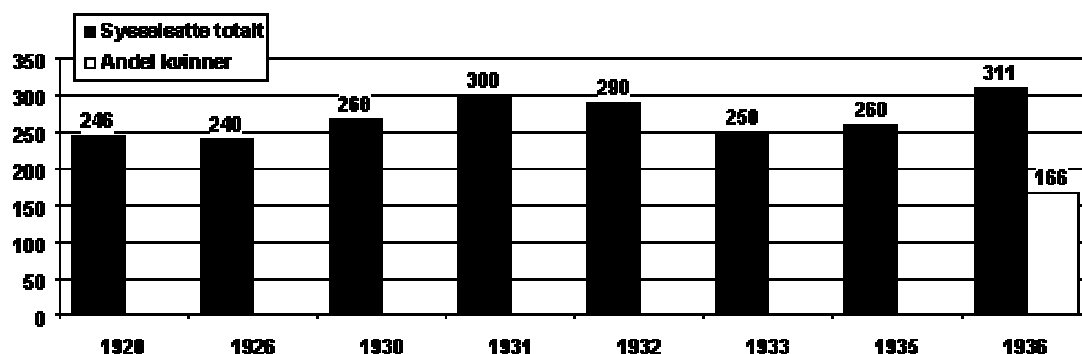
I perioden 1922-24 gikk D. F. U. med overskudd, men i 1925-28 hadde selskapet et samlet underskudd på rundt 1,72 mill. kroner.[54] Selskapet fortsatte å arbeide under vanskelige forhold fram til 1932. Året 1931 blir av historikeren Egil Werner Erichsen beskrevet som det vanskeligste året av alle. Tre av D. F. U.s bedrifter ble rammet av en langvarig landsomfattende storlockout dette året. Underskuddet ble likevel ikke spesielt stort - 115 000 kroner - noe som etter Egil Werner Erichsens mening ikke minst skyldtes at driften på Ålgård ble holdt i gang. Når året 1931 ble oppfattet som spesielt vanskelig, hadde det sammenheng med at også de seks forutgående driftsårene hadde vært dårlige. Reservene var i ferd med å tømmes.[55]

Produksjonen og omsetningen til D. F. U. viste en markert framgang i årene som fulgte det "svarte år" - stor lockoutsens år - 1931. Dette hang sammen med at de økonomiske forholdene i landet som helhet bedret seg. Aktiviteten tiltok i alle næringsgrener, noe som i sin tur resulterte i bedret kjøpeevne. Produksjonsverdien til D. F. U. steg jevnt fra 5,8 mill. kroner i 1934 til 6,7 mill. i 1936. Samtidig økte overskuddet sterkt. Fordi kriseårene ikke hadde muliggjort normale avskrivninger på bygninger og maskiner, ble det i 1935 gjort nytt innhugg i aksjekapitalen på to millioner kroner for bruk til dette formålet. Aksjekapitalen var dermed kommet ned i tre millioner, men selskapet hadde omsider klart å konsolidere stillingen og kunne nå innkassere fordelene av den økonomiske oppgangstiden. Regnskapsmessig ble året 1936 det beste siden 1920, med et overskudd på kr. 378 000. Først for 1937 fant styret likviditeten så god at det kunne foreslå et utbytte på 2%. Med unntak av et kortere tilbakeslag i 1937-38 hadde selskapet gode år fram til krigen.[56]

Syssetningen 1920-1940.

De vanskelige forholdene D. F. U arbeidet under på 1920-tallet, førte til redusert drift ved alle fabrikkene - også på Ålgård. Tidvis var det kortere stopp i driften, og forholdsvis mange av de faste arbeiderne opplevde arbeidsledighet under store deler av 1920-tallet.[57] Vi har tidligere sett at problemer knyttet til tilgang på råstoff under verdenskrigen, og en påfølgende urimelig stor import av ull- og bomullsvarer i 1919, var hovedgrunnene til at tallet på arbeidere ved Ålgård Ullvarefabrikk i årene 1917-1920 var langt lavere enn i 1914-1915. Dette forklarer også hvorfor det ikke forekom noen sterk endring i tallet på arbeidere på 1920-tallet. Nivået var allerede lavt før de økonomiske problemene begynte å melde seg. Av tabellen går det fram at det fra 1920 til 1930 var en moderat økning i tallet på sysselsatte fra 246 til 268 arbeidere.

Figur 11: Sysselsatte ved Ålgård Ullvarefabrikk 1920-1936.

Kilder: For året 1926 - lønningsbøker fra Ålgård Ullvarefabrikk.[58] For 1920 og 1930 - Egil Werner Erichsen (1947, s. 280). For 1936 - "Bedriftskort" fra Arbeidstilsynet. For de øvrige år - fabrikkinspektørens månedsrapport for des. 1931, nov. 1932, juni 1933 og april 1935.

I mai 1928 skrev Malli Berge i dagboken sin: *"Det er svært lite arbeid i fabrikkene. Soleis hev det vore no i mange år. Det kan vera nokre vikar, kanskje eit par månar med mykje arbeid, so er det slutt. Vevarane vert sende heim etter kvart dei vev ned veven sin, og mange går heime i dagar og vikar."*[59]

Ifølge disponent Håkon Nilssen ved Ålgård Ullvarefabrikk var det nokså gode driftsforhold ved fabrikkene det første halvåret av 1930. Til 1ste Mai (15. juli 1930) opplyste han at man ved Ålgård hadde noenlunde jevn og full drift. Andre tekstilfabrikker hadde det verre. De hadde hatt så store lagre at de hadde måttet ta driftsstans flere ganger i første halvår av 1930. Året etter, 19. august 1931, melder avisa at - *"Ved De forenede ullvarefabrikker på Ålgård hvor der til denne tiden har vært full drift i alle avdelinger vil der nå for veveriets vedkommende bli foretatt innskrenkninger."* I desember 1931 var imidlertid tallet på sysselsatte kommet opp i 300, mot et gjennomsnittlig antall på 268 arbeidere i 1930.

Fra november 1932 til juni 1933 var det på ny nedgang i sysselsettingen fra 290 til 250 personer. I en artikkel fra 1ste Mais korrespondent i Gjesdal 7. februar 1933 går det tydelig fram at optimismen på denne tiden ikke var særlig stor når det gjaldt framtiden for tekstilindustrien. *"Det er nå meget flaut for fabrikkene på Ålgård. En venter på arbeide, og mange arbeidere er hjemme både på Ålgård og Figgjo. Svanedal går med innskrenket arbeidstid på skjft. - Det er ikke tvil om, at skal det fortsette en tid slik som det nå har gjort i de siste 10 årene, vil det bli spørsmål om denne industrien kan klare seg, når en ser på den store utviklingen av hjemmeindustri som foregår."* Kort tid etter - 12. mai - stod det å lese: *"Efter flere år med full drift har en nå måttet gå til innskrenkning i driften. Fra og med forrige uke arbeides det bare fire dager i uken. Dessuten har for veveriets vedkommende en hel del gått og "ventet" i vinter. Inskrenkningen vil, sies der, iallfall vare til over sommerferien. Det er omsetningsforholdene som er umulige."* Malli Berge var blant de som opplevde å måtte "gå å vente". 1. desember 1934 skrev hun i dagboken: *"Når eg so er ferdig med veven og hev gjort rein stolen, står eg og skjelv: - Får eg vev att eller må eg gå heim? Må eg gå heim er eg lite glad, får eg arbeid att, er eg glad og nye voner spirer."*[60]

Vanskelighetene ser ut til å ha vart fram til første halvdel av 1935. Ifølge fabrikkinspektøren hadde Ålgård Ullvarefabrikk 260 personer i arbeid i april dette året. Mot slutten av 1935 rapporteres det derimot om lysere tider: *"Det siste halve året har arbeidsforholdene i Gjesdal forbedret sig betydelig. Det er den forbedrede kjøpeevnen hos landets befolkning som har bevirket at industrien nå går for full damp. - Bedriftene i*

Oltedal arbeider nå så å si natt og dag, og på Ålgård Ullvarefabrikke går arbeidet med liv og lyst, og flere tidligere arbeidsledige ungdommer har fått fast arbeide."[61] Tallet på sysselsatte økte til 311 i 1936, og ved utgangen av tiåret var størrelsen på arbeidsstokken fortsatt på dette nivået.

Ullvareindustrien i Oltedal.

Småbedriftene Oltedals Spinderei og Vang Spinneri.

Den første ullvarefabrikken i Oltedal, Oltedals Spinderei, ble grunnlagt i 1886 av gjesdalbuen Ludvig L. Lima i samarbeid med flere Stavangerfolk. Lima hadde tidligere vært den nest største aksjonæren i Ole Nielsens fabrikk på Ålgård i 1874, og hadde også fungert som arbeidsleder og bokholder i fabrikk. Dette samarbeidet tok slutt i 1877.[62] Oltedal hadde i 1876 fått veiforbindelse til Oltesvik - rundt seks km fra Oltedal - og slik blitt kommunikasjonsmessig knyttet til sjøveien. Varer til og fra Oltedal kunne dermed transporteres med båt mellom Oltesvik og Sandnes og Stavanger, og med hest mellom Oltedal og Oltesvik.

I 1890 hadde Oltedals Spinderei 14 arbeidere.[63] Bedriften drev utelukkende med leiespinning. Det meste av leiarbeidet skal ha kommet fra Hardanger (via kommisjonærer), men det ble også levert ull direkte fra lokale bønder. Spinneriet lå de første årene under samme tak som trevarefabrikken Oltedals Dreieri, og arbeidsstokken var derfor ikke så helt liten. Ragnhild Oftedal skriver f. eks. at da Maria Moi giftet seg med Ludvig Lima i 1889 ble hun samtidig "*husmor for ein arbeidsflokk på 24 kvar dag*".[64] Fabrikbygningen brant ned i 1901, og først i 1904 var nytt anlegg reist. Dreieriet ble det nå slutt med.[65] I 1910 var tallet på arbeidere sunket til fire. Etter dette varierte arbeidertallet på Oltedals Spinderei mellom tre og ti, men for det meste beskjeftiget bedriften rundt fire personer.[66]

I likhet med Oltedals Spinderei var også spinneriet Vang en småbedrift. Vang ble etablert som aksjeselskap i 1904, av oltedølen Per Toreson Oftedal sammen med flere andre interessenter. I 1910 drev foretaket kun med leiespinning. Senere tok en også til med veving av tepper, men utover i mellomkrigsårene ble det først og fremst laget spøtegarn til de store ullvaresentralene i Stavanger.[67] I desember 1920 ble fabrikk utsatt for brann, noe som førte til at aksjeselskapet ble oppløst. Senere gikk Vang helt over til P. T. Oftedal og sønnene hans.[68]

Året 1910 arbeidet fem personer på Vang. Ti år senere sysselsatte spinneriet ti personer.[69] Utover i mellomkrigsårene var virksomheten mest å regne som en liten familiebedrift, der alle etter sigende skal ha hatt noenlunde lik lønn. "*Alle arbeidde til seg sjølve, og ein tok det ikkje så nøye om ein tok seg ein liten fisketur midt i veka*", skriver Hallvard Nordås om forholdene på spinneriet.[70] I mellomkrigstiden

varierte tallet på sysselsatte fra tre til 14 personer, men til vanlig var det beskjeftiget rundt seks personer. Av de som arbeidet på fabrikken var bl. a. P. T. Oftedal og seks voksne sønner. Det ser ellers ut til at Vang først og fremst har benyttet seg av mannlige arbeidere. Alle de 13 arbeiderne som hadde sitt virke på Vang i 1936 var menn.[71]

Både Oltedals Spinderei og Vang Spinneri, var altså små foretak som kun unntaksvis sysselsatte et to-sifret antall arbeidere. I det meste av tiden mellom 1900 og 1940 var tallene på arbeidere så lave at vi ikke kunne forvente at disse to fabrikkene skulle ha særlig stor betydning for arbeiderbevegelsen i Gjesdal. Noen bredere beskrivelse av disse to foretakene skal jeg derfor ikke gi.

Oltes Uldvarefabrikk.

Den første egentlig store fabrikken i Oltedal var Oltes Uldvarefabrikk, som ble dannet som aksjeselskap i 1894. Grunnleggerne var vevemester Ådne Oftedal og spinnemester Per Oftedal, fra Gjesdal, samt farger John G. Myhre, gårdbruker Ole Rønnestrand, Granvin, og driftsbestyrer for Jærbanen Joh. Lorange. Driften kom i gang i 1895, og alt i 1900 var det 30 arbeidere ved Oltes. Årene før hundreårskiftet var da også gode for bedriften. Dette viste seg bl. a. ved en fordobling av produksjonen fra 1898 til 1899.[72]

Årene mellom 1900 og 1908 har historikeren Sigurd Grieg oppsummert på følgende korte og greie måte:

Oltes Uldvarefabrik hadde i 1900 jevn sysselsettelse og produksjonen var steget en del siden foregående år til tross for at driftsutgiftene var økt. Fra mars 1901 og fram til 1905 var den norske tekstilindustri inne i en kriseperiode, hvorunder mangelen på tollvern og skarp innbyrdes konkurranse gjorde forholdene vanskelige for alle norske fabrikker og således også for Oltes Uldvarefabrik. I 1905 ble det gjennomført et visst tollvern for tekstilvarer. Følgen var at man alt i 1906 kunne merke en økt omsetning av innenlandske produkter. Fra 1908 gjorde mangelen på arbeidskraft seg sterkt gjeldene, slik at styret diskuterte muligheten av å flytte veveriet til Stavanger.[73]

Hos Grieg går det ikke fram hvor sterkt de vanskelige forholdene i norsk tekstilindustri rundt århundreskiftet skal ha virket inn på Oltes. De øvrige kildene jeg har benyttet meg av nevner

ingenting om vanskene på Oltes i denne tiden. Det er derfor tvilsomt om bedriften kan ha hatt særlig store problemer.

I 1905 var det ifølge avisa *Vestlandsposten* stor aktivitet i ullvareindustrien i Oltedal. Under overskriften - "*En tur til Oftedal*" - kom avisa i september dette året med denne skildringen:

Der er nu ialt 3 Fabriker som spinder og kappes om at levere fint og godt Garn. Fabrikerne er Oltes Uldvarefabrik, Spinderiet Vang og Oltedals Spinderi. Alle drives af Vandkraft med Turbiner og alle har elektrisk Belysning.

Oltes Uldvarefabrik har arbeidet i ca. 10 Aar og har i denne Tid stadigt gaaet fremover og udviklet sig betydeligt. Fabriken er hovedsageligt anlagt for fremmedarbeide. Af saadant modtages fra alle Kanter af Landet. Ogsaa fra Island modtages betydeligt Uld til Oparbeidelse til Kjole- og Drestoier m.m.

Fabriken har i den senere Tid hat saa meget at gjøre, at den jevnlig har maattet gaa paa overtid.[74]

Sysselsettingstallene viser også framgang fra 1900 til 1905. I sistnevnte år hadde rundt 36-38 arbeidere og funksjonærer sitt virke på Oltes. Fem år senere - i 1910 -var tallet kommet opp i ca. 40.

Tabell 4: Sysselsatte ved Oltes Uldvarefabrikk.

År	1900	1905	1910
Sysselsatte	30	36-38	40

Kilder: For 1900 - Hallvard Nordås (1989, s. 75). For 1905 og 1910 - Lensmannen i Gjesdals innberetning til Amtmannen i Stavanger i forbindelse med amtmannens femårsberetninger.

I sitatet hentet fra Sigurd Grieg gikk det fram at bedriften i 1908 vurderte å flytte deler av produksjonen til Stavanger p.g.a. mangel på arbeidskraft. Få år etter – i 1911 - tok hele bedriften farvel med Gjesdal. Etter at forhandlinger hadde kommet igang mellom en gruppe aksjonærer i Oltes Uldvarefabrikk og A/S Hillevåg Fabrikker i februar 1911, ble de to virksomhetene slått sammen den 2. mars samme år. Det nye selskapet fikk navnet A/S Hillevaag og Olte Fabrikker og

flyttet inn i nye lokaliteter i Hillevåg. Utflyttingen av Oltes var imidlertid ikke et resultat av denne sammenslåingen. Vedtak om flytting til Stavanger var allerede blitt fattet på en ekstraordinær generalforsamling i november 1910, dvs. før forhandlingene mellom de to virksomhetene var blitt innledet.[75]

A/S Svanedal Ullvarefabrikk.

Det siste av ullvareforetakene i Oltedal som kom i gang før 1920, var Oltedals Væveri som ble grunnlagt som aksjeselskap i 1908 av brødrene Ådne, Alfred og Birk Oftedal. Navnet ble senere endret til A/S Svanedal Ullvarefabrikk (for enkelthets skyld velger jeg å bruke dette navnet i fortsettelsen). Ådne Oftedal er et navn vi har støtt på tidligere. Han var også blant grunnleggerne av Oltes Ullvarefabrikk. De tre brødrene hadde selv arbeidet i ullvareindustrien - bl. a. på Oltes - og to av brødrene, Ådne og Birk, hadde fagutdanning fra utlandet.[76]

I 1910 var det i alt 15 arbeidere og funksjonærer ved foretaket.[77] Driften var basert på leiarbeid, og i den første tiden var det kun veving bedriften holdt på med. I 1910 satte imidlertid bedriften opp eget spinneri og kunne fra da av besørge spinningen selv.

Stadige utvidelser tyder på at Svanedal hadde gode år fram til 1920. I 1913 ble aksjekapitalen økt og spinneriet utvidet med ny etasje. Året etter ble aksjekapitalen forhøyet på ny, og Svanedal gikk nå til innkjøp av fabrikkbygningen som var blitt stående igjen etter utflyttingen av Oltes Ullvarefabrikk.[78]

Om krigsårene står følgende å lese i bedriftens 75 års jubileumshefte:

I krigsårene fra 1914 ble omsetningen femdoblet frem til 1918, og aksjentbyttet ble dette året øket fra fem til ti prosent. Mangel på brensel i denne tiden førte til at bedriften kjøpte egen skog.

Dette var også en periode hvor det etter hvert ble svært vanskelig å skaffe fargestoff og bomullsgarn.

(...) Da veveribygningen i 1918 fikk et tilbygg for farging og vasking, ble hele kompleksset 91 meter langt.[79]

Ingen av kildene angir at det på noe tidspunkt skal ha vært økonomiske problemer for Svanedal før 1920. Vanskeligheter med å skaffe fargestoff og bomullsgarn under 1. verdenskrig er de eneste driftsproblemene som nevnes. Hvorvidt dette kan ha ført til periodevis redusert drift og

innskrenkning i arbeidsstokken nevnes ikke. De forskjellige utvidelsene tyder imidlertid på at det har vært en forholdsvis jevn vekst i tallet på ansatte. I 1919 var det sysselsatt 38 arbeidere ved Svanedal, herav 23 kvinner.[80]

Figur 12: Arbeiderne ved Svanedal 1919.

Fra Venstre: Erik Lima, Ole Dirdal, Alfons Oftedal, M. Fidje, Aadne Oftedal, veverimester Arnesen, Ingvald Oftedal, Ludvig Oftedal og Alfred Oftedal.

Andre rad: Stangeland, Martin Trodal, Emil Madland, Klara Vølstad g. Dirdal, Dagny Kluge g. Madland, Sofie Lima g. Fidje, Inger Lima, Maria Ravndal g. Pedersen, "Gamla-Malli", Karen Oftedal ("Kjellebakk"), og Elen Madland.

Tredje rad: Josefine Svendsen g. Oftedal, Vølstad, Anna Lima, Randi Oftedal Telhaug, Martha Dirdal g. Oftedal, Maria Kluge, Magnhild Pedersen g. Oftedal, Belly Oftedal, Elen Lima g. Oftedal, Malena Oftedal ("Fossbakk"), Kamilla Oftedal f. Håland, Anny Dirdal g. Oftedal, Alvilde Stokkeland og Inga Oftedal g. Ohma.

Fjerde rad: Andreas Gilja, Ådne Lima og Lars A. Oftedal.

Kilde: H.Nordås: Gjesdal bygdebok 1870-1989, s. 75.

Gode år og store utvidelser.

De store problemene som mange av de norske tekstilbedriftene fikk på 1920-tallet, var Svanedal forskånet fra. Bedriften gikk stort sett med overskudd og hadde stadig økende omsetning.[81] Dette viste også igjen i reportasjer 1ste Mai brakte. Sigurd Ellingsen - en av arbeiderbevegelsens menn i Oltedal - hadde f. eks. følgende skildring på trykk 2. mars 1928:

I de senere år har vi vært vel vant med innskrenkninger og arbeidsstans ved de industrielle bedrifter, men en undtagelse fra denne regel har dog Svanedal Ullvarefabrikk i Oltedal vært. I de dårlige år vi nu har hatt, har fabrikkene vært i stadig drift, tildels både med to og tre skift. Der har ved fabrikkene i den senere tid blitt foretatt forholdsvis store utvidelser. Der er blitt bygget en stor murbygning i to og en halv etage for apparaturdelingen, installert elektrisk kjøleanlegg, kontor- og lagerbygning er påbygget og utvidet. I dens bygning er der nu kontor og lager av ferdige varer i 2. etage, butikk og ekspedisjon i 1. etage. For kort tid siden blev innkjøpt maskineri, et karesett og to spinnestoler, som får plass der ullen før har vært lagret. I kjelleren er innredet et nytt ullager. Maskinen blir i disse dager opmontert.

Fabrikkene har alle år både under og etter verdenskrigen hatt godt økonomisk utbytte.

Svanedal klarte seg altså godt i 1920-årene.[82] De største utvidelsene hørte imidlertid 1930-tallet til. På en ekstraordinær generalforsamling i august 1931 ble aksjekapitalen besluttet utvidet fra 180 000 til 360 000 kr., for å finansiere bygging og installering av kamgarnspinneri.[83] Kapitalen ble reist av de gamle aksjonærene, og alt i mai året etter kunne det nye kamgarnspinneriet tas i bruk. "I Oltedal har det gått med rent amerikansk tempo" skrev 1ste Mai i forbindelse med igangsettingen av driften.[84] Omsetningen skjøt nå i været - fra 460 000 kr i 1931 til over en million i 1934.[85]

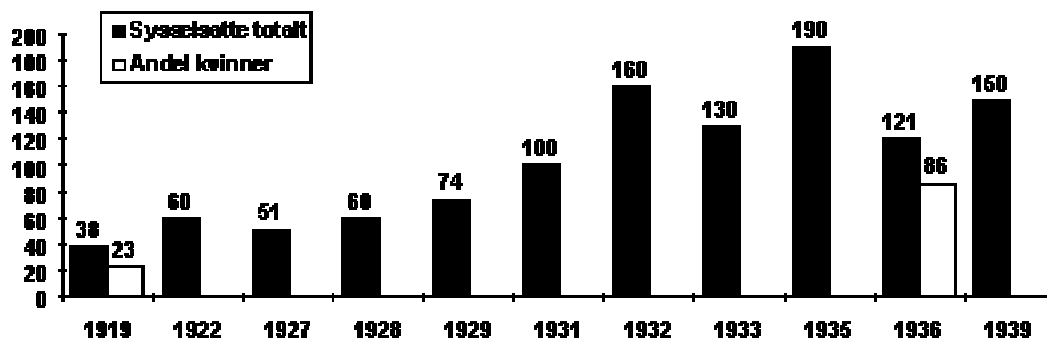
Ny utvidelse fant sted i 1935. Svanedal gikk dette året til oppkjøp av Egersund Ullvarefabrikk. Dette oppkjøpet medførte at deler av driften ved Svanedal ble flyttet til Egersund. All kardegarnspinning ble konsentrert til Egersund, hvor driften kom igang i januar 1936. Veving og videre bearbeidelse ble foretatt i Oltedal.[86] Vi skal senere se at kjøpet av fabrikkene i Egersund hadde sammenheng med store motsetninger mellom ledelse og ansatte ved Svanedal.

Sysselsettingen ved Svanedal 1919-1940.

At Svanedal klarte seg godt i mellomkrigstiden, viser også utviklingen i sysselsettingstallene. Fra 1919 til 1922 økte tallet på sysselsatte fra 38 til ca. 60 personer.[87] Mot slutten av 1920-tallet var den ordinære arbeidsstokken fortsatt på dette nivået. Sesongbetonte forhold kunne imidlertid gi nokså store utslag. I 1929 oppgav f. eks. 1ste Mai at Svanedal hadde en ordinær arbeidsstokk på 60 arbeidere og funksjonærer, og rundt 90 personer beskjeftiget i sesongene.[88]

For desember 1931 oppgav fabrikktilsynet at 100 personer var i arbeid ved Svanedal. I november året etter var tallet kommet opp i 160. Den sterke økningen skyldtes igangsettelsen av det nye kamgarnspinneriet. For april 1935 var tilsvarende tall kommet opp i hele 190. Svanedal sysselsatte på dette tidspunktet kun 70 personer færre enn Ålgård Ullvarefabrikk. Da kardegarnspinningen ble flyttet til Egersund i 1936, sank imidlertid tallet på sysselsatte til 121 personer. Av disse var 86 kvinner (ca. 70%).[89] Etter nedgangen i arbeidsstokken i 1936 og fram mot 1940, varierte tallet på ansatte mellom 120 og 150 personer.

Figur 13: Sysselsatte ved Svanedal Ullvarefabrikk 1919-1939.

Kilder: For 1919 - Arbeidernes faglige landsorganisasjon, beretning for 1919, tabell 1, s. 72. Kvinneandelen for 1919 - Hallvard Nordås (1989,s. 75, fotografi). For 1922 - 1ste Mai 14/12 1922: "Fabrikken beskjeftiger nu ca. 60 arbeidere." For 1936 - "Bedriftskort" fra Arbeidstilsynet. For de øvrige år - fabrikkinspektørenes månedsrapport for juli 1927, juli 1928, aug. 1929, des. 1931, nov. 1932, juni 1933, april 1935 og sept. og nov. 1939.

Gjestal Spinneri.

Den siste ullvarefabrikken som ble etablert i Oltedal var Gjestal Spinneri. Driften kom i gang i 1937, mot slutten av tidsperioden som her behandles. Likevel kan ikke arbeiderbevegelsens historie i Gjesdal skrives uten at Gjestal Spinneri tas med. Etableringen hadde nemlig nær sammenheng

med konfliktfylte forhold ved Svanedal Ullvarefabrikk. De begivenhetene som ledet fram til dannelsen av selskapet, blir behandlet i kapittelet om fagbevegelsen i Gjesdal i tiden 1921-1940. Inntil videre skal vi derfor kun se på eierstrukturen og sysselsettingen.

Opprinnelsen til Gjestal Spinneri kan spores tilbake til 1936. I april dette året ble det nedsatt en arbeidskomitè av en rekke arbeidere ved Svanedal Ullvarefabrikk, for å forberede spørsmål om dannelse av et nytt ullspinneri i Oltedal. Til arbeidskomitè ble Andreas Gilja, Ole Dirdal, Lars Oftedal og Einar Helleland valgt. Alle fire hadde bakgrunn som arbeidere ved Svanedal. Komiteen sendte i april 1937 ut innbydelse til forberedende møte i anledning saken, og kom i den forbindelse med en redegjørelse for komiteens arbeid. Selskapet hadde da allerede sikret seg en passende tomt, og foretatt bestilling av en del maskineri. Aksjer for ca. 40 000 kr. (à kr. 250) - halvparten av det komiteen anslo som nødvendig aksjekapital - var allerede underhånden blitt tegnet.[90]

Konstituerende generalforsamling ble avholdt 28. juni 1937, med 42 aksjonærer tilstede. Eierstrukturen var bredt sammensatt, med et stort innslag av aksjonærer fra Sandnes- og Stavanger distriktet. Til bedriftens første styre ble følgende personer valgt: Andreas Gilja, V. O. Gjesdal, Tollef Fjermestad, Tjalve Gjøstein og Olav Auestad. Varamenn til styre ble Johan Oltedal og Ole Oftedal. Til formann valgte styret T. Fjermestad, mens Andreas Gilja ble valgt til disponent.[91]

Persongalleriet som her er presentert er svært interessant. Ser vi først på arbeidskomitèen, er det utelukkende tale om oltedøler med bakgrunn i arbeiderbevegelsen. Andreas Gilja og Ole Dirdal var blant bevegelsens pionerer i Gjesdal, og var kommet inn i aktivt lagsarbeid allerede før 1910. Einar Helleland hadde vært politisk aktiv siden 1920, og var sammen med Lars Oftedal kommet med i fagforeningsarbeid ved Svanedal i 1935. Lars Oftedal var fagforeningens formann, med Einar Helleland som nestformann - roller de forøvrig også hadde ved nedsettelsen av arbeidskomitèen. Når det gjelder styret, har vi for det første formannen Tollef Fjermestad fra Sandnes - en av de mest betydningsfulle enkeltpersoner i arbeiderbevegelsen på Jæren. Han hadde flere ganger vært sosialistenes første kandidat ved stortingsvalgene i valgkretsen Jæren. I en rekke år var han formann i Rogaland Socialdemokratiske Arbeiderparti, og senere i Rogaland Arbeiderparti. På dette tidspunktet var han nestformann i Rogaland Arbeiderparti. Stavangermannen Tjalve Gjøstein hadde også nær tilknytning til arbeiderbevegelsen, og ble på 1950-tallet ordfører i Stavanger. Han var sønn av den kjente Arbeiderparti-pioneren i Stavanger, tidligere ordfører og mangeårig stortingsmann, Johan Gjøstein. Gjennom henvendelser fra sine politiske trosfeller i Oltedal var Tjalve Gjøstein blitt involvert i arbeidet med opprettelsen av selskapet - noe som trolig hadde sammenheng med at han var sakfører av yrke.[92] Varamannen Ole Oftedal var oltedøl. Også han

skal ha tilhørte den politiske venstresiden,[93] men hadde ingen sentrale verv i bevegelsen. De øvrige personene var alle fra Gjesdal, men uten tilknytning til arbeiderbevegelsen. V. O. Gjesdal var imidlertid en kjent politisk størrelse, som siden 1931 hadde vært ordfører i bygda.

Tabell 5: Sysselsatte ved Gjestal Spinneri.

År	1938	1939	1941
Sysselsatte	12 (4)	21	16 (7)

Kilder: 1938 - Rikstrygdeverket: Iflg. "anmeldelse til Riksforsikringsanstalten" fra 1938. For 1939 - fabrikkinspektørens månedsrapport for sept. 1939. For 1941 - "Bedriftskort" fra Arbeidstilsynet.

I november 1937 kom driften igang i nyreist fabrikkbygning.[94] Arbeidsstokken var på 12 personer i 1938. I september 1939 var tallet på ansatte økt til 21 personer. "*Tekstilbedriftene i distriktet arbeider for full fres - delvis med skift og overtid,*" kunne 1ste Mai meddele sine lesere 3. april 1940. Dette var også tilfellet ved Gjestal Spinneri hvor arbeidet hadde gått i to skift siden 1939.

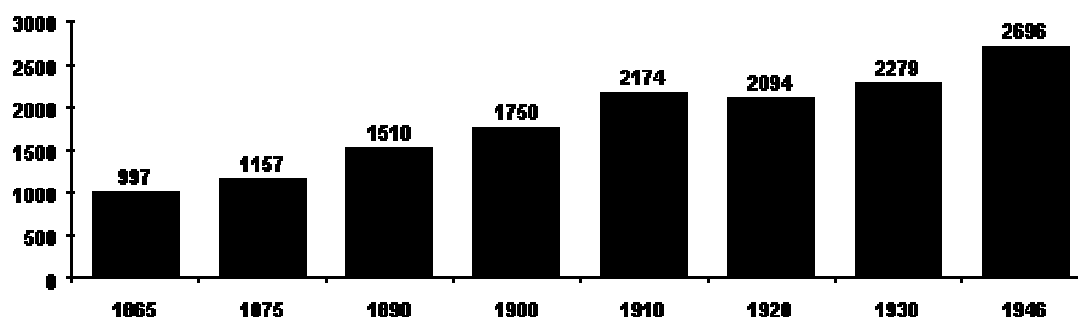
KAPITTEL 3: BEFOLKNINGSUTVIKLING, ARBEIDERKLASSEN OG FORHOLDET MELLOM LEDELSE OG ARBEIDERE.

I dette kapitlet vil søkelyset bli satt på industritettstedene Ålgård og Oltedal. Størrelsen på tettstedene kan si oss hvorvidt de var spesielt interessante for agitasjonsframstøt fra den framvoksende arbeiderbevegelsen i Rogaland. Tettstedenes andel av den totale folkemengden i kommunen kan dessuten bidra til å forklare valgoppslutningen til sosialistene. Vi skal videre se på hvor innbyggerne på de to stedene kom fra. Var det mange som kom langveis fra for å arbeide i industrien, eller kom de fleste fra Gjesdal og kommunene i nærheten? Jeg går deretter over til å se på hvilken betydning den store kvinneandelen i industrien kan ha hatt for faglig organisering. Største delen av kapitlet er viet forholdet mellom ledelse og arbeidere ved Ålgård Ullvarefabrikk og Oltes Uldvarefabrikk. Forholdene på Svanedal Ullvarefabrikk vil bli behandlet senere i oppgaven. Dette fordi opplysningene som finnes om Svanedal er knyttet til fagforeningsarbeid og arbeidskonflikter.

Befolknings- og Tettstedsutviklingen i Gjesdal 1865-1940.

Folketallet i Gjesdal fra 1865 til 1946 utviklet seg som vist i diagrammet nedenfor:

Figur 14: Hjemmehørende folkemengde i Gjesdal 1865-1946.

Kilde: Hallvard Nordås (1989, s. 9, 199 og 200). Tallene bygger på NOS statistikk. Merk at tall for 1940 ikke eksisterer. Dette har sammenheng med at den planlagte folketellingen dette året ikke ble avholdt grunnet krigsutbruddet.

Som vi ser ble folketallet mer enn doblet i tiden 1865-1910. Den sterke vekstperioden ble etterfulgt av en liten tilbakegang fram til 1920, noe som skyldtes utflyttingen av Oltes Uldvarefabrikk og

nedgangen i sysselsettingen ved Ålgård Ullvarefabrikk. Fra 1920 til 1946 var det imidlertid ny vekst. Folketallet økte fra 2094 i 1920 til 2696 i 1946.

Utviklingen i innbyggertallet i Gjesdal hang nøye sammen med industrialiseringen. Dette får vi et klart bilde av om vi ser på industri-tettstedene Ålgård og Oltedal. Før Ålgård Ullvarefabrikk ble grunnlagt i 1870 var stedet praktisk talt uten bebyggelse. Tettstedet Ålgård vokste fram i takt med denne fabrikkens ekspansjon. Det er således nokså betegnende når NOS i sine statistikker i 1900 kaller stedet for Aalgaard fabriker. Ved inngangen til det 20.-århundre var det 522 hjemmehørende personer på Ålgård. Ser vi bort fra byene og kjøpstedene, var dermed Ålgård i 1900 det nest største tettstedet i Rogaland.[95] Samtidig som Gjesdal hadde en folkevekst på 753 personer fra 1865 til 1900, vokste altså Ålgård fram med sine 522 innbyggere. I tillegg var også Oltedal i årene før hundreårsskiftet i ferd med å vokse frem som en industribygd.

Tabell 6: Hjemmehørende personer på Ålgård og i Oltedal, samt tettstedenes prosentvise andel av kommunens befolkning.

År	1900	1910	1920	1930	1946
Ålgård	522	794	904	946	1271
	(29,8)	(36,5)	(43,2)	(41,5)	(47,1)
Oltedal			190	182	503
			(9,1)	(8,0)	(18,7)

Kilder: Folketellingene 1900, 1910, 1920, 1930 og 1946. NOS 1900, 4. rekke, 1. hefte, tabell 11. NOS 1910, V. 170, 1. hefte, tabell 10. NOS 1920, VII. 39, 1. hefte, tabell 8. NOS 1930, VIII. 182, 1. hefte, tabell 8. NOS 1946, XI. 2, 1. hefte, tabell 10.

Figur 15: Kartutsnitt over Rogaland.

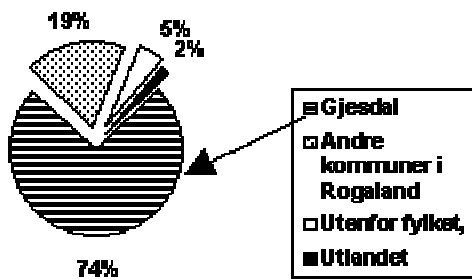

Ålgård beholdt sin stilling som et av fylkets største tettsteder gjennom hele perioden 1900-1940. I 1910 var Ålgård sågar fylkets mest folke-rike tettsted, men ble fram mot 1920 forbigått av tettsteder i Høyland og Hetland. De to sistnevnte kommunene var imidlertid nabokommuner til byene Sandnes og Stavanger, og tettstedene her lå enten i nærheten av eller var direkte knyttet til bybebyggelsen. Fram mot 1946 ble folketallet på Ålgård også forbigått av tettstedene Bryne, Jørpeland, Sauda og Åkrahavn.[96]

I NOS statistikken for 1920 kom også Oltedal med blant fylkets tettsteder. 9,1% av Gjesdals hjemmehørende befolkning befant seg i Oltedal dette året. De to tettstedene i Gjesdal var dermed bosted for 52,3% av kommunens befolkning.

Folkemengden på Ålgård viste bare svak stigning fra 1920 til 1930. Samtidig stoppet veksten opp i Oltedal. Også Gjesdals samlede folkevekst var svak i dette tiåret, slik at tettstedenes andel av kommunens befolkning ikke endret seg vesentlig. På 1930-tallet vokste imidlertid begge tettstedene raskere en den øvrige bygden. Veksten var spesielt sterk i Oltedal der innbyggertallet økte fra 182 i 1930, til 503 i 1946. Oltedals andel av kommunens befolkning gikk dermed opp fra 8 til 18,7%. Det meste av denne veksten må ha kommet i tiden 1930-1940, fordi sysselsettingstallene i Oltedalsindustrien i disse årene økte kraftig. Innbyggertallet på Ålgård økte i samme tidsrom fra 946 til 1271. Dette innebar at Ålgårds relative folketall i forhold til kommunen økte fra 41,5% til 47,1. Av Gjesdal samlede befolkning var dermed 65,8% bosatt i tettstedene Ålgård og Oltedal i 1946. Ingen av de øvrige landkommunene på Jæren hadde en tilsvarende sterk sentralisert bosetning. Time var den kommunen som kom nærmest Gjesdal i 1946. Her var 53,4% av befolkningen bosatt i tettsteder.[97]

Figur 16: Fødested til den hjemmehørende befolkningen i Gjesdal i 1920.

Kilde: NOS VII. 81. Folketellingen 1920, fjerde hefte, tabell 1.

Geografisk rekruttering.

Folketellingene gir oss muligheter til å si noe om det geografiske opphavet til innbyggerne. I tiden 1891-1920 var mellom 70-75% født i Gjesdal. Det meste av befolkningen som var født i andre kommuner kom fra landdistrikter i Rogaland. I 1920 var 74,5% av befolkningen født i Gjesdal. 19% var født i andre kommuner i Rogaland. Personer som var født i andre fylker utgjorde 5% av befolkningen, mens utenlandsfødte utgjorde 1,5%.[98] Av den hjemmehørende befolkningen i Gjesdal i 1920 var dermed 93,5% født i Rogaland. Tatt i betraktning at Gjesdal var en av Rogalands mest industrialiserte kommuner, kunne vi forventet at andelen av befolkningen født i kommunen ville være lavere her enn i mindre industrialiserte kommuner. Dette var ikke tilfellet. Tar vi utgangspunkt i folketellingen fra 1920 var Gjesdal en gjennomsnittskommune i Rogaland på dette punktet. I forhold til landkommunene på Jæren var det faktisk bare jordbrukskommunen Varhaug som hadde en høyere andel av hjemmehørende befolkning født i kommunen.[99]

Hallvard Nordås har undersøkt det geografiske opphavet til arbeiderne på Ålgård i 1875 og 1900. For 1875 fant han at de fleste av de 34 arbeiderne ved Ålgård Ullvarefabrikk kom fra Gjesdal og de omkringliggende kommunene. Av unntakene var en funksjonær som var fra Etne, og to svensker, hvorav den ene var vevemester og den andre fargemester.[100] Det svenske innslaget er ikke overraskende. Sverige var på mange måter et forbilde for norsk tekstilindustri. Både teknologien - maskinene - og fagkunnskapen ble i stor grad importert derfra.

Fra 1875 til 1900 var det en viss endring i den geografiske rekrutteringen av arbeidsfolk. Hovedvekten av arbeiderne i 1900 kom fortsatt fra Jæren. Rundt en tredjepart var født i Gjesdal,

men innslaget av arbeidere som kom fra mer fjerntliggende bygder var merkbart. Hallvard Nordås skriver:

Langt fleire arbeidsfolk som kom frå andre stader enn Jæren, og som hadde byrja i industrien på Ålgård, viser (...) folketeljinga i 1900:

Ei lærarinne på brukskolen kom frå Telemark, ei "nupperske" kom frå Strandebarm og ei frå Helleland, ein "rennar" og fleire "spolersker" kom frå Sand i Ryfylke. Andre kom frå Sandeid og Sveio, Ølen og Etne. Atter andre kom frå Sokndal og Lund.

Ved sida av alle industriarbeidarane frå Gjesdal og nabokommunane var det såleis eit betydeleg innslag av arbeidsfolk - særleg kvinner - som kom noko lenger borte frå. Vi har ei gruppe som kom frå nordre delen av Ryfylke eller Sunnhordland. Ei anna gruppe kom frå sørlegaste delen av Dalane. Begge gruppene var så store at desse områda må ha fungert som spesielt gode rekrutteringsområde for særleg dei kvinnelege arbeidarane på Ålgård.[101]

Hallvard Nordås beskrivelse av det geografisk opphavet til arbeiderne på Ålgård stemmer godt overens med undersøkelser jeg selv har foretatt av primærmaterialet fra folketellingen i 1900. Jeg har imidlertid ikke foretatt noen systematisk gjennomgang av hele tettstedet i forhold til geografisk rekruttering, men kun for beboerne i felleshusholdet til Ålgård Ullvarefabrikk. Vi må imidlertid kunne regne med at innslaget av personer fra mer fjerntliggende bygder var større i felleshusholdet, enn det som var tilfellet for resten av tettstedet. Felleshusholdet hadde i alt 84 beboere i 1900. Av disse kom 13 fra Sand, to fra Strandebarm og Sandeid, og en fra Skjold, Tysfjord og Telemark. Foruten disse 20 personene, kom de øvrige 64 enten fra Gjesdal eller de omkringliggende kommunene.

Også i Oltedal ble arbeidskraften til industrien rekruttert lokalt. I 1900 var det bosatt i alt 43 personer i Oltedals-området med tilknytning til industri. Rundt 3/4 var født i Gjesdal. De øvrige kom alle fra kommuner i nærheten.[102]

Jeg har ikke foretatt noen undersøkelser av den geografiske rekrutteringen av arbeidsfolk etter 1900. Vi må imidlertid kunne gå ut fra at de to tettstedene etter hvert selv forsynte fabrikkene med arbeidskraft. Ifølge Egil Werner Erichsen var arbeidsstokken ved Ålgård Ullvarefabrikk

bemerkelsesverdig stabil, til tross for at det aldri hadde vært noe "stavnsbånd". Arbeidet gikk i arv fra generasjon til generasjon.[103]

Fordi arbeiderne hadde bakgrunn fra de lokale miljøene, har de antagelig ikke sett på fabrikkarbeidet som et stort brudd med det gamle samfunnet. Kontakten til hjembygda og familien kunne opprettholdes. Trolig har også arbeiderne oppfattet seg som likeverdige, i den forstand at det ikke var "finere" å komme fra bygder i Dalene enn fra bygder på Jæren. Noen særlig sterke motsetningsforhold mellom industriarbeiderne og bygdebefolkningen finner vi heller ikke i Gjesdal.

Lokal rekruttering til fabrikkarbeidet var trolig det vanligste ved de fleste tidlige industristeder i landet, men det spesielle med Gjesdal er selvsagt området kommunen ligger i. Dersom vi godtar at egalitære forhold i bygdene på Vestlandet gav mindre grunnlag for klassepolarisering i primærnæringene, synes det rimelig at dette også må ha fått betydning for den vestlandske arbeiderklassen. Arbeiderne hadde tross alt erfaringsbakgrunn fra disse egalitære bygdene. En slik oppfatning finner vi hos historikeren Dag Johannessen, i forbindelse med arbeiderklassen i Stavanger. Johannessen mener at Stavanger-arbeidernes sosio-kulturelle bakgrunn er en faktor som bidrar til å forklare svak faglig organisering i Stavanger i tiden 1890-1905. Både i Stavanger og Kristiania ble en stor del av arbeiderne rekruttert fra omkringliggende bygder. Men fordi bygdene på Østlandet var preget av større sosiale forskjeller, hadde mange av innflytterne til Kristiania bakgrunn som husmenn, dagarbeidere og håndverkere. Johannessen skriver videre:

Mange av disse hadde nok selv lagt merke til at samfunnet var preget av motsetninger. De kunne derfor lett forstå og godta fagforeningsforkjempernes agitasjon om at arbeiderne måtte slutte seg sammen for å bekjempe "utbytterne". Den slags ideer var det nok vanskeligere å få gjennomslag for blant innflytterne som kom fra Rogalandsbygdene til Stavanger. Disse kom ofte fra bygder med relativt små sosiale forskjeller og ditto motsetningsforhold. De fleste hadde trolig en småbrukerbakgrunn. (...) Den religiøse kulturkonservative bakgrunnen fra Rogalandsbygdene var ikke en god grodbunn for radikal sosialisme.[104]

Det er innlysende at dersom en slik analyse skal være gyldig for Stavanger, må den ha minst like stor gyldighet for Gjesdal.

Arbeiderkvinnenes sivile status.

Som tidligere nevnt var det flere kvinner enn menn som arbeidet i tekstilindustrien. Hovedforklaringen ligger trolig i at tekstilframstilling fra gammelt av var ansett som kvinnearbeid. Kjønnsmønsteret gjorde imidlertid fabrikkarbeidet til en midlertidig beskjeftigelse for kvinnene. Ved inngåelse av ekteskap forlot de fleste fabrikkene. Kvinnerollen var i første rekke knyttet til familien - omsorg for barna og utføring av huslige sysler. Dette kunne vanskelig kombineres med lange arbeidsdager i fabrikkene. Den "gjennomsnittlige" arbeiderkvinnen var derfor ugift. Av landets kvinnelige tekstilarbeidere i 1909 var f. eks. 80% ugifte, 5% enker og 13% gifte.[105] Samme forhold finner vi for de kvinnelige industriarbeiderne i Gjesdal i 1900. Dette året var det ifølge folketellingen bosatt totalt 107 kvinner på Ålgård, som hadde arbeid i industrien. Av disse var hele 101 enslige (ugifte og enker), og kun seks gifte. Av de 77 mannlige arbeiderne bosatt på Ålgård var 49 gifte og 28 enslige. I Oltedal var det på samme tidspunkt bosatt 37 vanlige arbeidere - 17 kvinner og 20 menn. Samtlige kvinner var enslige, noe som også var tilfellet for de fleste mannlige arbeiderne.[106] (Folketellingen gir nok ikke ett helt korrekt bilde av de kvinnelige arbeidernes sivilstatus. Personene er blitt spurt etter hovederwerb, noe som trolig har gjort at gifte kvinners lønnsarbeid ofte ble skjult fordi de først og fremst ble oppfattet som husmødre. Dette endrer likevel ikke på hovedtendensen - at de kvinnelige arbeiderne stort sett var enslige.)

Den store andelen ugifte kvinner må ha betydd at det var forholdsvis stor gjennomtrekk av arbeidere i tekstilindustrien. Vi må også kunne gå ut fra at kvinnene hadde et annet forhold til fabrikkarbeidet enn mennene. For kvinnene var industriarbeidet tenkt som en midlertidig beskjeftigelse før ekteskapet. Kvinnene så dessuten framtiden sin mer knyttet til mannens yrke, enn sitt eget. Slike forhold gjorde nok at kvinnene følte mindre behov for å kjempe fram forbedringer i arbeidsvilkårene, enn mennene som hadde industriarbeidet som livslangt yrke. Kvinnene hadde dessuten langt lavere lønninger enn mennene - rett og slett fordi de var kvinner. Selv om fagbevegelsen tok hensyn til dette ved å ha lavere kontingent for kvinner, er det lett å tenke seg at kvinnene må ha følt kontingentbetaling som mer belastende enn sine mannlige kollegaer.

Tettstedet Ålgård. boforhold og forholdet mellom ledelse og arbeidere.

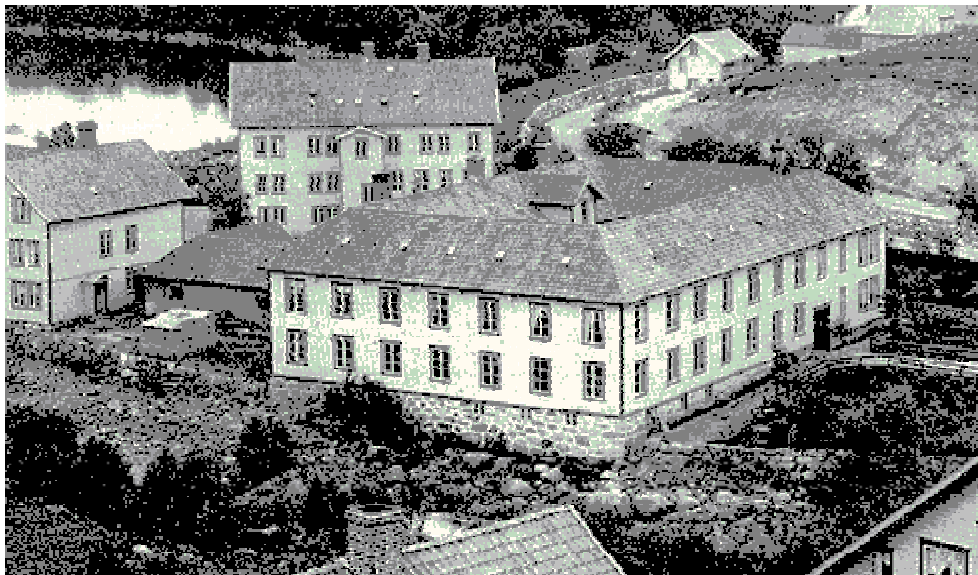
Boforhold på Ålgård.

Den sterke veksten som fant sted i arbeidsstokken ved Ålgård Ullvarefabrikk fra 1870 til 1905, stilte Ålgård-samfunnet overfor mange utfordringer. For det første måtte menneskene skaffes husrom på et sted som fra før var uten bebyggelse. Dernest måtte også andre behov som skole, helsevesen og

fritidstilbud dekkes. På industritettsteder som Ålgård, hvor fabrikkens var selve grunnlaget for bosetningen, måtte disse oppgavene langt på vei løses av fabrikkens.

På Ålgård eksisterte det ingen muligheter for innkvartering da den første fabrikkbygningen ble reist. Først og fremst av praktiske hensyn kom derfor fabrikk og arbeiderbolig til å ligge under samme tak. Arbeiderne hadde sine oppholds- og soverom i fabrikkens øverste etasjer, og her fikk de også maten tilberedt. Denne boformen, som kalles felleshushold, fortsatte i flere år framover. I 1882 ble det for første gang reist et særskilt våningshus for alle ved bedriften, fra øverst til nederst. To nye store våningshus ble bygd i 1884 og 1887, og føyd sammen med to eksisterende bygninger, til en stor kvadratformet bygning med åpen plass i midten.[107] Her - i Storahuset - hadde felleshusholdningen tilholdsted til like over århundreskiftet.

Figur 17: Storahuset.

Kilde: H.Nordås: *Gjesdal bygdebok* 1870-1989, s. 90.

I 1878 omfattet husholdningen omkring 50 personer. 15 år senere var tallet doblet.[108] Redaktøren i "*Farmand*", Einar Sundt, kunne etter et besøk på Ålgård meddele sine lesere i en artikkel den 2. desember 1893. at 110 personer hadde vært til bords i spisesalen den dagen han hadde vært der. Dette tilsvarte faktisk rundt 2/3 av den daværende arbeidsstokken![109]

Felleshusholdet på Ålgård varte til like etter århundreskiftet. Det var likevel ikke slik at alle arbeiderne var innkvartert i husholdet. For familiefedre ble det opprettet egne arbeiderboliger, med inntil 4 eller flere leiligheter, og hvor den enkelte leilighet hadde eget kjøkken.[110] Styret i Ålgård

Ullvarefabrikk besluttet dessuten i 1893 å anvise arbeiderne jordparseller på fabrikkens grunn, til bygsel for den tid de var i selskapets tjeneste. I kontrakten med jordleierne ble det gitt tillatelse til å oppføre våningshus og kultivere utmark. Senere gikk bedriften over til å selge ut tomter. Arbeiderne fikk til å begynne med støtte til husbygging fra selskapet, i form av kausjon mot pant i bygningen. Senere trådte kommunen støttende til med garanti for lån i Arbeiderbruk- og Boligbanken.[111] Av de arbeiderne som var gifte hadde de fleste skaffet seg eget hus og en liten jordlapp allerede i 1900.[112]

At byggeaktiviteten økte, kan vi se av folketellingene. Mens det i 1900 var 45 bebodde hus på Ålgård, var tallet i 1910 kommet opp i 88.[113] I samme tidsrom var økningen i tallet på sysselsatte ved Ålgård Ullvarefabrikk bare rundt 40 personer. Det forhold at stadig flere av arbeiderne nå ble selveiere, har nok medført at båndene til fabrikkledelsen ble løsere enn tidligere. Men samtidig har det nok også ført til at de ble mer stedsbundne. I 1920 var tallet på hus økt til 128. Ti år senere var det 148 hus på Ålgård, og i 1946 var tallet kommet opp i 239.[114] Sett i forhold til folkemengden ble det dermed stadig flere hus pr. innbygger.

Ordningen med felleshushold var en praktisk måte å løse problemet med det umiddelbare behovet for innkvartering av arbeidere, når en fabrikk ble etablert på steder som fra før nærmest var ubebodd. Dette var på ingen måte særegent for Ålgård. Felleshushold ble også brukt ved bl.a. Arna Fabrikker utenfor Bergen, fra starten i 1846 til om lag 1850, og ved Kvernelands fabrikk i Time rundt 1880.[115] Likevel er det nok riktig å si at omfanget og varigheten av felleshusholdet på Ålgård gikk utover det vanlige.

"...ikke bare sine folks arbeidsgiver, men også deres far."

Det er uklart hvem som stod for ledelsen av felleshusholdet de første årene. Ole Nielsen flyttet selv til Ålgård først i 1878, og overtok da bestyrelsen.[116] Det er først under hans ledelse vi finner opplysninger om hvordan husholdet ble drevet. Joh. N. Tønnessen har skildret bakgrunnen for, og forholdet i felleshusholdet på Ålgård slik:

Det var i forholdet til sine folk og deres familier at noen av de beste egenskaper hos Ole Nielsen og hans hustru kom til utfoldelse. Fra sin læretid i Stavanger hadde han tatt med seg den gamle håndverkstids oppfatning av forholdet mellom mester og svenner, med det særpreget Hans Nielsen Hauge og hans venner hadde gitt det. Mesteren skulle være ikke bare sine folks arbeidsgiver, men også deres far. Det han i små forhold hadde sett hos Danielsen i Stavanger, overførte han til de store forhold på Ålgård. I lønnen var innkludert kost og losji, og hva dette siste angår, var Nielsen og hans hustru ett med sine folk. I den store fellesbusholdning satt de til bords med dem, som foreldre med sine barn, en ordning som enkelte steder har holdt seg helt opp til våre dager. "Ole Nielsen levde med sine arbeidere og førte dem. Var noen syke sørget han og hans hustru for deres pleie, de sto ved den døendes seng og var de etterlatte i forsørgerens sted. Hver søndag morgen holdt han busandakt for sine arbeidere. Fremmotet var tvangfritt. Hans kristensinn og hans frisinn var like ekte og naturlig i alle livets forhold. Utrettelig var hans omtanke for sine folks vel som for sine bedrifters fremgang. Hans nøysomhet og enkle menneskelighet var uten brist. Heller ikke vet vel industriens historie om mange bedriftsherrer som - slik som Ole Nielsen og hans hustru på Ålgård - bodde under tak med sine ugifte arbeidere. Deres nærmeste buslyd var på mer enn hundre gutter og jenter. År ut og år inn satt Ole Nielsen og hans hustru, kloke og milde, til bords med sine arbeidere." [117]

Vi ser her Ole Nielsen beskrevet som en bedriftsleder, som i sitt forhold til arbeiderne var mer enn bare arbeidsgiver. Ole Nielsen framstilles som en pater familias - den strenge, men omsorgsfulle familiefar. Sammen med sin hustru, familiens mor, utførte han handlinger vi normalt forbinder med familien. Hva så med "barnets" - arbeidernes - forhold til sine "foreldre". Det sies ikke eksplisitt, men mellom linjene kan vi ane svaret: Barnet elsket og aktet sin far og mor.

Figur 18: Ole Nielsen.

Kilde: E.W.Erichsen: *Aalgaards Ullvarefabrikker. A/S De Forenede Ullvarefabrikker D. F. U. 1870-1945*, Oslo 1947, s. 41

Beskrivelsen Tønnessen gir av Ole Nielsen går igjen i nær sagt all litteratur hvor Nielsen omtales. Vi må likevel stille oss kritiske til denne typen beskrivelser. Store deler av litteraturen er ulike jubileumsskrifter for Ålgård Ullvarefabrikk, og her har en av hensiktene nettopp vært å hedre personen som grunnla og ledet bedriften gjennom flere tiår. Dette gjelder også Joh. N. Tønnessens bok om Ole Nielsen og hans slekt, som var ment å komme ut til 125-årsdagen for Ole Nielsens fødsel. Den øvrige litteraturen bygger i all vesentlighet sine karakteristikk på slike "hyllingsverk", og ikke minst står to beretninger skrevet av Sven Nilssen (kontorsjef ved Ålgård Ullvarefabrikk) sentralt i den sammenheng. Hallvard Nordås er, så langt jeg kan se, den forfatteren som har gått lengst i å ta i bruk andre kilder for å beskrive O. Nielsen.[118] Likevel kommer det heller ikke hos Nordås fram opplysninger som tyder på annet enn at O. Nielsen har hatt et svært nært og godt forhold til sine arbeidere. Nordås er imidlertid av den oppfatning at karakteristikk av O. Nielsen som haugianer bør dempes:

Gamle Sven Eliassen gav i 1936 denne karakteristikken av Ole Nielsen: "Han va greie - men inkje nettop nådige kom du i ugunst mæ 'an. Men han va magalause au! Då me lae den fyste turbinen stod han opøve osse og skjenkte dram." Jau, Ole Nielsen både skjenkte dram og dansa. Nokon typisk hangianar var han vel eigentleg ikkje, endå mange gjerne har vilja teikna det biletet av gamle Ole.[119]

I de beretningene som eksisterer fra arbeidere som husket Ole Nielsen blir det sagt at forholdet mellom ham og arbeiderne var godt, men arbeiderne hadde stor respekt for han.[120] En fortalte at; "Ja, Ole Nielsen, han var nokså hissige den karen. Han tålde ikkje mye. Når vi var ude om kveldane, så kom han også jagte de inn, de var så redde då at de sprang." [121] I felleshusholdet skulle folk være innendørs til bestemte tider, og Ole Nielsen passet på at så skjedde. Samme person fortalte også at selv etter at O. Nielsen hadde trukket seg tilbake og flyttet til Sandnes, var arbeiderne nøye med å holde seg ved arbeidet sitt, når han oppholdt seg på Ålgård om sommeren. Theodor T. Ravndal, en av arbeiderbevegelsens mest fremtredende menn i Gjesdal, hadde ikke selv arbeidet under O. Nielsen, men hadde bl. a. blitt fortalt følgende av folk som hadde kjent han personlig; "...hvis nogen av arbeiderne møtte fram til arbeidet i klær eller sko som han syntes var for fine, så sende ham dem hjem for at de skulle ta nogen dårligere på sig. Han var jo selv husmannsgutt, og hadde nok lært at utnytte alt på rett måte." O. Nielsen var utvilsomt en pater familias. Beretningene disse arbeiderne har gitt rokker ikke ved det inntrykket. Fra arbeidernes skildringer får vi imidlertid opplysninger som vi ikke finner i hyllingsverkene - O. Nielsen kunne være hissig, og han var både respektert og fryktet av sine arbeidere.

Felleshusholdet og paternalistisk bedriftsledelse.

I en artikkel om ulike typer ledelse i norsk industri, trekker Knut Kjeldstadli fram Ålgård Ullvarefabrikk som et eksempel på en paternalistisk bedriftsledelse. En vanlig oppfatning av den paternalistiske formen for ledelse er at den avspeilte et samfunn som generelt var dominert av vertikale sosiale bånd og patron/klient-forhold, at paternalismen tilhørte det "gamle samfunn" med sitt stenderske preg, i motsetning til det "moderne" klassesamfunn. Kjernen i denne typen ledelse bestod i å etablere et bytteforhold, som gikk ut over byttet av lønn mot arbeidskraft. Den moralske karakteren av arbeidsforholdet - i motsetning til det forretningsmessige forholdet - var kjernen i paternalismen. Ledelsen utviste ansvar overfor sine underordnede, som skulle gi tilbake god oppførsel og ytelse i arbeidet. Bytteforholdet var ulikt, og sprang ut av stor forskjell i makt. Det er blitt hevdet at paternalismen legitimerte ulikheter, ved å omdanne maktforhold til moralske

spørsmål. Gjennom de sterke vertikale lojalitetsbåndene som ble knyttet mellom arbeider og arbeidsherre, framsto utbyggingen og den sosiale underordningen som rettmessig.[122] Om ordningen med felleshushold skriver Kjeldstadli at den først og fremst var en praktisk måte å løse mangelen på boliger og spesialiserte sosiale institusjoner ved nye fabrikksteder. Slik var det også på Ålgård. "Men," fortsetter Kjeldstadli, "at det her varte så lenge, vitner om et tilleggsmotiv. Ole Nielsen hadde røtter i den kristne lekmannsbevegelsen haugianerne fra tidlig 1800-tallet... Det sosiale og religiøse fellesskapet ble betont på Ålgård. Ved fellessammenkomstene var det titt religiøse innslag..."[123] Kjeldstadli mener altså at felleshusholdet på Ålgård først og fremst var en praktisk måte å løse problemet med innkvartering på, men at det i tillegg lå et religiøst motiv bak. Her tror jeg Kjeldstadli er litt rask med å trekke slutning. Først og fremst tror jeg vi bør se på felleshusholdet på Ålgård som et resultat av at dette var en måte å organisere virksomheten på, som Ole Nielsen var fortrolig med fra sitt opphold i Stavanger. Samtidig var det en praktisk måte å løse innkvarteringen på, ikke bare i den første tiden, men også senere. Hovedtyngden av arbeiderne var enslige, og for disse var det neppe aktuelt å bygge selv. Fellesmåltidene kan også ses på som en praktisk måte å løse bespisningen på for enslige arbeidere med 12 timers arbeidsdag.

De religiøse innslagene behøver ikke vitne om et tilleggsmotiv. Gjesdal var fram til 1920-tallet et anneks i Lye prestegjeld. Ålgård fikk ikke egen kirke før i 1917, og var uten geistlig innslag i hverdagslivet til årene etter århundreskiftet. Like fullt befant Ålgård seg i et av Oftedalsbevegelsens kjerneområder. Ja, Hallvard Nordås går faktisk så langt som å skrive at Gjesdal var den kommunen i Rogaland som etter innbyggertallet sterkest støttet Lars Oftedals reformarbeid utover på 1870- og 1880-tallet. Tradisjonen forteller at det etter Lars Oftedals vekking i 1872-73, bare var to voksne menn i bygda som ikke var skikkelig vekket.[124] Dette er nok en overdrivelse, men historien er likevel et uttrykk for at Oftedalsbevegelsen må ha vært svært sterk i Gjesdal. At det var religiøse innslag i felleshusholdet på Ålgård er kanskje ikke så rart om vi tar disse forholdene i betraktning.

Vi skal imidlertid ikke se bort fra at det lå en ledelsesfilosofi bak felleshusholdet på Ålgård som har bidratt til at ordningen varte så lenge som den gjorde. Det var ikke slik at man i samtiden var blind for at denne ordningen hadde følger for forholdet mellom arbeider og ledelse. Dette kan vi se i presten Oluf A. Løwolds bok "Fra Jæderen" fra 1888:

Her (på Ålgård) hersker et maaske enestaaende Forhold mellem Arbeider og Arbeidsherre. Den store Arbeidsstok ved Aalgaards Fabrikker behandles som faste Tjenere, ikke som Dagarbeidere, og faar Kost og Løn og Bolig af Driftsherren. Herved vil Arbeiderne blandt Andet knyttes med større personlig Interesse til Stedet og Arbeidsherren end det ofte er Tilfældet i større Byer med sine Fabrikker. Den moralske Vederhæftighed udvikles herved hos Arbeider og Arbeidsherre, og at dette igjen virker paa Arbeidet, Arbeidsudbyttet og paa den hele Bedrift er indlysende for enhver.[125]

Interessant nok knyttet også Løwold dette til kampen mellom "kapitalisten og arbeideren":

Hele Europa, ja Amerika med, er midt i denne Kamp. At komme ud af denne uden at slaa store Slag er ugjorligt; lettere er det maaske forsigtigen at undgaa den, holde sig om muligt udenfor den, ordne sig saa, at Tidens Pinagtigheder flyder forbi uden at man skyllens med.[126]

Løwold var tydelig begeistret over måten Ole Nielsen ledet bedriften, og mente nok at dette var en vei å gå for å dempe klassekampen. Gjennom felleshusholdet ble arbeiderne knyttet sterkere til stedet og bestyreren. Dermed sikret bedriften seg en stabil arbeidsstokk, og utviklet en fellesskapsfølelse mellom arbeider og arbeidsherre. Her kan vi utvilsomt snakke om et tilleggsmotiv. De religiøse innslagene kan også leses inn i denne sammenheng. Religionen blir et av flere element som bidrar til utvikling av identitet og samhørighet. I vår sammenheng er dette det viktigste. Nemlig at felleshusholdet og den patriarkalske lederstilen - med eller uten religiøst tilleggsmotiv - virket inn på det vi med et vidt begrep kan kalle den lokale samfunnskulturen, den lokale identitet. Arbeiderne og arbeidsherren på Ålgård møttes ikke bare i arbeidssituasjonen. De hadde også et nært forhold til hverandre gjennom felleshusholdet. Livet på Ålgård kretset rundt fabrikkens. I tillegg var Ole Nielsen fra husmannskår, noe som kan ha gjort det lettere for arbeiderne å identifisere seg med han. På Ålgård påvirket disse forholdene ikke bare gruppen "arbeidere", men hele lokalsamfunnet, fordi bedrift og lokalsamfunn her langt på vei var to sider av samme sak. Med det omfanget og varigheten felleshusholdet hadde på Ålgård, er det naturlig å regne med at den kultur som ble etablert i denne perioden, utviklet seg til tradisjon som også fikk følger for arbeidernes forhold til bedriften senere.

Forholdet mellom Nils Nilssen og arbeiderne 1893-1914.

Ole Nielsen gikk av som bestyrer i 1893. Stillingen gikk da over til sønnen Nils Nilssen som ble sittende i denne posisjonen fram til 1914. Ved etableringen av Ålgård Ullvarefabrikk hadde Nils Nilssen vært blant de seks første arbeiderne ved fabrikk. Siden den gang hadde han med unntak av kortere perioder bodd på Ålgård. Som 20-åring fikk han i 1874 ansvar for ledelsen av spinneavdelingen. Senere - i 1891 - ble han formann i selskapets styre, etter å ha vært medlem fra midten av 1880-tallet.[127] Nils Nilssen var med andre ord en person som fullt ut kjente Ålgård-samfunnet, da han overtok bestyrerstillingen. Vi skal ha i minne at selv om Ålgård Ullvarefabrikk på dette tidspunktet var en betydelig bedrift, så var ikke tettstedet større med hensyn til innbyggere, enn at det var fullt mulig å ha kjennskap til den enkelte. Ikke minst gjaldt det for en person som Nils Nilssen, som hadde vært ved stedet helt siden virksomheten ble etablert. Samtidig skal vi huske på at bedriften hadde hatt sin sterkeste vekst med hensyn til antall arbeidere allerede før 1900. Disse forholdene gjør det sannsynlig å anta at mange av arbeiderne har hatt et nært forhold til Nils Nilssen, som har gått utover det som oppstod og eksisterte i arbeidssituasjonen i hele hans tid som bestyrer.

Hans inntreden som bedriftsleder falt sammen med styrevedtaket som tillot arbeiderne å oppføre hus på bygslet grunn. Fram mot rundt 1905 ble felleshusholdet gradvis avvirket, og N. Nilssen mistet dermed etter hvert muligheten til å utøve en like sterk kontroll av arbeiderne som tidligere. Det livet arbeiderne og deres familier hadde utenfor fabrikklokalene var likevel ikke uten bånd til fabrikk. Den holdt bl. a. skole, fabrikklege, eget bakeri, og stod for driften av passasjer- og godsruete mellom Sandnes og Ålgård. I tillegg hadde det meste av kulturlivet tilknytning til hus og organisasjoner som fabrikkentent eid eller støttet økonomisk.[128] Fabrikkentent anskaffet bl. a. eget bibliotek, reiste turnhall og ytte økonomisk bidrag til arbeidernes musikkorps. I 1909 besluttet bedriften å oppføre eget sykehus og bad. Året etter ble det avsatt penger til et kirkefond, som senere ble brukt til å reise en kapellkirke.[129] Fabrikkentent betalte også store deler av lønnen til kallskapellanten som Gjesdal fikk i 1909.[130] Deler av den patriarkalske tradisjonen levde altså videre.

Nils Nilssen ser ut til å ha vært godt likt av arbeiderne. "Det va' en fælt gemytlig mann. Greie å snakka med - han snakte med adle folk", mente Grunde Idland, sosialist og mangeårig arbeider ved bedriften. Ingebjørg Simonsen bodde i Storahuset rundt århundreskiftet og har senere fortalt følgende: "Me såg Nilssen (Nils) til stadighet. Det var en gild mann. Me var nok redd han, men det var en skrekkelig snill mann, det tror jeg sikkert han var. Det var sjelden inspeksjon på Storahuset.

Hvis det var fælt med sjau, så gikk han rundt på gangen og ropte at de skulle gå. Og de torte ikkje bli der då. Han var fælt alminnelig å snakka med iallefall, og grei." En annen kvinnelig arbeider, Marie Kyllingstad, har gitt denne beskrivelsen: "...Nils Nilssen hadde helt (helst?) omsorg for dei som ble sjuke.....eg kan huse han va' te ei å spurde kos ho hadde det å ho måtte bare ha det godt å ta det med ro." På spørsmål om hvorvidt Nils Nilssen brukte å skrive seg på lister for pengeinnsamling til syke arbeidere (noe som ser ut til å ha vært nokså vanlig på Ålgård) svarte hun: "Nei det gjorde han ikkje. Mågeleg han ga'no ligavel te, det kunne'kje me veda, men de hadde omsorg for de når de va' sjuke, og såg te de..."[131] Marie Kyllingstad tolket altså Nils Nilssens sykebesøk som uttrykk for omsorg, og ikke som en måte å kontrollere hvorvidt arbeiderne virkelig var syke. Fortellingene om forholdene på Ålgård bærer også preg av at arbeiderne godtok Nils Nilssens autoritet uten å se noe galt i den. Langt på vei kan det dermed se ut som om Nils Nilssen har overtatt sin fars rolle som stedets pater familias. Han var grei, omgjengelig og snill, men samtidig hadde arbeiderne stor respekt og fryktet autoriteten han representerte.[132]

I en beretning Theodor T. Ravndal skrev til historikeren Edvard Bull i 1955, finner vi opplysninger som tydelig viser at sterke paternalistiske trekk eksisterte i Ålgårdsamfunnet til godt inn på 1900-tallet. Av det han skriver går det fram at han svarer på spørsmål som E. Bull har stilt:

Spørsmålet om at de overordnede søkte å vinne arbeidernes tilslutning til sitt eget politiske syn, så var det nok klart for os at deres ønske var at vi skulle ha samme politiske syn som de. (...) De arbeidere som gjerne vilde vise at de hadde samme syn som deres overordnede henvendte sig på valgdagen til sin overordnede og bad ham om hjelp til å skrive ut stemmesedlen for dem.[133]

Det går ikke klart fram når dette skal ha skjedd, eller hvor lenge det har vart, men ut fra den sammenhengen Ravndal skriver dette, kan det se ut til at det har inntruffet også etter at Arbeiderpartiet hadde fått eget lag i Gjesdal i 1910.

Med den sterke maktposisjonen Nils Nilssen hadde i Ålgårdsamfunnet, er det overraskende at det nesten ikke finnes kritiske bemerkninger om hans person. Noe av grunnen kan være at informantene ikke har syntes det var passende å uttale seg på en måte som kunne virke nedsettende. (Man skal som kjent ikke snakke stygt om folk.) Helt ukritiske til det informantene forteller skal vi altså ikke være. En måte å angripe dette problemet på er å stille spørsmål om hvem det er vi mest sannsynlig kunne forventet ville målbære en kritikk. I den sammenheng burde aktive fagforeningsmenn og sosialister stå i fremste rekke. Av slike personer kunne vi nesten forventet en

programmessig kritisk holdning til stedets øverste "kapitalist". Kildemessig er vi her heldig stilt. Flere av informantene må regnes å ha vært blant den organiserte arbeiderbevegelsens fremste personer i Gjesdal. To av dem - Grunde Idland og Theodor Ravndal - hadde f. eks. bak seg flere perioder i Gjesdals herredstyre.[134] Men heller ikke disse personene uttaler seg i sterke kritiske vendinger om Nils Nilssen. Med unntak av karakteristikker av typen "han kunne være hissig den karen", er det utelukkende i forbindelse med forhold knyttet til fagorganisering og politikk, at det kommer fram opplysninger om sterke motsetningsforhold. Dette viste seg bl. a. ved oppsigelser av arbeidere som fagorganiserte seg. (Dette er forhold som blir tatt opp i full bredde i senere kapitler.) Det er forøvrig sjelden at Nils Nilssen blir angrepet direkte, også i slike saker. Oftest rettes kritikken mot "bestyrer(e)" eller "de overordnede". En interessant, og kanskje noe overraskende betraktning rundt forholdet mellom arbeidere og ledelse, finner vi hos Theodor T. Ravndal: "Det kan nok siges at forholdet mellom bestyrere og arbeidere stort sett var godt, hvis vi ikke tar de politiske interessene for høitidlig. Men de var også forskjellige iblandt arbeiderne." Ravndal var i store deler av sitt voksne liv aktiv sosialist, og opplevde selv at forsøk på fagorganisering ble møtt med sterk motstand fra ledelsen ved Ålgård fabrikker. På tross av dette framhever han at forholdet mellom arbeidere og bestyrere stort sett var godt. De politiske motsetningene var like mye motsetninger mellom arbeiderne, som mellom arbeidere og ledelse.

Etter Nils Nilssens avgang i 1914.

Da Nils Nilssen fratrådte stillingen som bestyrer i 1914, ble han etterfulgt av sin sønn Gunnar Nilssen. Han ble sittende til 1928. Hans yngre bror H. C. Nilssen tiltrådte samme år, og ble den siste driftsbestyrer bedriften hadde før 1940. Ved D. F. U.s hovedkontor gjorde også Nilssen-familien seg sterkt gjeldene. Nils Nilssens eldste sønn, Olav Nilssen, var administrerende direktør fra 1916 til 1935 (enedirektør i tiden 1918-1934). I tillegg var familien representert i den øverste ledelsen ved flere av de andre D. F. U. avdelingene.[135]

De tre sønnene til Nils Nilssen som er nevnt overfor, var alle født på Ålgård. Samtlige hadde erfaring fra Ålgård Ullvarefabrikk da de tiltrådte toppstillingene.[136] De var med andre ord godt kjent med Ålgårdsamfunnet. Det er ikke mange opplysninger som finnes om hvordan forholdet deres var til arbeiderne, men nettopp fraværet av slike beretninger kan også tyde på at det ikke har vært sterke stridigheter.

Tettstedet Oltedal. Boforhold og forhold mellom ledelse og arbeidere.

Boforhold i Oltedal.

I likhet med Ålgård eksisterte det også felleshushold i Oltedal rundt 1890. Felleshusholdet var i forbindelse med spinneriet og dreieriet til Ludvig L. Lima. På samme måte som på Ålgård bodde og spiste arbeiderne under samme tak som arbeidsherren og hans familie. For spinnemesteren var det imidlertid satt opp et eget lite hus.[137]

Felleshusholdet hos Lima fikk aldri samme betydning for Oltedal, som det felleshusholdet hos Nielsen hadde på Ålgård. Antall beboere var beskjedent, og virksomhetene til Lima ble, som vi har sett, aldri særlig store. I 1900 var de aller fleste av de 37 fabrikkarbeiderne i Oltedal innlosjert hos bønder eller forskjellig overordnet personell.[138]

I 1920 og 1930 var det i alt 27 bebodde hus og en folkemengde på h.h.v. 190 og 182 personer i Oltedal.[139] Denne boligmassen er så begrenset at mange av arbeiderne trolig har vært innlosjerende. Ifølge Hallvard Nordås økte tallet på bebodde hus til 65 fra 1930 til 1935. Samtidig ble tallet på innbyggere doblet.[140] Denne nybyggingen kan neppe være uttrykk for annet enn at en større andel av arbeiderne nå ble selveiere. Ved folketellingen i 1946 var tallet på bebodde bosteder kommet opp i 80.[141]

Ole Dirdals beretning om forholdene ved Oltes Uldvarefabrikk.

Med unntak av et lengre intervju med Ole Dirdal[142] fra 1950-tallet, er det nokså sparsomt med opplysninger som finnes om forholdene i Oltedalsindustrien mellom 1900-1911. Styrken ved intervjuet er at Dirdal hadde førstehånds kjennskap om forholdene i Oltedal. Som 17-åring begynte han i 1896 å arbeide ved Oltedals Spinneri. Etter å ha arbeidet der i halvannet år flyttet han over til Oltes Uldvarefabrikk. Fra 1906 til ca. 1908 arbeidet han ved en ullvarefabrikk i Telemark. Deretter kom han tilbake til Oltedal, hvor han en tid arbeidet på elektrisitetsverket som Stavanger kommune hadde under oppføring, før han igjen begynte som arbeider ved Oltes. Her ble han værende til virksomheten flyttet til Hillevåg. Etter en kort tid i Hillevåg arbeidet han på Ålgård Ullvarefabrikk i 1912 og 1913, før han på ny fikk arbeid i Oltedal, nå som arbeider ved Svanedal. Sannsynligvis forble Svanedal arbeidsplassen til Ole Dirdal, fram til han var med på å starte opp Gjestal Spinneri i 1937. I tillegg til at han gjennom sitt arbeid hadde førstehånds kjennskap til forholdene i Oltedalsindustrien, var han dessuten en sentral aktør innen arbeiderbevegelsen i Gjesdal. En stort bedre informant enn dette kunne neppe finnes. Når dette er sagt, må det samtidig legges til at det selvsagt finnes klare kildekritiske innvendinger som kan rettes mot bruk av en slik enkeltstående informant. De beskrivelsene han gir av forholdene i Oltedal er rett nok selvopplevd, men det betyr

ikke at Dirdals framstilling av den grunn behøver være representativ for hvordan andre i bygda opplevde forholdene. I den grad det har vært mulig å sjekke opplysninger han gir, har det ikke vært mulig å avdekke feil av vesentlig betydning. Problemet er at fortolkninger han gir av hendelser vanskelig lar seg etterprøve. Dessuten omtaler han flere forhold som ikke nevnes i andre kilder. Med Ole Dirdals sentrale rolle innen arbeiderbevegelsen i Gjesdal er det likevel av interesse å få fram hans fortolkninger. På den måten får vi en mulighet til å få et gløtt inn i hvordan en av arbeiderbevegelsens egne menn oppfattet forholdene.

Om sin tid ved Oltes Uldvarefabrikk fortalte Ole Dirdal at bedriften ofte skiftet disponent. Hvem som var disponent i den første tiden han arbeidet ved Oltes, nevner han ikke. "Men så fekk vi en danske te bestyrer", fortalte Dirdal:

(...),den dansken han begynte med det. Dei arbeiarene, dei norske, dei var'kje nokke arbeidsfolk, så førde han inn en masse med danska. Eg busa en dag der kom tie svenska og to danska på en dag og så sku begynna, og så måtte dei frå Oltedal bare vekke, det (oltedølene) var'kje dyktige folk. Og dei svenskane dei., det var nokre a de som aldri begynte å arbeia, dei reiste med samma igjen, men det var nokå så begynte. Men det var ikkje lenge for de for att ihop dei au for., og så måtte disponenten au gå på slutten. For folket her begynte å ville verta sinte på han for han for såless åt, og så nekta de, de ville ikkje ha folk i kost, og ikkje hadde de huset bygt Oltes heller, så de fikk ikkje noen stad te bu.

Ifølge O. Dirdal skal altså de fastboende oltedølene ha gått til det skritt å nekte innløsning av de "importerte" svenske og danske arbeiderne, og dermed gjort det umulig for disse å oppholde seg i bygda. Enden på det hele ble at den danske disponenten etter to-tre år ble erstattet med en bergenser. Men også bergenseren holdt på at oltedølene ikke var dyktige nok: "(...), så førde han inn en masse med bergensara, kan'kje husa kor mange det var så kom, og dei fekk gjera akkurat så dei ville dei. Kom for seint kvad enda mårån, og han sa ingen ting te dei, men hvis me var litevetta for seine så kom'n, gjedna måtte på kontoret om det var bare et par minutt. Så forsvant bergensarne au, dei meste a de,...". Noe senere i intervjuet kommer det fram at de omtalte bergenserne var folk med bakgrunn fra tekstilindustrien i Arna og Dale. Tross det hordalandske innslaget, kom likevel flesteparten av de vanlige arbeiderne fra Oltedal. Slik Ole Dirdal så det var den bergenske disponenten ikke særlig populær i bygda: "Nei, folkje var galne på den disponenten, han

bergensaren." Det går ikke klart fram hvilke år denne disponenten skal ha vært i Oltedal. Av det O. Dirdal forteller, kan vi likevel slutte oss til at bergenseren iallefall må ha vært ved fabrikken i 1908. Dette fordi han nevnes i forbindelse med den første fagforeningen i Oltedal. Bergenseren skal senere ha blitt avløst av en svenske med navn Hjalmar Olson, etter at Oltes hadde vedtatt flytting til Hillevåg. Dersom Dirdal husket riktig på dette punktet, må den bergenske disponenten ha fungert i stillingen iallefall til utgangen av 1910. I så fall kan ikke Hjalmar Olson ha fungert som disponent særlig lenge i Oltedal, ettersom fabrikken ble flyttet til Hillevåg i 1911. Om H. Olson hadde forøvrig Dirdal kun lovord å komme med: "Det var en voldsomt gilde mann."

Skildringene Ole Dirdal ga på 1950-tallet om forholdene ved den største ullvarefabrikken i Oltedal før 1911, gir klart inntrykk av sterke motsetningsforhold i bygda. Dersom opplysningene om de utenlandske og de hordalandske arbeiderne stemmer, kan det se ut til at det har vært nokså stor gjennomtrekk av arbeidere ved Oltes. Hans beskrivelser av den danske og den bergenske disponenten står dessuten i sterk kontrast til de nærmest harmoniske beskrivelsene arbeiderne på Ålgård gav av forholdene der.

Svanedal Ullvarefabrikk.

Opplysningene som finnes om forholdet mellom ledelse og arbeidere ved Svanedal Ullvarefabrikk er stort sett knyttet til fagforeningsarbeid og arbeidskonflikter. Dette er forhold jeg behandler senere i oppgaven. Jeg skal likevel gi noen få opplysninger her. Disponent ved fabrikken var i alle år Alfred Oftedal, den ene av de tre brødrene som grunnla bedriften. Som nevnt var det under 200 personer bosatt i Oltedal så sent som i 1930. Med så små forhold har nok den sosiale kontrollen vært svært sterk. Alfred Oftedal må ha visst hvem alle innbyggerne var, og i tillegg kjent mange av arbeiderne personlig. Dette er ikke like opplagt etter at bedriften og bygda ekspanderte sterkt på 1930-tallet. Sigurd Ellingsen, en av de ledene personene i arbeiderbevegelsen i Oltedal, omtalte i 1928 Svanedal som en bedrift hvor ledelsen var enebestemmende, og at forholdene derfor var patriarkalske og tildels vilkårlige for arbeiderne.[143] Noen nærmere utdypning av dette gav han ikke. Alfred Oftedal hadde imidlertid ord på seg for å være en svært egenrådig disponent, og vi skal senere se at det til tider stormet kraftig rundt hans person i mellomkrigstiden.

"Spør man en jæderbonde, om han er socialist, saa vil han kanskje i de fleste tilfælde spørge, om du er klar i hode eller om du behager at spøge med ham."

1ste Mai, 6. september 1902.

KAPITTEL 4: ARBEIDERBEVEGELSENS FRAMVEKST I ROGALAND.

Jeg skal i dette kapitlet ta for meg utviklingen i den rogalandske arbeiderbevegelsen før dannelsen av foreninger i Gjesdal. Hvem var drivkreftene i spredningen av de sosialistiske ideene i fylket, og hvordan opplevde de tidlige sosialistene møtet med den rogalandske landsbygden?

Arbeiderbevegelsens barndom i Rogaland.

Figur 19: John Tanke Sviland.

Kilde: R.G.Torgersen: *Arbeiderpartiet i Stavanger i 100 år. 1892-1992*, (uten år), s.5

Figur 20: Johan Gjøstein.

Kilde: R.G.Torgersen: *Arbeiderpartiet i Stavanger i 100 år. 1892-1992*, (uten år), s.4

I 1891 og 1892 ble Stavanger avlagt besøk av to landskjente pionerene innen norsk arbeiderbevegelse, Carl Jeppesen og Chr. Holtemann Knutsen. De to hadde vært med å danne Det norske Arbeiderparti i Arendal i 1887, og under sine besøk i Stavanger oppfordret de til dannelse av en sosialistisk forening. Utfordringen ble tatt imot av de to vennene Johan Gjøstein (1866-1935) og John Tanke Sviland (1845-1910), og den 20. oktober 1892 ble den første sosialdemokratiske foreningen i Rogaland stiftet i Stavanger.[144] I mange år fremover besto foreningen kun av et titalls-medlemmer. Likevel viste den seg livskraftig og ble raskt en drivkraft i spredningen av sosialistiske ideer i Rogaland.

I årene som fulgte ble det utført et imponerende arbeid av den vesle foreningen. Etableringen av en egen arbeideravis tilhører de aller største bragdene. Et håndskrevet og "mimeografert" blad med navn 1ste Mai ble gitt ut i 18 nummer før prosjektet ble gitt opp. Nytt forsøk ble gjort fire år senere. 30. september 1899 ble det første nummeret av nye 1ste Mai sendt ut i trykt skrift. Denne gang lyktes det å gi ut avisa på fast basis. Dermed fikk arbeiderbevegelsen i Rogaland et eget organ, som kunne formidle lokalt stoff med arbeidervennlig vinkling. Et organ som kunne ta til motmæle mot den borgerlige pressens formidling av hva arbeiderbevegelsen stod for. Avisa kunne fungere som et fast bindeledd mellom sosialister i fylket, og holde kampgløden levende. Og ikke minst, avisa kunne benyttes som et agitasjonsorgan til å vinne nye tilhengere.

Et annet viktig arbeid, som ble utført av sosialdemokratene, var opprettelsen av en faglig fellesorganisasjon i Stavanger. Som ellers i landet var det gjennom 1890-tallet en stadig maktkamp mellom sosialdemokrater og venstrefolk i byens fagforeninger. Selv om sosialdemokratene ikke tallmessig utgjorde store flokken, var de godt representert i ledende posisjoner i ulike fagforeninger. En faglig fellesorganisasjon ble dannet i 1894, etter initiativ utgått fra den sosialdemokratiske foreningen.[145] Sosialdemokratenes aktivitet i fellesorganisasjonen skapte imidlertid etter hvert så stor misnøye at Socialdemokratiske Forening valgte å melde seg ut i 1897. Bakgrunnen var at fellesorganisasjonen var blitt offentlig stemplet som sosialistisk, og fra enkelte av foreningene var det blitt uttalt at Socialdemokratiske Forening sto i veien for fellesorganisasjonens vekst. Etter at den sosialdemokratiske foreningen hadde meldt seg ut, gikk imidlertid fellesorganisasjonen fort i oppløsning. I mars 1898 ble den offisielt nedlagt.[146]

En ny fellesorganisasjon ble dannet i 1900. Fra 1901 fikk den navnet De Samvirkende Fag- og Arbeiderforeninger. Det er ikke kjent hvor initiativet kom fra, men ifølge historikeren Kristian Sunde viste det seg på ny at de fleste aktive i fellesorganisasjonen var sosialister. Flertallet ønsket imidlertid at fellesorganisasjonen skulle være partipolitisk nøytral.[147] Likevel er det med utgangspunkt i De Samvirkende Fag- og Arbeiderforeninger at et Stavanger Amts Arbeiderparti ble til.

Ønsket om en amtsarbeiderorganisasjon gjennom arbeider-samling.

Arbeiderforeninger i Stavanger Amt i 1901.148

1. "Haabet", Moi.
2. "Friheden", Heskestad.
3. "Enigheden", Helleland.
4. "Framsynt", Egersund.
5. Arbeiderforeningens ungdomslag i Egersund.
6. Arbeiderforeningen på Sandnes.
7. Arbeiderforeningen i Haugesund.

Fellesorganisasjonens formann i vinterhalvåret 1900/1901, steinarbeider Tobias Sandstøl, begynte i 1900 å gjøre seg til talsmann for opprettelse av et Stavanger amts arbeiderparti. Gjennom den foreningen han selv var formann for, Stavanger kommunale og private Arbeidsmandsforening, forsøkte han i 1901 å få tatt opp spørsmålet i De Samvirkende Fag- og Arbeiderforeninger. I fellesorganisasjonen fant man imidlertid ikke tiden inne. Ifølge formannen, sosialisten Wilhelm Helland, fantes det bare ett eller to arbeiderlag i hele amtet utenfor Stavanger by. Wilhelm Hellands opplysninger stemte ikke. Dette visste Tobias Sandstøl, som kunne legge fram en liste på i alt syv arbeiderforeninger. Listen var preget av jernbaneutbyggingen mellom Egersund og Flekkefjord.[149] Der hadde anleggsarbeiderne stiftet foreninger, og gjennom disse ble også enkelte fra de lokale miljøene engasjert.

Spørsmålet om et amtsarbeiderparti ble aktualisert foran landsmøtet i Arbeiderpartiet i 1902. Arbeiderpartiet hadde på dette tidspunktet tre avdelinger i Stavanger - den sosialdemokratiske foreningen, Arbeidsmandsforeningen og Hermetikkarbeiderforeningen. Forut for landsmøtet gikk de tre foreningene inn for at Arbeiderpartiet skulle forhandle om samling med De Forenede norske Arbeidersamfund (en selvstendig organisasjon med tilknytning til Venstre. Medlemmene av organisasjonen ble også kalt Arbeiderdemokratene). Foreningene gikk imot at Arbeiderpartiet på egen hånd skulle opprette amtsorganisasjoner over hele landet. Dette ble begrunnet med at Arbeiderpartiet ikke var sterkt nok til å kunne utføre et slikt arbeid alene. I sin uttalelse til landsmøtet kom dette tydelig fram: *"Vi eier nemlig hovedsagelig byforeninger. De forenede norske arbeidersamfund har derimod væsentlig landsforeninger. Disse to organisationer vilde saaledes udfylde hinanden, og by- og landarbeiderne vilde kunne række hinanden hænderne til samarbeide, medens de nu desverre ofte bekjemper hinanden."* Sosialistene i Stavanger hadde positive erfaringer fra samarbeid med "arbeiderdemokrater" i Stavanger bystyre, og muligens var dette en av grunnene til ønsket om en arbeidersamling.[150]

Arbeidet med å danne amtsarbeiderorganisasjoner må ha fortont seg som en formidabel oppgave. Som Stavanger-uttalelsen riktig påpekte, besto Arbeiderpartiet i hovedsak av byforeninger. I bygdene hadde partiet knapt fått virkelige holdepunkter. Selv i de fleste byer var partiet i beste fall en politisk sekt.[151] Av partiets 114 foreninger i 1900 befant 44 seg i Kristiania.[152] I Stortinget var partiet ennå ikke representert. Første gang det skjedde var i 1903, da Arbeiderpartiet overraskende fikk sitt politiske gjennombrudd i Nord-Norge og kunne entre Stortinget med fire nordnorske mandat. De Forenede norske Arbeidersamfund var derimot i sterkere grad en bygdebevegelse, med særlig styrke i Oppland, Telemark, Buskerud og Nord-Trøndelag.[153] Noen organisatorisk styrke i Rogaland hadde den ikke, men det er mulig at Stavanger-sosialistene har sett

for seg et landsomfattende samarbeid mellom de to arbeiderorganisasjonene som ville kunne føre til avskalling av arbeidersympatisører i Venstre.

Uttalelsen fra Stavanger vant ikke gjenklang på landsmøtet i Arbeiderpartiet. I forkant ble forslaget avvist av arbeidersamfunnenes organ, "Arbeideren", og Arbeiderpartiets leder Chr. Holtemann Knudsen. Stavanger sendte ingen representanter til landsmøtet, men fikk en utsending fra Bergen, K. Bragstad, til å fremme forslaget. Landsmøte avviste det mot én stemme.[154]

Stavanger Amts Arbeiderparti blir til.

Med nederlaget på Arbeiderpartiets landsmøte bak seg, gikk Johan Gjøstein inn for at fellesorganisasjonen i Stavanger skulle ta initiativ til opprettelse av en amtsarbeider-organisasjon på sosialdemokratisk grunnlag. Samme syn som Tobias Sandstøl hadde hatt siden 1901.[155] Initiativene kom imidlertid fra flere hold. I februar 1903 ble spørsmålet om en amtsorganisasjon reist av både arbeiderforeningen "Framsynt" i Egersund, og av personer i Sandnæs Arbeiderforening. Ideen fikk umiddelbart støtte fra 1ste Mai. Fellesorganisasjonen i Stavanger ble anmodet om å sammenkalle til et amtsarbeidermøte, og på et møte i april 1903 vedtok De Samvirkende Fag- og Arbeiderforeninger å nedsette en komite som skulle forberede et stiftelsesmøte.[156]

Arbeidet med å få dannet et Stavanger Amts Arbeiderparti kunne knapt ha blitt gjennomført av andre enn Stavanger-sosialistene. Ingen andre steder i fylket hadde sosialdemokratene ennå maktet å stille til valg. I Stavanger hadde sosialdemokratene stilt med egen valgliste siden kommunevalget i 1896. Ved kommunevalget i 1898 hadde det lyktes å få valgt inn to representanter i bystyret, John Tanke Sviland og Johan Gjøstein. Tre år senere hadde dette økt til 12 plasser i et bystyre bestående av 68. I 1903 stilte Arbeiderpartiet for første gang egen liste ved stortingsvalg i Stavanger, og oppnådde 17% oppslutning.[157] Egen arbeideravis var etablert og sosialistene dominerte den faglige fellesorganisasjonen. Men utenfor Stavanger var det smått med organiserte sosialister.

Stavanger Amts Arbeiderpartis stiftelse.

Stiftelsesmøtet for Stavanger Amts Arbeiderparti ble holdt i Stavanger 17. oktober 1903. I referatet fra møtet går det fram at følgende personer var tilstede: Gaardbruger Anton Drange fra Heskestad, gaardbruger Enok Stangeland og maskinist M. Wan (M. Ulann) fra Sandnæs, skomager P. Sæther fra Kopervik, handelsmand Mathias Larsen[158] og dykker Andersen fra Haugesund, handelsmand Snørteland fra Kalhammer, sadelmager O. Wærnæs fra Hillevåg, kobberslager D. Rafos,

stenarbeider T. Sandstøl og bestyrer A. Wereide fra Stavanger, henholdsvis fra kobberslagernes forening, K. & P. arbeidsmandsf. og socialdemokratiske forening.[159]

Formenn i Amtspartiet.[160]

1903-1905: Johan Gjøstein, Stavanger.

1905-1907: John Tanke Sviland, Stavanger.

1907-1908: Johs. E. Boye, Stavanger.

1908-1910: Ingvald Førre, Haugesund.

1910-1913: T. Fjermestad, Sandnes.

1913-1914: B. Knudsen, Sandnes.

Amtspartiet ble nedlagt i 1914.

Ser vi bort fra foreningene fra Stavanger, kan vi gå ut fra at følgende foreninger var representert: Personene fra Haugesund og Kopervik representerte sannsynligvis Haugesund Socialdemokratiske Forening som var stiftet kort tid i forveien. Personene fra Sandnes kom trolig fra Sandnæs Arbeiderforening (stiftet i 1900), som fra våren 1903 var dominert av sosialister.[161] Anton Drange representerte antakelig arbeiderforeningen "Friheden" fra Heskestad, en forening han i alle fall var formann for i april 1904. Alle de ovenfor nevnte foreningene var medlemmer av amtspartiet i april 1904.[162]

I Johan Gjøsteins åpningsinnlegg går det fram at han så på amtspartiet som et ledd i å åpne arbeiderbevegelsen for bl. a. småbrukerne. Gjøstein mente småbrukerne og arbeiderne hadde felles interesser, og at de av den grunn måtte finne hverandre og samarbeide.[163] Formålet med amtspartiet ble også slått fast i [[section]]1 i vedtektene:

Stavanger amts arbeiderparti, der danner en afdeling af Det norske arbeiderparti, har til formaal at virke for større politisk oplysning og større økonomisk og politisk selvstændighed blandt de arbeidende klasser. Dette maal søges naaet:

a) ved oprettelse af lokale arbeiderforeninger, hvor saadanne endnu ikke findes,

b) ved foredrag og skrifter,

c) ved fællesmøder.[164]

Som det går fram av paragrafen, var en av de viktigste oppgavene til amtspartiet å arbeide for oppstartning av nye arbeiderforeninger. I årene amtspartiet bestod var det nettopp agitasjonsarbeidet som stod mest i fokus.

Amtspartiet og agitasjonen.

Fra første stund var det arbeidet med agitasjon i amtet som opptok amtspartiet mest. Da amtspartiet avholdt årsmøte 29. april 1904, hadde det ennå ikke lyktes å få igang en agitasjonsturne. Styret hadde imidlertid hatt kontakt med landspartiet, og fått løfte om besøk fra Torgeir Vraa. Tidspunktet var ennå ikke bestemt.

En sak som ble diskutert på årsmøtet var agitasjonen i amtet. Referatet fra møtet gir ikke inntrykk av optimisme. Gårdbruker Anton Drange innledet og uttalte bl. a.:

Arbeidet blir tungt. Men hvordan skal vi begynde? Jeg tror vi maa fare meget forsigtigt frem. Bønderne er meget utiljengelige for ordet "socialisme"; de er fryktelig ræd navnet. Vi maa ligesom Israels folk, da de gik for at finde sig land, sende speidere ud for at udspeide folket. Om vi kunde sende en mand ud, der var en alsidig taler, helst en gudfrygtig mand, som maatte ta det med ro, fare smaat frem, saa han kunde faa indblik i hvordan folk var og lægge sin agitation derefter. (...) - - Tilslut er der en ting til, jeg vil pege paa, og som jeg tror er af stor vigtighed. Den er at vi maa saa at si plante vore partifæller rundt om paa de forskjellige steder. Naar der er en liden gaard her eller der tilsalgs, saa bør man se at kjøbe den og sætte en partifelle paa den, det er et meget virksomt middel.[165]

Som småbruker fra Heskestad kjente Anton Drange godt til forholdene ute på landsbygda. Det er med denne bakgrunnen han forteller om sterke barrierer mot et sosialistisk budskap. Tanken om å plante sosialister ut i distriktet, viser hvor vanskelig Anton Drange må ha ansett det for å være å vinne oppslutning om arbeiderbevegelsen fra bygdebefolkningen i Rogaland.

Det ser ikke ut til å ha kommet sterke reaksjoner på innlegget til Drange. "Der paafulgte en ganske kort diskusjon", står det i referatet. "Nogen resolution blev ikke vedtaget, da mødet besluttede at lade hr. Dranges foredrag gjelde som udtalelse i sagen." [166] Med tiden skulle det vise seg at agitasjonen i første rekke kom til å bli rettet mot tettstedene. Ønsket om en offensiv i landdistriktene var hele tiden til stede, men lite ble gjort. Delvis hang det sammen med dårlig økonomi. Stor betydning hadde det nok også at amtspartiet i 1908 ble svekket, ved at de fleste Stavanger-foreningene gikk ut, og dannet egen byforening direkte tilsluttet landspartiet. Noe senere gjorde Haugesund det samme. En annen viktig grunn var at utsiktene til gevinst i tettstedene var større enn på landsbygda. I tillegg til at det i tettstedene var lettere å samle folk til møter, kunne en her rette seg inn mot kjernegruppene i arbeiderklassen, industriarbeiderne og håndverkerne.

"Bare jeg kunde bli saa god kristen, at jeg blev en ægte socialist"

Torgeir Vraas agitasjonstur ble avholdt i september 1904. Han besøkte Moi, Heskestad, Egersund, Sandnes, Figgjo og Høyland Stasjon. Møtene på Sandnes, Figgjo og Høyland Stasjon ble positivt vurdert. De var bra besøkt, og foredraget hadde høstet "kraftig bifald". Etter møtet på Figgjo var det solgt "ikke saa faa socialistiske skrifter".¹⁶⁷ Med den korte avstanden som er mellom Figgjo og Ålgård, har nok møtet også vært besøkt av arbeidere fra Ålgård. Referatet fra de tre første stedene bar derimot ikke preg av særlig stor optimisme. I Egersund var det "grått i grått". De få partifellene som fantes hadde uttalt at: "Ingenting gaar her i Egersund". Selv skrev Torgeir Vraa at han håpet at de som reiste etter ham iallefall ville oppdage en "svag skjæring i rødt i alt det moderat-konservative graa, som behersker disse strøg." I forhold til bøndene kom pessimismen klart til uttrykk:

Det, som det her i amtet mest gjælder, er at faa klargjort, at den store masse af bønder er arbejdere og har med dem fælles interesser. Dette synes næsten at skulle være selvsagt, saa det skulde være overflødig at tale herom, da sandheden ligger saa aabent i dagen, men hvad jeg har erfaret paa denne tur, er at bønderne ikke selv vil vide af det. De antar, at de er en klasse for sig selv, der bekjæmpes af arbeiderne, mod hvilke de maa ruste sig til modstand.

Torgeir Vraa merket seg også den sterke religiøsiteten i området. Han trodde at den rådende pietismen kanskje hadde gjort sitt til at sosialismen var så lite kjent, men mente at den også kunne komme til å tjene sosialismen. "Jeg tror at naar disse (pietistene) blir kjendt med socialismens evangelium, saa vil de gribe dette som det eneste praktiske middel til at faa guderiget paa jorden til at bli en kjendsgjærning." Anton Drange var i så måte et godt eksempel:

Han hører vistnok ikke til de mørke indskrænkede pietister, men han er meget religiøst anlagt. Han har grebet socialismen saadan, at den er kristendommens fuldbyrdelse. "Bare jeg kunde bli saa god kristen, at jeg blev en ægte socialist", sier Drange, det er hans maal. Og hvis de vestlandske religiøse slutter sig om socialismen paa denne maade, hvilket er saa naturligt for dem, naar de faar lært den at kjende, saa vil disse bli vort partis kjernetropper, verdens salt blandt socialdemokraterne, det rensende element.[168]

De holdninger og synspunkt som kommer til uttrykk fra Torgeir Vraa om forholdet mellom sosialisme og kristendom, er svært interessant. Det er ingen tvil om at brede lag av befolkningen oppfattet socialismen som kristendomsfientlig. Delvis skyldtes dette at Arbeiderpartiet i 1891 hadde programfestet krav om konfesjonsløs undervisning i folkeskolen, og avskaffelse av statskirken. Programposten ble rett nok strøket allerede i 1901, men den fortsatte å henge ved partiet.[169]

At sosialistene i Rogaland tidlig var klar over at religionen var en barriere mot å vinne oppslutning for Arbeiderpartiet i fylket, kommer klart fram gjennom 1ste Mai. Før 1912 var det ikke uvanlig at avisa brakte artikler som omhandlet forholdet mellom kristendom og sosialisme. Slagord som - "sosialisme er den sanne kristendom" - og - "Jesus var den første sosialist" - framkommer tidlig i avisas historie.[170] Hovedbudskapet var som regel at det ikke fantes motsetningsforhold mellom de to. Tvert om later det til at mange har hatt et liknende syn, som det den kjente forfatteren og presse mannen Olav Kringen hadde: "Kirken kjenner ikke fattig og rik i forvaltningen av sine åndelige goder. Alle er like for Gud. Dette er rendyrket sosialisme." [171] En kvinnelig sosialist fra Nærbø (vi kjenner henne kun med underskriften "En kvinde") sa det på sin måte: "Er der kristendom i noget, saa er det i socialismen." [172]

Jæderens Arbeiderforening

Den 2. pinsedag i 1906 ble det avholdt et arbeidermøte ved Høyland Stasjon. Formålet var "at drøfte spørsmålet om dannelsen af en arbeiderforening og om arbeidernes forhold ved anstundende stortingsvalg." I Sandnes hadde sosialistene tapt sin dominerende stilling i byens arbeiderforeningen utpå vårparten i 1904, og foreningen var da blitt utmeldt av amtspartiet.[173] Dermed stod amtspartiet uten tilmeldte avdelinger mellom Hetland og Heskestad. Sandnes-/Høyland-området var likevel representert i styret, ved Enok L. Stangeland og M. Ullmann. På møtet 2. pinsedag var det møtt fram folk fra Sandnes, Høyland, Time, Figgjo og Ålgård. Enstemmig ble det besluttet å stifte Jæderens Arbeiderforening, i tilslutning til Stavanger Amts Arbeiderparti. En

lovkomite, som også skulle fungere som midlertidig bestyrelse, ble nedsatt. Denne besto av støper Rasmus Oftedal og typograf Erik Ueland fra Sandnes, smed Isak Skei, møller Andreas Sviland, snekker Gudmund Aase og O. Sviland fra Figgjo.[174] Det er interessant å merke at det her er to personer med navnet Sviland. Kanskje har dette vært slektninger av John Tanke Sviland, som nettopp kom fra gården Sviland i Høyland.[175]

Stiftelsesmøtet ble avholdt mot slutten av juni 1906. Til styre ble følgende personer valgt: Gårdbruker Enok L. Stangeland (formann), støper Tollef Fjermestad (nestformann), typograf Erik Ueland (sekretær), møller Ole O. Sviland (kasserer) og til slutt Per Vølstad fra Ålgård.[176]

Det er altså i forbindelse med stiftelsen av Jæderens Arbeiderforening, vi for første gang blir presentert et navn på en organisert sosialist i Gjesdal. Per Vølstad var arbeider ved Ålgård Ullvarefabrikk. Noen måneder tidligere hadde han skrevet i 1ste Mai om en uvanlig revefangst som var blitt gjort i Gjesdal.[177] I dag høres det selvsagt tilforlatelig ut at en person hadde skrevet til 1ste Mai. På datidens Ålgård kunne det imidlertid ha store konsekvenser å bekjentgjøre at en hadde befatning med sosialistavisa. I et intervju Kåre Berg hadde med Per Vølstad i 1961 kommer dette klart fram. På spørsmål om han alltid hadde vært en ivrig leser av arbeiderpressen, svarte han:

Den har jeg lest all min tid. Den første som holdt 1ste Mai på Ålgård var Andreas Hove (Andreas Haave). Avisen kom da ut med to nummer i uken. Det var omkring 1901-2.[178]

Han fortalte meg at det var et godt blad - og jeg fikk låne det.

Men det var ikke spøk å være abonnent på arbeideravisa den gang. Hove fikk ikke avisa gjennom posten, av redsel for at noen skulle få vite at han holdt den. Den ble sendt på andre måter.

Når jeg fikk låne den var det betinget av at jeg ikke sa hvor den kom fra.

Da jeg hadde lest hans avis en tid - abonnerte jeg på den.

Da det ble kjent at jeg leste sosialistavisa ble jeg jaget av bestyreren på arbeidsplassen. "Oppvigleri" kalte han det, - og spurte om det var "boikott" vi ville ha.

Nå var det slik at bror min også holdt avisa, og det syntes bestyreren var for mye av det gode. "Så dere måtte ha to nummer", sa han, det var ikke nok med ett." [179]

Det var ikke bare på Ålgård at sosialister risikerte sjikane og hånsord ved å stå fram på denne tiden. I et intervju som Tjøl Oftedal i 1ste Mai hadde med Enok L. Stangeland fra Høyland i 1916, fortalte Stangeland at: "Til og med paa gaten ropte man efter mig og sa: "Der gaar Høilands-socialisten".[180]

Stavanger-dominans i amtspartiet.

I amtspartiets beretning for 1906 går det fram at organisasjonen nærmest var blitt et rent Stavanger foretak. Ved inngangen til året hadde 15 foreninger med 943 medlemmer stått tilsluttet. Haugesund Socialdemokratiske Forening var den eneste foreningen utenfor Stavanger. Ved utgangen av året var fem nye foreninger blitt innmeldt. En av de nyinnmeldte var en gammel kjenning, Hetland Arbeiderparti. I tillegg kom tre fagforeninger fra Stavanger, samt Jæderens Arbeiderforening. Sist nevnte hadde 30 medlemmer.[181]

Et nokså beskjedent agitasjonsarbeid var blitt utført i forbindelse med stortingsvalget. I valgkretsen Jæren, hvor velgerne for første gang hadde mulighet til å avgi stemme på en sosialistisk stortingskandidat, var det blitt holdt foredrag i Høyland, Gjesdal og Time.[182]

"Agitationen paa landsbygden, med særlig henblik paa organiseringen af amtets tekstilarbeidere."

20. mai 1907 avholdt amtspartiet årsmøte i Folkets Hus, Stavanger.[183] Forut for møtet hadde amtsstyret vært i kontakt med Norsk Arbeidsmandsforbund, med henblikk på å få i gang en agitasjonsturne ved fabrikanlegg i amtet. Arbeidsmandsforbundet hadde svart positivt på henvendelsen, og sagt seg villig til å sende en agitator til å bereise amtet. Amtsstyret la nå opp til en mer bevisst og målrettet strategi i agitasjonsarbeidet. På dagsorden til årsmøtet ble "agitasjonen på landsbygden" nok engang satt opp som eget punkt, men denne gang med spesifiseringen "med særligt henblik paa organiseringen af amtets tekstilarbeidere." [184] Når tekstilarbeiderne ble utpekt som spesiell målgruppe, var det av praktiske grunner. Styret mente at de beste resultatene kunne oppnås om agitasjonen ble konsentrert mot en enkelt arbeidsgren. Valget falt på tekstilarbeiderne, fordi disse representerte den mest tallrike industriarbeidergruppen utenfor Stavanger. Den største konsentrasjonen fantes på Ålgård og Figgjo. Disse to stedene må derfor ha pekt seg ut som naturlige satsningsområder.

Sekretæren i amtspartiet, Oscar Pedersen fra Haugesund, holdt innledningen om agitasjonen på årsmøtet. Av talen går det fram at han ikke så det som en lett oppgave å få organisert tekstilarbeiderne. Forutsetningene var imidlertid tilstede.

Det "patriarkalske" forhold, som tidligere herskede mellom arbejderne og driftsherren, er for en stor del forsvundet, og arbejderne ved disse fabrikker slider sig gennem en lang arbejdsdag, og faar en løn, som slet ikke skal imponere nogen.

Kortsagt, der har udviklet sig et fuldt moderne industri-proletariat i Stavanger amt! Kapitalismen holder langsomt, men sikkert sit indtog. Og i dens kjølvand bør først og fremst følge en solid organisation.[185]

Oscar Pedersen nevnte også sjømennene, bøndene, og en del andre industriarbeidergrupper, og var opptatt av at disse ikke måtte glemmes, selv om det nå var tekstilarbeiderne en skulle konsentrere seg om. Målsettingen til amtspartiet måtte være å få politiske arbeiderforeninger i alle fylkets 40 herreder og fem ladesteder. Dette var en stor og vanskelig oppgave som måtte løses. Men hvordan?

I sin tale la Oscar Pedersen fram en organisasjonsstrategi, med amtspartiet og 1ste Mai som sentrale elementer. Arbeiderpartiets amtsorganisasjon skulle være i kontinuerlig aktivitet, i motsetning til de borgerlige partienes amtsorganisasjoner, som kun ble vekket til livet ved årsmøter og valgkamper. Agitasjonen skulle først rettes mot industriarbeiderne, fordi disse ville være de letteste å vinne oppslutning fra. Deretter var håpet at Arbeiderpartiets synsmåter ville spre seg fra industristedene og ut i bygdene. I dette arbeidet var det viktig å spre 1ste Mai og sosialistiske småskrifter. Den rådene konservatismen, som hver dag fikk ny næring fra "det bekjendte wejshus-organ borte i Bethaniastiftelserne", måtte brytes ned. Men særlig optimistisk med hensyn til bygdebefolkningen var Oscar Pedersen ikke. Befolkningen på Vestlandet var "hildet i aarhundreder gammel, seig konservatisme", så grøttykk at befolkningen ikke kunne være særlig mottakelige for arbeiderbevegelsens ideer.[186]

Oscar Pedersen etterlyste spesielle brosjyrer som var avpasset etter vestlandske forhold og tankesett. Det går ikke klart fram av talen hva han mente med dette, men muligens har det sammenheng med religionens stilling, forhold som vi tidligere har sett ble pekt på av Anton Drange og Torgeir Vraa. Kanskje har han også hatt liknende tanker som det John Tanke Sviland brakte på banen i den påfølgende debatten. Sistnevnte la vekt på økonomiske forhold, og gav klart uttrykk for at han tidligere ikke hadde hatt særlig stor tro på at det eksisterte jordsmonn for de sosialistiske ideene ute i amtet.

Jeg skal være opriktig og ærlig. Dengang man tænkte paa at stifte amtsorganisasjonen kom Gjostein og sa: "Nu maa du være med og ta fat", hvortil jeg svared, at jeg ikke hadde saa optimistisk tro paa en sammenslutning. Og det hadde sin grund i, at der paa jæderfladen ikke var den kløft mellem gaardbruger og tjener, som skal til for at hævde den Karl Marx'ske opfatning. Mellem kapital og arbejde maa der være bevislig kløft, for at organisasjonen skal trives og vokse.

Saa jeg udover jæderfladen dengang, saa var der ikke den store forskjjel, som maatte til. Det var dengang min mening. Men Vestlandet har i de sidste 4-5 aar skiftet fysiognomi - økonomisk seet. Det er betragtelig bedre end det var da. Og dette har delvis ændret min opfatning. Det kolossale ophyningsarbejde, som har været drevet her i byen og paa landet, den nye slægts studeren av de sociale spørsmåal har gjort, at sindene er mere modnet og har lettere for at modta de indtryk og synsmaader som arbejderne byr paa.

Et planmæssigt energisk arbejde paa Jæderen og i Ryfylket maa frugte godt. Det første rydningstag var tyngst. Det var vist. Men han vilde alligevel si, at de tag, man tar nu, var smaa imod de, da man inde i Kristiania skulde arbejde med at sprede de tanker som arbejderne maatte ha talsmænd for (Knudsens og Jeppesens arbejde de dage).[187]

Det mest interessante og oppsiktsvekkende ved Tanke Svilands innlegg, er at han tidligere hadde ansett forskjellene mellom folk på Jæren for å være for små til at sosialismen kunne vinne gjenklang. I historisk forskning har nettopp de egalitære forholdene i jordbruket på Vestlandet blitt brukt som en viktig, for ikke å si den viktigste, forklaringen på at arbeiderbevegelsen aldri har klart å oppnå samme styrke på Vestlandet og Sørlandet som ellers i landet. Det er imidlertid ikke vanlig at personer i arbeiderbevegelsen selv tilkjennegav slike tanker så tidlig som det Tanke Sviland gjorde. Når sosialistene diskuterte mulighetene for oppslutning, var kjenningsmelodien at om bare folk fikk den nødvendige opplysning om tingenes tilstand, ville de selv forstå at sosialismen var det eneste riktige. Sosialismen var så innlysende riktig, at den på historiens alter var dømt til seier. Tanke Sviland var ingen "hvem-som-helst". Ved siden av Johan Gjostein framsto han som en av de store autoritetene i arbeiderbevegelsen i Rogaland. I den ideologiske drakampen som på denne tiden

gjorde seg gjeldene i hele den europeisk arbeiderbevegelse, stod de to Stavanger-pionerene på hver sin side. Mens Gjøstein stod for en politisk linje påvirket av reformisten Eduard Bernsteins kritikk av Marx politiske program, var Tanke Sviland på vei til å bli overbevist marxist. Ideologiske og personlige motsetninger mellom de to ble etterhvert så store at det førte til en kortvarig splittelse av Stavanger-sosialistene i 1909.[188] Med en marxistisk-økonomisk oppfatning kom altså Tanke Sviland fram til at de rådene økonomiske forholdene på Jæren tidligere ikke hadde gitt grunnlag for sosialismen. Med bakgrunn i de økonomiske endringene som hadde funnet sted i løpet av de siste årene, hadde han imidlertid delvis endret sin oppfatning. Som vi tidligere har sett pågikk det nettopp i disse årene en rivende industrialisering, som brakte Rogaland fram blant landets ledende industrifylker, og det er sannsynligvis denne industrialiseringen som hadde fått Tanke Sviland til å se mer optimistisk på sosialismens muligheter i fylket.

KAPITTEL 5. FRAMVEKSTEN AV EN ORGANISERT ARBEIDERBEVEGELSE I GJESDAL.

Den første stiftelsen av en fagforening i Gjesdal fant sted i Oltedal sommeren 1907. Høsten året etter ble det også dannet en fagforening av arbeidere ved Ålgård-fabrikkens anlegg på Ålgård og Figgjo. I dette kapittelet skal vi se på hvem som var drivkreftene i arbeidet med å etablere foreningene, hvilke forhold foreningene arbeidet under og hva årsakene var til at begge foreningene etter kort tid ble oppløst. Den faglige utviklingen vil bli fulgt fram til 1921.

Oltedals Arbeidsmandsforening.

Den politiske retning i Oltedal var saa langt tilbake i tiden, som jeg kan huske, venstre; dog var her en og anden boiremand, men disse var ganske faa. Socialismen var ikke kjendt. Men da Stavanger kommune begyndte med sit anlæg av kraftstasjonen her for at skaffe lys til byen, skaffet den ogsaa den socialistiske lyspire i Oltedal. Det var kraftanlæggets arbeidere som stiftet den første fagforening her og gav den socialistiske oplysning.

Ole Dirdal, 1ste Mai den 23. april 1921.

Som det framgår av sitatet ovenfor, var det anleggsarbeiderne som stod bak stiftelsen av Oltedals Arbeidsmandsforening i tilslutning til Norsk Arbeidsmandsforbund, den 16. juni 1907.[189] Anleggsarbeiderne var en viktig arbeidsgruppe for arbeiderbevegelsen. Arbeidet de utførte var avgrenset i tid. Når arbeidet ved anlegget var fullført, forsvant også anleggsarbeiderne. Mange dro videre til nye anlegg. På den måten kom anleggsarbeiderne til å fungere som et omreisende agitasjonsapparat for arbeiderbevegelsen. Mange steder var anleggsarbeiderne de første til å stifte arbeiderforeninger. Det var ikke uvanlig at de forsøkte å få med seg den lokale befolkningen, slik at arbeiderbevegelsen kunne leve videre også etter at anleggsarbeiderne var dratt fra stedet. Dette skjedde i Oltedal. Gjennom møter og fester, gjerne med innbudte talere fra Stavanger, fikk oltedølene jevnlig kontakt med arbeiderbevegelsen. Det hersket et godt forhold mellom anleggsarbeiderne og den øvrige befolkningen. Fagforeningen fikk benytte ungdomslokalets forsamlingshus, "Målstova", til sine arrangement. Og ved ulike tilstelninger ble Målstova prydet med det røde flagg.

I 1908 arrangerte Oltedals Arbeidsmandsforening den første organiserte 1. mai feiringen i Oltedal, (og dermed også i Gjesdal). Gustav Storm fra Stavanger var innbudt som taler, og han skrev denne skildringen av hvordan festlighetene hadde fortonet seg:

Arbeiderne ved kraftanlægget hadde tat sig fri hele dagen. Noget tog var ikke arrangeret, men der var istedet indkaldt til demonstrationsmøde kl. 4 eftermiddag i et lokale, som tilhørte et ungdomslag. Fra dette hus var det det røde flag vajede - og med 8-timersmørket paa brystet, fremmodte bjergmændene samt endel fra en tekstilfabrik dersteds, ialt ca. 100 mand, endel arbejdskere var ogsaa fremmodt. Foredraget blev fulgt med interesse - og at de ønsket mere frihed, lysere livsvilkaar, og at tanken om at delta i arbejdernes frigjørelsesværk er begyndt at spire hos dem ga de ogsaa tilkjende. - Kl. 6. aften var der arrangeret en meget hyggelig fest i dagens anledning som avsluttedes i den behageligste stemning, og da jeg bad farvel med disse kjække fjeldkarer, bad de indtrængende om, at vi i Stavanger ikke måtte glemme dem, men komme og udsaa mere av denne sæd, som allerede er begyndt at spire.[190]

Ønsket om å benytte anleggsarbeidernes forening til å etablere en arbeiderbevegelse i Oltedal gjorde seg også gjeldene i Stavanger Socialdemokratiske Forening. I august 1908 tok Stavanger-foreningen initiativ til et arbeiderstevne i Oltedal. I forhåndsannonseringen av stevnet het det:

Det er ikke saa meget for de ved elektricitetsværket arbejdende, at stevnet holdes. De er godt organiserte og klassebevidste nok; det kan jo dog for dem være gildt at træffe sammen med partifæller andet steds fra. Men stevnet arrangeres særlig for Oltedals befolkning - og da specielt for de mange arbejdere ved uldwarefabrikerne der inde. Lejligheden bør benyttes til at faa arbejderne der organiseret, mens de har elektricitetsverkets gode organisasjonsfolk derinde som læremestre. Bier man til de er rejste, saa kan det bli meget værre at holde en forening i live. En politisk forening i tilslutning til Stavanger amts arbejderparti maatte kunne dannes, bestaaende av arbejdere og bønder. Dette er stevnets vigtigste formaal, og vi anmoder herigjennem vore partifæller der inde om at gjøre, hvad de kan, for at faa fabrikarbejderne og bønder til at deltage i stevnet.[191]

Stevnet var godt besøkt ifølge referatet. De frammøtte var vesentlig arbeidere fra kraftanlegget og spinneriet, færre av bygdens folk. Foredrag ble holdt av de tre Stavanger-mennene Høigaard, Holmboe og Tjølsen. Etter foredragene fulgte en kort diskusjon "hvor Gjøstein og Sæveraas vandt en letkjøbt sejr." Videre het det at: "Desværre maatte diskusjonen avbrydes for at man skulde naa skibet i Oltesvik, hvorfor der heller ikke blev nogen tid til at stifte nogen politisk forening." [192]

Resultatet av agitasjonsarbeidet til anleggsarbeiderne og Stavanger-sosialistene ble at Oltedals Arbeidsmandsforening ble overtatt av tekstilarbeidere i Oltedal utpå høsten i 1908. Formannsvervet ble overtatt av Ole Dirdal. [193] I et intervju i 1ste Mai uttrykte den avgåtte formannen, Jacob Moen fra Jarlsberg, bekymring for at de organiserte arbeiderne skulle bli møtt med trusler om oppsigelse. [194] Dette skjedde imidlertid ikke. Kort tid etter at intervjuet hadde stått på trykk, kom det melding fra Oltedal om at bestyreren "...opfører sig lige venlig imod os nu som før." Om foreningen står det videre: "Med foreningen gaar det ganske bra; nye medlemmer indtegnes stadig og endnu flere har vi haab om at faa med." [195]

Flere utsagn tyder på at fagforeningen i Oltedal levde et nokså uproblematisk liv. I mars 1909 skrev Tjodolf Jespersen fra Stavanger at foreningen arbeidet under gunstige stedlige forhold. Den var under ledelse av erfarne folk, og var i jevn vekst. Interessen for arbeiderbevegelsens sak var stor i Oltedal, mente han. [196]

I forbindelse med feiringen av 1. mai i 1909, fikk arbeiderne ved Oltes Uldvarefabrikk fri halve dagen. Selv om de fleste av anleggsarbeiderne hadde reist til Stavanger for å feire dagen der, talte hermetikkarbeider Asbjørn Hobbestad fra Stavanger likevel for ca. 50 mennesker. [197] Senere på sommeren arrangerte De Samvirkende Fag- og Arbeiderforeninger i Stavanger et arbeiderstevne i Oltedal. Fra Stavanger reiste ca. 150 personer med båten "Skjold" i retning Oltesvik. I Oltedal var det ellers møtt fram folk fra forskjellige steder, og da man samlet seg under talerstolen, var det mellom 250-300 personer tilstede. Stevnet gikk for seg i all fordragelighet. De tre Stavanger-mennene Einar Eriksen, Magnus Karlson og Andr. M. Jacobsen talte. Deretter moret man seg med dans, "hvori ungdommen livlig deltog." [198]

Lønnsforhandlinger i Oltedal.

Våren 1909 ble det innledet lønnsforhandlinger med både Oltes Uldvarefabrikk og Svanedal Ullvarefabrikk (Oltedals Væveri). Sekretæren i Norsk Arbeidsmandsforbund, Johan Karlgren, var på besøk i Oltedal i slutten av mars, og uttalte da at foreningen antagelig ville få gjennom

tariffavtale, fordi alle var organisert.[199] Ved begge fabrikkene klarte partene å komme fram til resultat, selv om det var nær ved å bli konflikt og bruk av streikebrytere.[200]

Ole Dirdal har fortalt om harde forhandlinger ved Oltes Uldvarefabrikk. Disponenten hadde ikke bare truet med at fabrikkene ble nødt til å stanse, dersom det ble gitt lønnstillegg, men også lokket Ole Dirdal med at han skulle få det "så og så godt" om han sluttet med foreningen.[201] Han gav ellers denne skildringen av hvordan forhandlingene hadde fortonet seg:

Som formand for foreningen blev jeg utskjeldt på det groveste. Kampen fortsatte i nesten 3 timer med korte mellemrom. Tilslutt blev vi enige om at indsende hvert sitt forslag til styre om tilleg for arbejderne. Disponentens forslag var sliq at alle uorganiserte fik tilleg (og ingen av de organiserte), og det blev godkjent av styre. Jeg blev da spurt om vi kunde godta det. Jeg sagde nei og at jeg vilde bruge hele min makt i foreningen at det skulde forkastes, og på møte blev det enstemmig forkastet.

Foreningen sente da ind et nyt forslag. Det tilleg som var tildelt de uorganiserte blev fratrukket og overført på de organiserte og dette ble godtat av styre, men da blev der liv i de uorganisertes leier.[202]

Ved Svanedal brøt forhandlingene sammen. Foreningen var ikke fornøyd med tilbudene som ble gitt fra bedriften, og besluttet å gå til streik. Det ble imidlertid aldri noe av streiken. I Sverige var det brutt ut storstreik, og forretningsutvalget i arbeidsmandsforbundet anbefalte derfor foreningen å vente. Ved denne meddelelsen gjenopptok foreningen forhandlingene og oppnådde et personlig tillegg som ble vedtatt på ubestemt tid.[203]

Som vi tidligere har sett, var ikke Svanedal noen stor bedrift på denne tiden. Bedriften hadde startet opp året før, og kan ha hatt mellom 8-15 personer i arbeid (inkludert mestrer og funksjonærer) i 1909. Det ble senere hevdet at fagforeningen i Oltedal skal ha hatt ca. 35 medlemmer,[204] noe som kan stemme godt med Johan Karlgrens uttalelse om at alle arbeiderne i Oltedal var organisert. Tilsammen sysselsatte Oltes og Svanedal rundt 50-55 personer på denne tiden, og det er derfor godt mulig at de fagorganiserte kan ha vært i flertall ved begge fabrikkene.

Oltedals Arbeidsmandsforening oppløses.

Etter at Oltedals Arbeidsmandsforening hadde fått gjennom tariffavtale ved Oltes og Svanedal, ser det ut til at interessen for foreningen gikk tilbake. Ved utgangen av 1909 hadde den 17 medlemmer.[205] Noe senere ble fagforeningen oppløst. Arbeiderne var for lite opplyste om den faglige bevegelsen, og i besittelse av liten solidaritet, skrev Ole Dirdal i 1921.[206] Senere har han fortalt at dødsstøtet kom da Oltes Uldvarefabrikk flyttet ut av Oltedal. *"I 1911 blev Oltes flyttet fra Oltedal til Hillevåg. En del av arbeiderne fulgte med, en del gikk over til en anden fabrikk, nemlig Oltedal væveri (nu Svanedal Uldvarefabrik). Vi forsøgte at organisere arbeiderne også der men det gikk dårlig, for slektskapet var for stort mellem arbeidere og disponent."*[207]

Komiteen som aldri lot høre fra seg og kvinnene som holdt møter i hemmelighet.

I 1912 (17. januar) brakte 1ste Mai en artikkel som gav et tilbakeblikk på arbeiderbevegelsen på Ålgård. Artikkelen er undertegnet "arbeider", og det framkommer her opplysninger om en gryende arbeiderbevegelse forut for dannelsen av den første arbeiderforeningen. I artikkelen fortelles det at den første sosialisten på stedet, som det kan erindres å ha holdt et arbeiderblad, var en innflyttet Høylandsbu. Han abonnerte på 1ste Mai, og gjennom ham fikk også andre lese avisa. Rundt om i bygden og på fabrikkene utviklet det seg snart interesse for det nye organet, og det gikk ikke lenge før avisa hadde noen faste abonnenter. Denne historien minner om det Per Vølstad i 1961 fortalte til Kåre Berg (s. 71-72). Han hadde kommet i befattning med 1ste Mai gjennom Andreas Haave, som i hemmelighet abonnerte på avisa den gang den kom ut to ganger i uken. I artikkelen fortelles det videre at det første sosialistiske agitasjonsforedraget i Gjesdal gikk for seg på Ålgård i 1906. Johan Gjøstein hadde holdt foredrag om arbeiderbevegelsen *"for mange tilhørere og under stort bifald."* Dette stemmer godt med amtspartiets beretning for 1906, hvor det framgår at det var blitt arrangert valgforedrag i Gjesdal. De arbeiderne som var tilstede, forstod snart hvilken vei de måtte gå, heter det i artikkelen: *"De kvindelige arbeidere fik ogsaa større mot; rigtignok holdt de sine møter hemmelig, men de lavet en slags tarif sig imellem, uten dog at stifte nogen forening. Samholdet sprængtes desværre og forsvandt senere."* Noen andre spor etter de "hemmelige møtene", og den uoffisielle "tariffen" til de kvinnelige arbeiderne, har jeg ikke funnet. Det er kanskje heller ikke så underlig, etter som de skal ha vært hemmelige. Artikkelen forteller også at det noe senere var en "motig kar" som bekjentgjorde et masse møte til stiftelse av en arbeiderforening. Rundt 150 kvinner og menn hadde deltatt på møtet, og disse hadde valgt en bestyrelse som skulle utarbeide lover for en lokalforening. *"Bestyrelsen har imidlertid endnu ikke ladt høre fra sig; den er og blir borte."*[208] Det er litt underlig at jeg ikke har kunnet finne andre opplysninger i 1ste Mai vedrørende dette masse møtet. Per Vølstad, som var med å stifte Jæderens Arbeiderforening, fortalte imidlertid på sine eldre dager om et møte der Ole O. Lian holdt foredrag.

Per Vølstad hadde fått i oppgave å sette opp plakater om møtet. Dette hadde han forsøkt å gjøre i hemmelighet, men noen hadde likevel fått snusen i hvem som hadde vært ute. Da han kom på arbeid, ble han jaget hjem av ledelsen. Men Per Vølstad var ikke den eneste det gikk utover: *"Alle som arbeidet i 'appreturen' ble innkalt til spinnerimesteren. 'Kjenner dere han Per', fikk de som spørsmål. Det ble slått fast - og så fikk de beskjeden 'at de kunne gå hjem'. De forsto ikke hva som lå bak den gang, men senere ble det oppklart. Sosialistiske ideer måtte fjernes med roten."*[209] Per Vølstad fortalte også om en tidlig 1. mai markering. Han mente det kunne ha vært i 1902 eller 1903, men årstallet skal vi ta med en klype salt. Historien ble fortalt 60 år senere. *"Det var en lørdag - og jeg kom på at nå skulle vi jamen prøve med et 1. mai-tog. Jeg hadde da et toraders trekkspill - og med det i spissen marsjerte vi til Grønnsjø, hvor vi hadde dans. Det var ikke så mange med, men det ble uten tvil forløperen til 1. mai feiringen på Ålgård."*[210]

Det vi kan slå fast, er at det fantes en gryende arbeiderbevegelse på Ålgård allerede før den første arbeiderforeningen ble stiftet. Vi ser også at mange av opplysningene gir uttrykk for at folk fryktet for konsekvensene av å stå fram som sosialist, eller å organisere seg. Andreas Haave fikk ikke tilsendt 1ste Mai i posten, av frykt for at noen skulle finne ut at han holdt den. Kvinnelige arbeidere holdt hemmelige møter, og karen som hadde bekjentgjort masse møte for å få igang en arbeiderforening, ble omtalt som modig.

Aalgaard & Figgens Arbejderforening dannes.

Høsten 1908 arrangerte Stavanger Socialdemokratiske Forening arbeiderstevne på Figgjo. Stavanger-foreningen fulgte dermed opp debatten om å rette agitasjonen inn mot tekstilarbeiderne, fra årsmøtet i amtspartiet året før. I forhåndsannonseringen av stevnet ble partifeller fra Stavanger oppfordret til å delta, for å få til en effektiv agitasjon og skaffe nye abonnenter til 1ste Mai. *"Ved tomands-paavirkning vilde man ogsaa kunne være behjælpelig med at faa en forening stiftet der oppe. Det er hensigten at søge en forening i tilslutning til Stavanger amts arbejderparti stiftet. Det er imidlertid sterke kræfter igjære mod vort arbejde, saa det vilde være godt, om mange blev med og deltog i agitasjonen."*[211] Hvem "de sterke kreftene" var fortelles ikke, men det er nærliggende å tro at det har vært personer med tilknytning til ledelsen av Ålgård fabrikk.

Arbeiderstevnet ble avholdt søndag den 23. august 1908. Ifølge 1ste Mai var det ca. 100 mennesker tilstede, og stevnet ble betegnet som svært vellykket.

Stedets 3-4 interesserte partiføller var fremmødt og hadde laget til beste sort søndagskost for de besøkende Stavangere (...) Kl. 2 begynte sternet i "Friballen", der har sit betegnende navn, fordi den skal være åben for enhver der har noget paa hjerte. Det skal ikke være som paa Aalgaard, at fabrikkens eneste forsamlingslokale skal være stengt for socialisterne. (...)

Først holdt Gjostein foredrag om organisasjonens betydning med særlig henblik paa at faa organiseret arbejderne ved de store fabrikker i en fagforening tilsluttet Norske arbeidsmandsforbund. Hvis det imidlertid skulde vise sig vanskelig at faa noget saadant til, kunde de jo til at begynde med stifte en politisk forening i tilslutning til Stavanger amts arbejderparti omfattende saavel Aalgaard som Figgen.[212]

Etter foredragene ble det valgt en komite på syv medlemmer til å utarbeide forslag til lover, og innkalle til konstituerende generalforsamling for en "Aalgaard & Figgen arbejderforening", i tilslutning til Stavanger Amts Arbejderparti. *"Hvis amtspartiets styre spenderer lidt foredragsholdere og muligens anden hjælp, vil amtspartiet her sikkert faa sin største avdeling"*, mente 1ste Mai.[213]

Mindre en to uker senere gikk den nedsatte komiteen ut med oppfordring til arbeiderne på Ålgård og Figgjo om å møte fram til konstituerende generalforsamling. Tanken hadde først vært å stifte en politisk arbejderforening, men komiteen hadde ved nærmere overveielse kommet fram til at arbeiderne først og fremst trengte en alminnelig fagforening i tilslutning til Norsk Arbeidsmandsforbund.[214]

Stiftelsen av Aalgaard & Figgens Arbejderforening fant sted søndag den 6. september. Ca. 40-50 medlemmer ble inntegnet under møtet. Martin Næss, innflytter fra Kongsberg, ble valgt til formann.[215] Det er tydelig at 1ste Mai nå så muligheten for flere abonnenter på Ålgård, for avisa ansatte nestformannen Olaus Bollestad som kommisjonær. Dersom tilstrekkelig mange abonnenter meldte seg, lovte 1ste Mai at kommisjonæren ville besørgе avisa ombragt.[216]

I 1ste Mai, 3. sept. 1908, kom den forberedende komiteen til Aalgaard og Figgens Arbejderforening med følgende oppfordring til arbeiderne på Ålgård og Figgen:

Overalt finder nu arbejderne det nødvendig at stifte sine fagforeninger for at værges sine interesser, skaffe sig bedre arbejdsvilkår og sikre sig mod overgreb av enhver art. Ogsaa vi arbejdere ved Aalgaard og Figgen faar indrømme, at vi enkeltvis ingen magt har til (at) værges os eller forbedre vore kaar. Ja, enkeltvis er vi saa svake, at det er den letteste sag for direksjonen at gjøre os uskadelige ved avsked. Vi har idag intet middel til at kunne hindre noget saadant. Anderledes blir det, dersom vi slutter os sammen til en fagforening. Da staar direksjonen overfor en samlet arbeidsstyrke; da blir det ikke vilkaarlige avgjørelser, som vi underkastes, da blir der forhandlinger mellem to jevnbyrdige. Hundreder av eksempler har man nu paa, at der ved slige forhandlinger er opnaad store fordele for saavel arbejdere som fabrikanter. Vi opfordrer derfor arbejderne ved Aalgaard og Figgen at bli med i en fagforening, og skaffe sig disse fordele![217]

Et svekket Amtsparti.

Stavanger Socialdemokratiske Forening var, som vi har sett, en viktig drivkraft i arbeidet med å etablere de to første arbeiderforeningene i Gjesdal. Stavangerforeningen var på dette tidspunktet utvilsomt den mest vitale kraften i amtspartiet i sørfylket. Ved inngangen til 1908 hadde amtspartiet bestått av 17 foreninger med tilsammen 870 medlemmer. De fleste av Stavanger-foreningene valgte imidlertid å melde seg ut av amtspartiet, og i stedet dannet de Stavanger Arbeiderparti som stod direkte tilmeldt landspartiet. Ved utgangen av 1908 stod dermed amtspartiet tilbake med 145 medlemmer, fordelt på 5 foreninger - Stavanger Socialdemokratiske Lærerlag, samt de sosialdemokratiske foreningene i Stavanger, Haugesund, Sandnes og Høyland.[218] Høylandforeningen var i virkeligheten en videreføring av Jæderens Arbeiderforening, som etter stiftelsen hadde blitt stadig mer Høyland-dominert (navne-endringen ble foretatt tidlig i 1908).[219] Foreningen på Sandnes var en videreføring av Sandnes Arbeiderforening, som sosialistene hadde gjenerobret på nyåret, og fått innmeldt i amtspartiet fra 1. april 1908.[220]

Når Stavanger Socialdemokratiske Forening og det nystiftede Socialdemokratiske Lærerlag valgte å bli stående i amtspartiet, var det motivert ut fra to forhold. For det første mente de at byens arbeiderbevegelse var avhengig av at sosialdemokratiet vant innpass på bygdene. Dernest mente de at bypartiet hadde en spesiell plikt til å ta seg av agitasjonen i landdistriktene.[221] I amtspartiets beretning til Det norske Arbeiderparti for 1908, het det at utmeldelsene hadde svekket amtspartiet,

men at kreftene nå helt kunne vies amtet forøvrig. Situasjonen ville nok ha vært enda mørkere uten medlemsskapet til de to Stavanger foreningene. Det er ingen tvil om at disse var i besittelse av menneskelige ressurser som amtspartiet sårt behøvde. I Sandnes og Høyland hadde arbeiderbevegelsen ennå ikke kommet særlig langt, og de lokale sosialdemokratene måtte derfor først og fremst konsentrere seg om arbeidet i sine egne foreninger. Avdelingen i Haugesund utførte et stort arbeid i nordfylket, men kunne neppe ha klart å ta på seg et effektivt agitasjonsarbeid i sør. Avstanden var forholdsvis stor, og for Haugesund var det dessuten mer en nok arbeid å utføre i omlandet. Kort sagt ville amtspartiet vært mer eller mindre lammet med hensyn til agitasjonsarbeidet i sørfylket, uten de to Stavanger foreningene.

Norsk fagbevegelse før 1910.

Framveksten av de to de første fagforeningene i Gjesdal kom på et tidspunkt hvor norsk fagbevegelse var i sterk vekst. I Landsorganisasjonen økte medlemstallet fra ca. 5000 i 1900 til ca. 39000 i 1907.[222] Grovt sett kan vi si at dannelsen av fagforeninger skjedde etter et bestemt mønster. Tidligst ute var håndverkerne. De dannet sine første foreninger i Kristiania i 1870-årene. Senere, i 1890-årene, kom anleggs- og gruvearbeiderne med. Først etter århundreskiftet begynte de egentlige industriarbeiderne å organisere seg.[223] Et karakteristisk trekk ved utviklingen i fagbevegelsen i årene etter århundreskiftet var at medlemstilveksten særlig fant sted blant ufaglærte arbeidere. I Arbeidsmandsforbundet økte medlemstallet fra rundt 3000 i 1900 til over 25000 i 1908. Det meste av veksten kom i årene etter 1905,[224] og var godt hjupen frem av de økonomiske oppgangskonjunktorene. I tekstilindustrien ble Christiania Seildugsforening (stiftet i 1898) meldt inn i Arbeidsmandsforbundet i 1902, som den første tekstilarbeiderforeningen. I årsberetningen til Norsk Arbeidsmandsforbund i 1908 er 16 tekstilarbeiderforeninger nevnt. De fleste befant seg i Kristiania- og Bergensområdet.[225] Oversikten kan imidlertid ikke være fullstendig, for verken fagforeningen i Oltedal eller på Ålgård og Figgjo er tatt med.

Det er en vanlig oppfatning at fagorganisasjonens gjennombrudd hadde nær sammenheng med at gamle autoritetsformer ble svekket.[226] Oscar Pedersens tale på amtspartiets årsmøte i 1907 viser også at datidens sosialister merket seg en slik utvikling. Det patriarkalske forholdet som tidligere hadde hersket mellom arbeiderne og arbeidsherren, var for en stor del forsvunnet, mente O. Pedersen. På Ålgård har vi sett at felleshusholdet gradvis ble bygd ned fram mot 1905. Avstanden mellom arbeiderne og arbeidsherren ble dermed større, selv om det rett nok fortsatte å eksistere paternalistiske trekk ved Ålgårdsamfunnet.

Trangvigske forhold ved Ålgård Ullvarefabrikker.

"(...), hvis det overhodet noget sted er nødvendigt for arbejderne at staa sammen for at kunne vareta sine interesser, som mennesker i et kultivert samfund, saa er det sandelig paa Aalgaard."

Samuel Berg, Stavanger 14. mars 1909. (I 1ste Mai 15. mars 1909)

På generalforsamlingen til Aalgaard & Figgens Arbejderforening den 10. januar 1909 ble Martin Næss gjenvalgt til formann.[227] Det rådet stor optimisme i foreningen, noe vi ser av følgende stemningsrapport i 1ste Mai den 11. mars: *"Stemningen er god, og interessen stor. Dette bevises bedst ved de talrige møder og fester, som arbejderforeningen avholder."*[228]

Den 13. mars 1909 avholdt arbeiderforeningen fest på Figgjo.[229] Samuel Berg fra Stavanger var invitert til å holde foredrag. Etter sitt besøk skrev han en kritisk artikkel om forholdene på Ålgård og Figgjo. *"Forholdene ved disse fabriker er i mange henseender, svært trangvigske, saa foreningen vil faa mange og store opgaver at løse i de nærmeste tider."* Lønningene var lave. For mannlige arbeidere var 16 kroner i uken det vanligste, men det var også mange som tjente ned til 13 og 11 kroner uken. For kvinnene, som stort sett hadde akkordarbeid, var fortjenesten fra 8 til 16 kroner uken. De eldste arbeiderskene var best stillet fordi de alltid fikk det beste arbeidet. De yngre kvinnene måtte dessuten ofte gå ledige uten lønn i flere dager i vente på materialer, noe de eldste slapp. Det hendte også at mannlige arbeidere måtte gå ledige av samme grunn. *"Naar den før saa knappe fortjeneste yderligere skal svinde ind paa denne maade, er det klart, at livet maa falde knugende tungt for dem, som har en større familie at underholde,"* mente Berg. Han viste til at Ålgård Ullvarefabrikk gikk med stort netto-overskudd, og mente derfor at det var rom for vesentlig økning i arbeidernes lønninger. Fagforeningen var imidlertid i gang med å utarbeide lønnstariff, som den i nærmeste framtid aktet å få satt gjennom.[230]

Samuel Berg kritiserte også fabrikkledelsen som nektet å la arbeiderne benytte Turnhallen. Hotelleier og høyremannen Gunnerius Gjesdal fikk derimot ros fordi han uten betenkeligheter, og for rimelig betaling, stilte lokale til foreningsmøter. Berg konkluderte: *"Hvis de gode herrer tror at kunne standse den unge arbejderbevægelse paa Aalgaard ved disse sine trangvigske handlemaader, saa tar de skammelig fejl. Slikt skaber bitterhed og uddyber bare kløften mellem arbejderne og styrelsen."*[231]

Blant arbeiderne på Ålgård var det irritasjon over at fagforeningen ikke fikk benytte stedets forsamlingslokale. *"Men paa en maade er det godt, at der er som det er"*, skrev K. Aasland fra Gjesdal til 1ste Mai. Han mente bedriftledelsen på den måten åpnet øynene til folk, og at arbeiderne derfor raskere ville melde seg inn i foreningen.[232]

K. Aasland mente fagforeningen burde overveie å bygge eget lokale. Med et Folkets Hus ville det bli lettere å få alle arbeiderne inn i organisasjonen. Arbeidernes selvaktelse ville også bli bedre. *"Naar man er kommet saalangt, vil en se endel av det jordiske paradys og ugeneret kunne passere baade bestyrere, direktorer, aksjonærer og andre med et lunt smil. Trældomsfrygten, avhængighedsfølelser og utilfredshed med tilværelsen i det hele vil da bli betydelig mindre."*[233]

I slutten av sitt brev var K. Aasland også inne på tanken om det kunne være en ide å oppfordre til boikott av varer fra selskaper som utøvde makt etter egen forgodtbefinnende overfor arbeiderne.[234] Det skulle ikke bli siste gangen at slike tanker ble luftet i forhold til fabrikken på Ålgård.

"Hjelpeløse redskaber i andres hænder."

I slutten av mars 1909 var Arbeidsmandsforbundets sekretær, Johan Karlgren, på besøk på Ålgård, og talte for fullt hus. Etter møtet uttalte han til 1ste Mai at det kunne bli vanskelig å få gjennom en tariffavtale på Ålgård og Figgjo, fordi så mange av arbeiderne ennå sto utenfor organisasjonen.[235]

Karlgren fikk rett i sin spådom. Fagforeningen var for svak til å få gjennom avtale om tariff. Så sent som i mai 1909 hadde foreningen 125 medlemmer blant de ca. 400 arbeiderne ved Ålgård-fabrikker.[236] Dette var trolig det høyeste medlemstallet foreningen noen gang hadde. I 1ste Mai skrev en ukjent Ålgårdsarbeider at det var den patriarkalske tradisjonen som gjorde at det gikk så sent å få arbeiderne med i organisasjonen:

Fra barnsben av er de aller fleste arbejdere vant med at se sig selv som hjælpeløse redskaber i andres hænder, vant med at modta arbejde, ikke som noget et sundt arbejdsdygtigt menneske har krav paa som en rettighed, men som en gave man maa være giveren særlig taknemmelig for, vandt med, at den løn han skal ha for sit arbejde, bestemmes av arbejdsgiveren uden hensyntagen til arbejderens egne ønsker eller krav, vandt med, at det mindste forsøg paa selv at bestemme pris for sin arbejdskraft, betegnes som en uhørt frækhed og opsætsighed mod det bestaaendes orden.

Naar arbejderne slegt efter slegt er opdraget paa en saadan maade, er det da at undres over, at de har tabt troen paa sig selv, at de uden kenur lar andre bestemme over sig og for sig og atpaa føler sig forpligtede til at være taknemmelige for, hvad disse andre av naade finder at kunne byde dem.[237]

Det måtte en sterk røst til for å vekke en slik arbeider opp av sløvheten, mente Ålgårdarbeideren. Men en vekkelse var påkrevet for å få arbeiderne til å kreve sin rett til medbestemmelse, når lønns- og arbeidsvilkår skulle fastsettes. I Stavanger hadde 1ste Mai bidratt til å vekke mange. Ålgårdarbeideren mente sosialistavisa også hadde gjort stor nytte på Ålgård og Figgjo, og at den også i framtiden ville være til stor hjelp.[238]

1. mai-feiring på Ålgård i 1909.

På Ålgård ble offisiell 1. mai-feiring avholdt for første gang i 1909. Aalgaard & Figgens Arbejderforening hadde i den forbindelse skaffet seg egen fane, som ble brukt i demonstrasjonstoget. Toget gikk fra Gjesdals Hotel, marsjerte rundt Ålgård og gikk siden til Figgjo, hvor 1ste Mais redaktør P. Moe-Johansen holdt festtalen.[239]

Stemningen på Ålgård var langt fra harmonisk. En skribent i 1ste Mai hadde inntrykk av at bedriftsledelsen hadde gjort alt den kunne for å skremme arbeiderne fra å delta i feiringen.[240] (Noen nærmere utdypning av dette gav ikke skribenten). Ifølge P. Moe-Johansen var det på forhånd satt ut rykte om at fabrikkens brannslanger ville bli benyttet som "avkjøling" på dagens festbegeistring. Det over 200 manns store demonstrasjonstoget unngikk kontakt med det våte element, men fikk i stedet en kalddusj av et noe tørrere slag. Martin Næss, foreningens formann, ankom Ålgård på festdagen etter å ha avsonet et par dagers fengselsstraff, fordi han hadde nektet å sende inn mønstringskort til rett tid. Denne "ferien" var ifølge P. Moe-Johansen avklart med rette vedkommende ved fabrikkens:

Ikke desto mindre foreligger der ved hans tilbakekomst opsigelse paa graat papir og vedlagt opsigelsen en maanedes forskud samt fuld betaling for de dage, han var borte.

I følgeskrivelsen beder det, at man ikke for fremtiden ønskede at se ham indenfor fabrikkens mure.

P. Moe-Johansen var ikke i tvil om at oppsigelsen av Martin Næss var et forsøk på å knekke fagforeningen. Men han trodde bestyreren ved bedriften i stedet ville få se at en slik handling snarere ville føre alle arbeiderne inn i foreningen. Oppsigelsen hadde vakt stor forbitrelse blant festdeltakerne, og den store deltakelsen i toget ble sett på som den første kraftige protest mot "*det skammelige overgreb*." På festen om kvelden hadde den store forsamlingen under rungende hurrarop slått fast at kampen skulle opptas, og at man ville slå fast ring om sine tillitsmenn. Mange uorganiserte hadde gitt uttrykk for at de nå hadde sett alt for mye til at de et øyeblikk lenger kunne stå utenfor foreningen.[241]

Martin Næss var ikke den eneste av foreningens folk som fikk sparken. I midten av april skrev 1ste Mai at to av foreningens mest interesserte medlemmer, mann og hustru, var blitt avskjediget til tross for at det var mer enn nok arbeid ved fabrikken. Samtidig som dette skjedde, ble det gitt ekstratillegg til uorganiserte arbeidere, *"antagelig for at vise hvad der kan opnaaes, naar man er rigtig underdanig og overlader sin skjæbne helt i arbejdsherrens haand."* 1ste Mai var ikke i tvil om motivene for disse handlingene. *"Aalgaards fabrikernes direksjon tar til at ville opta den gamle kjendte arbejdsgiverpolitik, at skille sig av med de mest brydsomme fagforeningsmedlemmer for paa denne maade at forsøge at knække foreningens magt og indflydelse."*[242]

11. mai behandlet styret ved Ålgård-fabrikker en henstilling fra *"en del arbeidere ved Aalgaard og Figgjo om atter at antage Martin Næss, (...)"* Dette ble avvist av styret. Samtidig fattet det vedtak om at det skulle sendes brev til sorenskriveren og lensmannen, og at kopi av dette brevet skulle sendes til hver enkelt av de arbeiderne som hadde undertegnet henstillingen.[243] Hva som stod i brevet er ikke kjent, men Theodor Ravndal har senere fortalt at samtlige organiserte arbeidere fikk brev om at de ville bli oppsagt, dersom de ikke meldte seg ut av foreningen.[244] Muligens er det dette forholdet brevet omtalte.

Utover sommeren gjorde amtspartiet forsøk på å støtte fagforeningen på Ålgård og Figgjo. Da amtspartiet avholdt årsmøte i Sandnes den 6. juni 1909, var det møtt fram representanter fra Haugesund, Stavanger, Sandnes, Høyland, Egersund og arbeiderforeningen på Ålgård og Figgjo. Foreningen på Ålgård og Figgjo hadde besluttet å melde seg inn i amtspartiet kort tid i forveien, og hadde sendt Martin Næss, Per Vølstad og Sven Vasvaag som representanter til årsmøtet. Etter forslag fra Johan Gjøstein ble Martin Næss valgt inn i styret til amtspartiet, og ved konstitueringen av det nye styret ble han valgt til nestformann. De siste begivenhetene på Ålgård satte sitt preg på årsmøtet. Johan Gjøstein holdt foredrag om fagforeningsretten. I referatet fra møtet heter det at Gjøstein *"heftet sig (...) særlig ved tilstanden paa Aalgaard, hvor i den siste tid flere arbejdere var blit opsagt paa grund av de organisasjonsbestræbelser, man der i det siste hadde udvist, og da særlig, at formanden i foreningen hadde faat avsked paa graat papir."* I sakens anledning vedtok årsmøtet å sende en resolusjon til Stortinget vedrørende retten til faglig organisering.[245]

I 1909 sendte Stavanger Amts Arbeiderparti følgende resolusjon til Stortinget vedrørende retten til å organisere seg faglig. Bakgrunnen for resolusjonen var oppsigelser av fagforeningsmedlemmer på Ålgård og Figgjo.

Et møte, sammenkaldt av Stavanger amts arbeiderparti i Sandnæs d. 6. juni 1909, uttaler sin dybeste beklagelse over, at stortinget endnu ikke har vedtat en lov, som kan beskytte smaafolks foreningsfrihed og organisasjonsret.

Fra disse kanter av landet har der tidligere til stortinget været fremlagt eksempler paa brutal og utilbørlig optræden fra arbejdsgivernes side overfor sine arbejdere, naar de har været ifærd med at organisere sig. Vi er igjen i den sørgelige stilling at maatte indberette for stortinget nye overgreb av denne slags. Idet arbejderne ved Aalgaard uldwarefabriker er begyndt at organisere sig, blir den nystiftede forenings formand avskediget med den udtrykkelige begrundelse, at han har virket for arbejdernes organisasjon.

Arbejdernes organisasjon er i vor tid en samfundsmæssig nødvendighed, og enhver handling, som lægger hindringer ivejen for denne, maa betegnes som en grov krænkelse av borgernes samfundsmæssige rettigheder - og beskyttelse av disse er et rimeligt og beskedent krav, som ikke længer kan oversees eller udsættes.[246]

Stort arbeiderstevne på Ålgård: "Vi kommer ikke med kugler og kanoner."

Oppsigelsene av fagforeningsmedlemmer på Ålgård utløste stor harme i arbeiderbevegelsen i Rogaland. I Stavanger besluttet De Samvirkende Fag- og Arbeiderforeninger å arrangere et arbeiderstevne på Ålgård, for å støtte stedets forening. 1ste Mai drev omfattende forhåndsannonsering, og oppfordret partifeller i Stavanger og Sandnes om å møte mannsterke fram. Stevnet var i første rekke ment som en kraftig protest mot "(...) *det attentat paa foreningsfriheden, som de store fabrikkherrer og arbeidskjøbere deroppe tillader sig i patriarkalsk og enevældigt overmod.*" Dernest skulle stevnet gi partifellene på Ålgård og Figgjo støtte i deres krav om forbedringer i lønns- og arbeidsforhold.[247]

Mandag den 14. juni 1909 var så godt som hele første siden til 1ste Mai viet arbeiderstevnet som hadde funnet sted dagen før. Avisa anslo deltakelsen til å ha vært mellom 5-600 personer. Ca. 200 partifeller hadde dratt sammen med tog fra Stavanger. Med seg hadde de Samvirkendes sangforening, som bidro til å løfte stemningen. I Sandnes sluttet Sandnes musikkorps og flere

partifeller seg til reisefølget, slik at omtrent 300 personer marsjerte fra Sandnes og oppover mot Ålgård.

Ved Figgens fabriker samledes alle og nu gik det i ordnet tog resten av vejen frem til Aalgaard, hvor vi under fuld musik rykkede ind, mens tonerne av "De grove hænders nytte" skrallede mellem fabrikkbygningerne. Stedets "bedrefolk" glyttede bag gardinerne, mange av arbejderne gjorde som dem og kæg nysgjerrig men ængstelig ud, at ikke disponenten skulde se dem. Disponenten var imidlertid drat avgaarde i sin elegante automobil sammen med sagfører Årstad.

På Ålgård holdt stevnekomiteens formann Einar Eriksen en kort velkomsttale:

Dette sternet har været adskillig diskutert i Stavanger. Man spør hvorfor vi kommer. Vi kommer bare for at tale lidt med Aalgaards direksjon om hvordan den behandler de arbeidere der vil staa organiseret, dernæst for at indbyggerne i Gjesdal sogn skal faa se os socialister om vi er saa stygge som det fortælles om os. Vi kommer ikke med kugler og kanoner. Vi skyder ikke vore fiender ned. Vi gir dem tid til at betænke sig, om de vil være vore fiender, om de vil være med at styrke eller forkroble vor bevægelse. Vi er kommet opover i fredeligt arinde.

1ste Mai mente at det store og vellykkede stevnet sikkert ville sette merker etter seg på Ålgård. "Vi beklager bare, at den anden stormagt paa Aalgaard blot lod sig repræsentere ved en menig referent og underordnet og ikke i egen person. Saa megen agtelse kunde dog ogsaa den faderlige omsorg vise sine børn. Men der er jo endnu tid til at overveje.[248]"

Fagforeningen på Ålgård og Figgjo går i oppløsning.

Høsten 1909 var viet agitasjon i forbindelse med stortingsvalget. For første gang gjennomførte Arbeiderpartiet et omfattende valgarbeid på Jæren. I den forbindelse ble det avholdt flere valgmøter i Gjesdal. Men ser vi bort fra selve valgarbeidet, var det tydelig at noe var skjedd med arbeiderforeningen på Ålgård og Figgjo. Mens 1ste Mai hadde viet foreningen stor oppmerksomhet gjennom første halvår av 1909, var det bemerkelsesverdig taust det neste halvåret. 1ste Mai var ikke en avis som så det som sin oppgave å drive opplysning om tilbakeslag for arbeiderbevegelsen. Avisen var et propaganda-apparat, som skulle holde kampgløden oppe blant leserne. Da passet det ikke å

stoppe opp ved tapte slag. Når avisa ikke fortalte sine lesere om hvordan det gikk med foreningen, var det selvsagt fordi det gikk heller dårlig.

Arbeiderbevegelsens menn i Rogaland hadde trodd at den sterke støtten som var blitt utvist overfor de oppsagte fagforeningsmedlemmene på Ålgård, og da særlig Martin Næss, ville føre til at Ålgårds arbeiderne sluttet seg sammen til kamp for sine kamerater. Dette skjedde ikke. I stedet lot mange av medlemmene i fagforeningen seg skremme av bedriftsledelsens harde linje, og meldte seg ut. Utpå høstparten i 1909 ble fagforeningen oppløst. Medlemstallet var da sunket til 40 personer.[249] I 1955 skildret Theodor T. Ravndal hva som skjedde på Ålgård:

Han som blev valgt til formann i foreningen blev efter en kort tid opsagt og måtte slutte i fabrikk. Så vi blev nokså vingeskut med det samme. Det var ikke så mange som våget å slutte sig til foreningen av frykt for at de da måtte slutte som arbeidere ved fabrikk. Vi som stod i foreningen ventet samme skjebne som vor formann. Flere sluttet da som medlemmer i foreningen. Og vi måtte liksom ta en pust i bakken for at stormen kunne legge sig litt.[250]

Martin Næss fikk aldri tilbake arbeidet sitt. Han hadde fått seg tomt på Ålgård, men trakk nå søknaden om kommunegaranti på et lån han hadde tatt opp i Arbeiderbrukbanken for å bygge seg hus.[251] Da amtspartiet avholdt årsmøte i mai 1910, var han emigrert til Amerika.[252]

Oppsummering.

Til tross for at ulike deler av arbeiderbevegelsen i Rogaland utviste stort engasjement, mislyktes forsøkene på å få etablert fagforeninger i Oltedal og på Ålgård rundt 1910. I Oltedal fikk fagforeningsstrevet dødsstøtet ved at Oltes Uldvarefabrikk, den fabrikk hvor foreningen hadde sin basis, flyttet ut av Gjesdal. Forsøk ble gjort for å etablere fagforening ved Oltedals Væveri, men her var slektskapet mellom arbeidere og disponent for stort.

På Ålgård og Figgjo hadde fagforeningen problemer med å få arbeiderne til å melde seg inn. Foreningen hadde derfor ikke ressurser til å stå imot den harde linjen som ledelsen ved Ålgård Ullvarefabrikk la seg på, med oppsigelse av organiserte arbeidere, og da spesielt foreningsformannen Martin Næss. Andre fagforeningsmedlemmer fryktet samme skjebne, og flere meldte seg ut. Beretninger som ble gitt på 1950-tallet av arbeidere som deltok i fagforeningen, samt mye av stoffet 1ste Mai brakte fra Ålgård, gir uttrykk for at det hersket utbredt frykt for konsekvensene av å slutte seg til fagforeningen, både før og etter stiftelsen. Samtidig blir det også gitt uttrykk for at

mange av arbeiderne manglet den "rette" klasseforståelsen, og det blir pekt på de patriarkalske forholdene. Klarest kom det til uttrykk fra en av arbeiderne, som skrev at de fleste arbeiderne fra barnsben av var vant med å se seg selv som hjelpeløse redskaper i andres hender. Vant med å se på arbeidet som en gave man måtte være arbeidsgiveren takknemlig for, og ikke som en menneskerett. Stort klarere kan det knapt sies, at det på Ålgård fantes en arbeiderkultur som var svært vanskelig for arbeiderbevegelsen å slå gjennom i.

Fagorganisasjonens stilling i tekstilindustrien 1910-1920.

Jeg har ikke foretatt noen grundig undersøkelse av organisasjonsforholdene i landets tekstilindustri i tiden 1910-1916, men det er på det rene at tekstilarbeiderne ikke var noen sterkt organisert arbeidsgruppe.[253] Best var nok forholdene i Kristiania-området hvor store tekstilbedrifter lå tett. Her kunne de enkelte foreningene samarbeide gjennom felles styre og dermed stå mer samlet overfor arbeidsgiverne, enn ved de mange spredte bedriftene utover landet. På Vestlandet var fagorganisasjonen mer eller mindre fraværende. Ved et stort tekstilsentra som Arna stod arbeiderne uten organisasjon fra 1912 til 1919. Ved Dale Fabrikker ble det stiftet fagforening i 1907, og som ble stående. Dale Tekstilarbeiderforening var imidlertid svært svak, og klarte ikke å få opprettet overenskomst ved fabrikkene før i 1919. I Rogaland stod tekstilarbeiderne uten organisasjon i tiden 1910-1916. Unntaket var Sandnes Tekstilarbeiderforening som ble stiftet i 1912, men som etter kort tid forsvant.[254]

I 1918 stod det tilsluttet 28 tekstilarbeiderforeninger med rundt 1400 medlemmer i Arbeidsmandsforbundet. Året etter var imidlertid tallet på foreninger økt til 39 og medlemstallet til rundt 3200.[255] Til tross for den sterke veksten framgår det av Arbeidsmandsforbundets beretning for 1919 at tekstilarbeiderne utgjorde den arbeidsgruppen i forbundet hvor organisasjonsforholdene var dårligst.[256] Den store kvinneandelen i tekstilindustrien er en viktig faktor i forklaringen på den svake organisasjonsgraden. For kvinnene var fabrikkarbeidet en etappe i livet. Dermed følte de trolig også mindre behov for å organisere seg. I tillegg må den store kvinneandelen ha betydd at arbeidstokken ved de enkelte bedriftene var preget av stor gjennomtrekk, og dette har nok hemmet utvikling av en sterk gruppesolidaritet. Dette gjaldt ikke bare tekstilindustrien, men i enda større grad den kvinnedominerte og sesongpregede hermetikkindustrien. Også i denne industrien hadde fagorganisasjonen svært vanskelig for å slå gjennom.[257] I tekstilindustrien var det også andre forhold som gjorde organiseringen vanskelig. Innslaget av småbedrifter var stort, og mange av disse befant seg i bygdemiljø hvor nærheten til arbeidsgiver var langt større enn i byene. Flere av de store tekstilbedriftene på Vestlandet var dessuten å finne på industristeder hvor tekstilfabrikkene var

hjørnestensbedrifter, og vi kan med god grunn rekne med at patriarkalske forhold har holdt seg lengre ved slike steder enn i den mer byorienterte tekstilindustrien på Østlandet.

Årene 1910-1916 - ingen fagforeninger i Gjesdal.

"Vi måtte liksom ta en pust i bakken, for at stormen skulle legge seg litt," fortalte Theodor Ravndal i forbindelse med at fagforeningen på Ålgård og Figgjo ble oppløst høsten 1909. Først i 1917 lyktes det å få i stand en ny fagforening på Ålgård. Arbeiderne på Ålgård og Figgjo ble imidlertid ikke fullstendig oversett av sosialistene i Rogaland i årene 1910-1916. Det ble jevnlig holdt foredrag med tilreisende agitatorer. Samtidig fortsatte 1ste Mai å omtale kritikkverdige forhold ved bedriften, og manet arbeiderne til å gjenoppta fagforeningsarbeidet. Tidvis kunne oppfordringene ha sarkastisk undertone. Sommeren 1910 hadde 41 arbeidere på Ålgård sendt søknad til fabrikkstyret om en ukes ferie med full lønn. Styret avsto søknaden til å begynne med, men besluttet senere å stanse fabrikkens i åtte dager uten lønnskompensasjon. Eneste unntak var familieforsørgere. De skulle få betaling for de tre første dagene. I sin kommentar til dette skrev 1ste Mai:

Det er ganske fornøieligt at se med hvilken rundhaandethet det mægtige Aalgaardsselskap tildeler sine arbeidere en hel ukes ferie, som arbeiderne selv skal betale. - Kanskje det kunne lære arbeiderne ved Aalgaard at slutte sig sammen og stole mere paa sig selv og sin magt og mindre paa bønnen, for ved kun at bede, risikerer man, som i dette tilfælde, at faa stene for brød.[258]

I juni 1916 brøt det ut konflikt ved Ålgård Ullvarefabrikk. "*Arbeiderne ved spinderiet paa Aalgaards fabrikker har for 14 dage siden opsagt sine pladse til fratredelse imorgen. De forlanger en mindsteløn av 30 kr. pr. uke mot nu kr. 25,50.*"[259] Noen dager senere meldte 1ste Mai at konflikten var bilagt. Arbeiderne hadde fått gjennom sine krav om redusert arbeidstid, og hadde også oppnådd lønnstillegg. Imidlertid hadde også appreturarbeiderne sagt opp plassene sine, men hadde ennå ikke lagt ned arbeidet. 1ste Mai trodde ikke det var fare for at det ville bli noen varig konflikt. Kravene fra appreturarbeiderne var ifølge avisa så rimelige at bedriften trolig ville gå med på dem.[260]

Det har ikke lyktes meg å finne ut hvordan det gikk med appreturarbeiderne. Men vi merker oss at arbeidere i enkelte avdelinger opptrer samlet i krav om lønnsforbedringer, uten at det er tale om noen fagorganisasjon.

Høsten 1916 brakte 1ste Mai en svært kritisk reportasje om forholdene ved Ålgård Ullvarefabrikker. Fabrikktilsynet i Gjesdal ble kritisert for å være alt for velvillige til å gi bedriften dispensasjon fra loven om innskrenket arbeidstid for arbeidere under 18 år. Dessuten burde tilsynet se nærmere på

de hygieniske forholdene ved fabrikkene. Flere unge mennesker hadde dødt av tæring, og spesielt hadde sykdommen hentet sine ofre "*blandt fabrikkernes proletariat.*" 1ste Mai hevdet at det ved flere av dødsfallene ikke kunne påvises tuberkulose i familien til den avdøde. Det var derfor nokså sikkert at smitten kom fra fabrikkene. "*Ungdommen bør derfor heller søke sig andet og mere sundt arbejde. Og ingen ungdom, selv om de føler sig noksaa sterke, bør gaa med paa at arbejde overtid. Det lægger saa mange i en altfor tidlig grav.*"[261] Selv om 1ste Mai ofte kunne ha brodd mot forholdene i arbeidslivet, var det ikke vanlig at avisa, som i dette tilfellet, beskyldte bedrifter for nærmest direkte å ta livet av folk. Men faren for tuberkulose-smitte var faktisk høyst reell og alvorlig. Det gjaldt ikke bare fabrikken på Ålgård, men hele tekstilindustrien. Det største problemet var bruken av en såkalt "sugeskyttel". Hver gang en veverse skulle skifte spole måtte tråden suges ut av skyttelen. Smittefaren var derfor stor viss skyttelen ble benyttet av flere veversker, uten at den ble skikkelig desinfisert. I tillegg medførte sugingen at støvpartikler, trådrester og fargestoffpartikkler kom inn i luftveiene, noe som kunne skape grobunn for tuberkulosebasillen og andre infeksjoner. Problemet med sugeskyttelen var kjent i samtiden, og i 1917 ble den forbudt. I stedet gikk man over til å benytte vevestoler der utskifting av garnspolen gikk automatisk.[262]

Den sterke kritikken 1ste Mai framførte overfor Ålgård Ullvarefabrikker i 1916, har sannsynligvis hatt sammenheng med en forestående agitasjonsoffensiv som Arbeidsmandsforbundets stedlige styre satte igang vinteren 1916-17. Det var en vanlig strategi fra avisas side at den begynte å fokusere sterkere på lokale problemer på steder der arbeiderbevegelsen planla framstøt. På den måten kunne avisa skape debatt, og vekke interesse forut for møtene som skulle komme. At søkelyset ble satt på tekstilarbeiderne i fylket, var ikke underlig. I 1916 fantes det ikke en eneste fagforening blant de over tusen tekstilarbeiderne i Rogaland.

Ny fagforening på Ålgård.

I forbindelse med Arbeidsmandsforbundets agitasjons-offensiv ble Ålgård Tekstilarbeiderforening stiftet den 6. februar 1917. Rundt 30 personer meldte seg inn ved stiftelsen. I avisreferatet heter det at foreningen ble stiftet av Gudmund Pedersen fra Arbeidsmandsforbundets stedlige styre. Birk Ravndal ble valgt som formann.[263] 1ste Mai mente at den nye fagforeningen hadde et mer solid fundament enn den forrige. Den var blitt startet fordi arbeiderne følte at organisasjonen ikke kunne unnværes, og ikke som følge av en eller annen iøynefallende trakassering fra fabrikken. Tidene hadde dessuten forandret seg. Ålgård Ullvarefabrikk var blitt en del av millionsselskapet D. F. U. Kapitalen hadde innsett organisasjonens store fordeler. Dette trodde 1ste Mai at også arbeiderne på

Ålgård hadde lært. Fagforeningen var kommet naturlig og selvfølgelig, selv om medlemstallet ikke var imponerende.[264]

To måneder etter stiftelsen ble det meldt om uoverensstemmelser mellom arbeiderne og fabrikkledelsen. I den korte tiden foreningen hadde eksistert var medlemstallet steget til over 100 personer,[265] og foreningen følte seg nå sterk nok til å sette makt bak kravene. Striden dreide seg om innføring av stemplingsur. Bedriften hadde satt opp seks stemplingsur som arbeiderne skulle benytte seks ganger om dagen ved ankomst og avgang. 1ste Mai skrev:

Arbeiderne har ganske naturlig reagert mot dette kontrolsystem, som utelukkende er rettet mot dem, ikke mot de paa fast gage. Dermed er det bevist at være et typisk klassesystem fabrikkene her skal indføre.

I forrige uke foranstaltet tekstilarbeiderforeningen et masse møte angaaende kontrolurene og hvori deltok over 100 arbeidere. Mot 4 st. besluttet man at ignorere kontrollen og gaa til og fra sit arbeide som før efter fabriksfløiten.

Ganske betegnende for fabrikkens ledelse er det, at der findes ingen regler eller bestemmelser angaaende den nye kontrol - bare 6 gange avtryk til dagen og dermed basta.

Arbeiderne har ingen mening, de har at hystre d'herrer disponenter; slik er opfatningen. Ja, med det er de ogsaa vant, like til nu. Men der viser sig nu gladeligvis en ny opfatning blandt arbeiderne, de vil ogsaa gjøre sig medbestemmende i arbeidet.[266]

Aksjonen mot bruken av stemplingsurene ble vellykket. Av de over 200 arbeiderne ved bedriften var det kun 17 som lot være å følge opp vedtaket fra masse møtet.[267] Konflikten pågikk bare et par dager, men løsningen kom først etter at direktør Larsen hadde tatt turen fra Kristiania for å forhandle med styret i fagforeningen samt en del uorganiserte arbeidere. Partene ble enige om at stemplingsurene skulle tas i bruk, men ved forsinkelser under fem minutter skulle det ikke foretas lønnstrekk. Dersom en arbeider kom for sent gjentatte ganger, skulle imidlertid fabrikkene kunne påtale dette, selv om forsinkelsene var på mindre enn fem minutter. Forhandlingsresultatet ble fremlagt på et masse møte, der både organiserte og uorganiserte arbeidere deltok. Bare åtte av 130 fremmøtte stemte mot forhandlingsresultatet.[268]

1ste Mai var langt fra fornøyd med forholdene ved Ålgård Ullvarefabrikk, og skrev i mai 1917 en lang artikkel der det framkom flere særdeles kvasse utfall mot bedriften, og også stikk til stedets arbeiderbefolkning. Lønningene var så små at bedriften var å regne som den reneste sulteanstalt, mente 1ste Mai. De patriarkalske forholdene hadde dessuten gjort arbeiderne underdanige. De hadde formelig slikket den hånden som daglig svang svøpen over dem.[269]

Sosialistavisa oppfordret arbeiderne om å slutte seg til fagforeningen. Bare på den måten kunne de stille krav og ha makt til å få de gjennomført. Men arbeiderne fikk ingen medlidenhet fra avisa:

Saalønge arbeiderne ikke lærer dette finder vi ingen grund at falde hen i sentimentale utgydelser over deres usle liv. Mer naturlig maa vi minde dem om det gamle ordtøke: Som man reder, saa ligger man.

Hvor længe vil man ligge?[270]

I en artikkel 1ste Mai brakte 26. mai 1917, går det fram at Ålgård Tekstilarbeiderforening nå hadde 109 medlemmer. Avisas mente at dette måtte sies å være et pent resultat etter kun tre måneders virke. Ved stiftelsen syntes skribenten å huske at det kun var én kvinne som hadde meldt seg inn. Flere kvinner hadde vært tilstede, men da inntegningen tok til "la de paa dør." Nå var tallet på kvinnelige medlemmer kommet opp i 30, og 1ste Mai var overbevist om at flere ville komme etter. Fagforeningen hadde lagt fram krav om tariffavtale, et krav som avisa mente var urimelig lavt fordi lønningene fra før lå under sultenivå.[271]

Forhandlingene foregikk uten stor dramatik. Resultatet ble en minstelønn på 55 øre i timen, og en topplønn fra 57 til 73 øre i timen. I tillegg kom et personlig timetillegg på fem øre i timen. For akkordarbeiderne ble det fastsatt en rekke faste satser. Arbeidstiden ble dessuten satt til 54 timer ved dagarbeid, og 48 timer ved nattarbeid.[272] Sammenliknet med andre tekstilbedrifter hvor Arbeidsmandsforbundet hadde foreninger, og som hadde foretatt forhandlinger i 1917, var det oppnådde resultatet på Ålgård nokså i tråd med gjennomsnittet. På enkelte punkter, som f. eks. arbeidstid og feriedager, var forholdene bedre på Ålgård enn ved de fleste andre bedriftene.[273]

Arbeidsstansen i 1918.

I "Gjesdal bygdebok 1870-1989", skriver Hallvard Nordås at det våren 1918 var en tre uker lang streik ved Ålgård Ullvarefabrikker. Denne streiken skulle ha hatt sin bakgrunn i at arbeiderne ønsket nye lønnsvilkår.[274] Framstillingen til Hallvard Nordås må bero på en misforståelse. Det er

riktig at arbeidet ved Ålgård Ullvarefabrikk stod stille i ca. tre uker i mai 1918, men beslutningen om stans ble foretatt av bedriften, og ikke av arbeiderne. Fagforeningen på Ålgård tolket faktisk stansen som bedriftens svar på framsatt krav om tariffrevisjon, m. a. o. en lockout. I virkeligheten var stansen heller ikke en lockout. Bakgrunnen for den var at Ålgård Ullvarefabrikk var blitt innvilget dispensasjon fra et påbud fra myndighetene om å innskrenke arbeidstiden til 40 timers uke. (Trolig har påbudet hatt sammenheng med de omtalte råstoffproblemer bransjen opplevde i siste halvdel av krigen). Dispensasjon var blitt gitt under forutsetning av at fabrikkens drift stanset fra tre til seks uker vår og høst, og det var dette som gjorde at ledelsen vedtok å stanse driften i mai 1918.[275] Det er godt mulig at tidspunktet ikke var tilfeldig valgt. Stansen kom utvilsomt ubeleilig for fagforeningen. Den gjeldende tariffen hadde gyldighet til 15. mai, og utgikk dermed midt under stansen. Det er derfor ikke underlig at fagforeningen tolket situasjonen som et forsøk på å svekke arbeidernes forhandlingsposisjon.[276]

Foreningens arbeid med tariffrevisjonen i 1918 møtte ikke bare problemer fra arbeidsgiversiden, men også fra en mer uventet kant. Et framsatt tilbud fra Arbeidsgiverforeningen under forhandlinger i Kristiania ble forkastet av fagforeningen. Arbeidsmandsforbundet ble straks meddelt dette, men av ukjent grunn besvarte ikke forbundet meddelelsen. Dette fikk 1ste Mai til å stille spørsmål om Arbeidsmandsforbundet trenerte tariffrevisjonen. På Ålgård hadde foreningen ventet i nærmere 14 dager uten å få noe svar.[277]

Arbeidsmandsforbundet kom omsider på banen. På Ålgård hadde arbeiderne vedtatt å si opp plassene sine fra 12. juni, men fikk dagen i forveien telegram fra forbundet om at mekling skulle opptas 13. juni. Foreningen besluttet derfor å fortsette arbeidet til resultatet av meklingen forelå. Den daværende foreningsformannen, Tor Tingbø, ble valgt som foreningens representant i meklingen, og ble sendt til Kristiania.[278] Resultatet av meklingen ble sendt ut til avstemning i de respektive avdelingene. Ved avstemningen på Ålgård stemte 50 for meklingsresultatet, 31 mot. I tillegg ble det innlevert 20 blanke sedler. Meklingsresultatet ble dermed godkjent. I den nye tariffen var det ingen endringer i timebetalingen. Dyrtdstillegget økte derimot betraktelig, og det ble også gjort forbedringer i familietilleggene (for hustru og pr. barn).[279]

Fagforeningen anerkjent av ledelsen.

Tarifforhandlingene i 1919 og 1920 ble også gjennomført uten at det brøt ut konflikt. Det så i det hele tatt lyst ut for fagforeningen. Fra 1917 til 1920 økte medlemstallet, fra i overkant av 100 til 179.[280] Noe av grunnen var at arbeidere på Figgjo sluttet seg til fagforeningen i 1919.[281] Ca. 53% av arbeiderne ved de to fabrikanleggene var dermed organisert i 1920.[282] Selv om en

forholdsvis stor del av arbeiderne forble uorganiserte, klarte fagforeningen å forhandle fram forbedringer i arbeidsvilkår og lønninger. De gangene det var uoverensstemmelser mellom arbeiderne og ledelsen, ble konfliktene løst ved forhandlingsbordet. Som vi så i saken om stemplingsurene, kunne det også være samarbeid mellom de organiserte og de uorganiserte arbeiderne. De uorganiserte måtte imidlertid finne seg i å bli offentlig stemplet som Judaser og snyltere. Uorganiserte arbeidere nøt urettmessig godt av forbedringene i lønns- og arbeidsvilkår som foreningen kjempet fram, mente de fagorganiserte.

Da arbeiderne på Ålgård og Figgjo stiftet fagforening i 1909, hadde bedriftsledelsen inntatt en fiendtlig holdning til de organiserte arbeiderne. Dette var ikke tilfellet med den nye fagforeningen. En ny generasjon av Nilssen familien hadde overtatt ledelsen etter Nils Nilssen. Gunnar Nilssen hadde overtatt som disponent på Ålgård. I Kristiania satt Olav Nilssen som direktør for det nye D. F. U.-konsernet. De to brødrene hadde et mer avslappet forhold til fagforeninger enn sin far. Arne Håland fra Figgjo har f. eks. fortalt at Gunnar Nilssen anerkjente fagforeningen: *"(...)han (Gunnar Nilssen) ville heller ha forening enn dette gnålet om tillegg støtt og stadig."*[283] Theodor Ravndal deltok selv i forhandlinger om overenskomst, og har senere fortalt dette: *"Olav Nilssen var da, adm. direktør for D. F. U. Og han deltog i forhandlingene. Og han var ganske grei. Han hadde sikkert lært meget siden han reiste ifra Ålgård."*[284]

Mens den gamle ledelsen hadde lagt seg på konfrontasjons-linjen, la den nye ledelsen seg på forhandlings-linjen. En slik holdningsendring kan ha hatt sammenheng med at Ålgård Ullvarefabrikk var blitt en del av det store D. F. U.-konsernet. En framprovosert konflikt på Ålgård kunne lett blitt møtt med sympati-aksjoner fra fagforeninger ved andre deler av konsernet. Det kan også ha sammenheng med at bedriften muligens hadde problemer med tilgangen på arbeidskraft, og at ledelsen derfor så seg tjent med å komme fagforeningen i møte. Økonomisk sett gikk dessuten selskapet svært godt på denne tiden, og det hadde derfor mye å tape på en konflikt. Vi skal imidlertid ikke se bort fra at endringen kan ha vært et uttrykk for at de nye topplederne ikke entydig så på fagforenings-arbeidet som noe negativt. Man kan nesten si at ledelsen var mer imøtekommende enn den strengt tatt behøvde. I forbindelse med 1. mai-feiringen i 1918 fikk f. eks. arbeiderne fri etter middag. Året etter ble arbeiderne for første gang gitt fri hele dagen.[285]

Fagforeningen Oltedal.

På oppfordring fra arbeiderne i Oltedal dro en del fagforenings-medlemmer fra Ålgård til Oltedal den 23. mars 1919, for å bistå med stiftelsen av Fagforeningen Oltedal. Stiftelsen må ha vært godt planlagt, for allerede før møtet tok til var det blitt tegnet 30 medlemmer. Foreningen, som ble

tilsluttet Arbeidsmandsforbundet, hadde sin basis på Svanedal Ullvarefabrikk, men organiserte også arbeidere ved Spinneriet Vang hvor disponenten Per T. Oftedal hadde konvertert til Arbeiderpartiet. Ole Dirdal ble valgt til formann. Kvinnene var godt representert i styret, med fire av ti plasser. 1ste Mai hilste den nye foreningen velkommen, og mente at den kunne gjøre sin stilling gjeldene allerede fra første dag ", idet omtrent samtlige tekstilarbeidere sluttet sig til den.[286] I Arbeidsmandsforbundets beretning for 1919 går det fram at det var 29 fagorganiserte, av i alt 38 arbeidere, ved Svanedal dette året.[287]

Nokså umiddelbart gikk Fagforeningen Oltedal inn i konflikt med Svanedal Ullvarefabrikk. Den 28. april la medlemmene ned arbeidet, etter at forhandlingene som var ført, ikke hadde ført til enighet mellom partene.[288] Ole Dirdal skrev dette om streiken i 1ste Mai 30. april.

Fra mandag 28. dns. er der utbrudt streik ved Svanedal Uldvarefabrik.

Fabrikken kunde ikke gaa med paa selv et saa billig krav, som det der blev fremsat av arbeiderne.

Et forhandlingsmøte er blit avholdt, men der opnaaddes ikke enighet. Fra fabrikken blev fremsat endel forslag, som delvis blev antat paa et møte i fagforeningen, hvorefter der til fabrikkkerne blev indsendt nyt forslag.

Det blev av spinderiet Vang vedtat i sin helhet, saa den fabrik fortsætter som før. Men Svanedal fandt heller at kunne standse driften, og forhandlingerne er avbrudt. Efter forlydende er det ikke lønskravet, som er aarsak til at fabrikken er stanset, men det skal være kravet om fuld løn i mai og tvungen organisation.

Hvor længe streiken vil vare er ikke godt at si, da der er liten utsigt til forhandlinger. For at opnaa forhandlinger har foreningen forandret de her omskrevne krav.[289]

Konflikten tok fort slutt. Samme dag som dette sto på trykk, kunne 1ste Mai melde at konflikten var ordnet, idet arbeiderne hadde fått gjennomført 8-timersdag, 14 dagers ferie med full lønn og 15 % lønnsforhøyelse.[290]

Ut på sommeren sa foreningen opp overenskomsten, og la fram krav om ny i tråd med landstariffen. Da forhandlingene ble tatt opp, mente imidlertid bedriften at det innsendte forslaget på enkelte punkter avvek fra de tariffene som var gjeldene ved andre bedrifter. Dette viste seg ikke å stemme, men bedriften ville fortsatt ikke undertegne ny tariff. Ole Dirdal har fortalt hva som skjedde videre: *"Vi maatte da indmelde det til forbundet og dette sendte formanden ved Aalgaard, br. Tor Tingbø, for at forsøge at formaa disponenten til at ordne tariffen. Efter flere timers forhandling gik han endelig med paa at godkjende tariffen, men der gik endnu lang tid før den blev underskrevet."*[291] Det er mulig at den samme tariffen også ble gjort gjeldene på Spinneriet Vang, men dette går ikke fram av kildene.

Urolighetene på Svanedal Ullvarefabrikk fortsatte utover høsten. Enkelte av arbeiderne fikk ikke utbetalt den lønnen de hadde krav på etter gjeldende tariff, og overtidsarbeid ble lønnet uten tillegg. Arbeiderne hadde dessuten krav på etterbetaling av lønn fra tidsrommet hvor tariffen var gjort gjeldende og tidsrommet da overenskomsten var blitt undertegnet. Disse pengene ble ikke riktig utbetalt, selv om fagforeningen gjentatte ganger påpekte forholdet. Foreningen truet til slutt med at fordringene ville bli sendt til inndrivelse, dersom bedriften ikke betalte innen en bestemt dato. Bedriften svarte da at kravet skulle bli innfridd, selv om det var uberettiget.[292]

Fortsatt nektet bedriften å følge den avtalte tariffen. Striden gjaldt spesielt en ung mannlig arbeider, som disponent Oftedal mente var så dårlig til å arbeide at han ikke kunne lønnes etter tariff. Foreningen påpekte på sin side at dette i så fall skulle ha blitt opplyst før tariffen ble godkjent og underskrevet. Tidlig på nyåret i 1920 ble likevel foreningen og vedkommende arbeider enig om å tilby bedriften å ettergi kravet om all utestående lønn for året 1919, mot at gutten skulle få utbetalt full lønn fra nyttår. Dette kravet ble framsatt gjentatte ganger uten resultat.

På samme tid fikk foreningen tilsendt en klage fra de organiserte væverskene om at de var blitt tilsidesatt for uorganiserte ved en ombygging som bedriften hadde foretatt. De uorganiserte har fått de beste plassene, og forøvrig blitt foretrukket framfor de organiserte. I klagen framhevet væverskene at dersom foreningen ikke kunne gjøre noe med slike forhold, var det ingen vits å ha noen forening. Foreningen sendte derfor en skrivelse til bedriften om at arbeiderne ville gå ut i en tre-dagersstreik fra den 12. februar, dersom ombyggingen av væverskene ikke ble endret. Denne beslutningen ble senere omgjort, da arbeiderne fant ut at det først skulle forsøkes med forhandlinger. Den 12. februar ble det imidlertid satt opp en plakate i fabrikkens undertegnet disponent Alfred Oftedal. Arbeiderne fikk der beskjed om at de ikke ville få plassene sine tilbake dersom de ikke møtte til arbeid dagen etter. Dette ble oppfattet som en direkte utfordring, og

ettersom bedriften ikke hadde villet gå med på forandringer av arbeidsforholdene, besluttet arbeiderne å nedlegge arbeidet.[293]

Den 13. februar gikk rundt 30 arbeidere ut i streik. Fabrikken klarte imidlertid å holde deler av driften i gang ved hjelp av uorganiserte arbeidere og en del slektninger av disponenten. I alt 12 personer. Mot slutten av februar ble sekretæren i tekstilgruppen i Arbeidsmandsforbundet, N. E. Nilsen, sendt til Oltedal for å forsøke å få orden i forholdene. Under forhandlinger med N. E. Nilsen la disponenten fram et forslag om at konflikten kunne bilegges, under forutsetning av at foreningen fraskrev seg retten til å gå til steik i tilfelle oppsigelse av arbeidet. Dette forslaget fant Nilsen så urimelig at han nektet å framlegge det for foreningen. Partene ble til slutt enige om at konflikten skulle bilegges, på betingelse av at alle arbeidere skulle gjeninntas, og få utbetalt lønn etter gjeldende tariff.[294] Bedriften fortsatte imidlertid å bryte tariffavtalen på samme måte som før konflikten. Først etter at Arbeidsmandsforbundet hadde tilskrevet disponenten og bedt han innfri løftet sitt, ble lønningene ordnet.[295]

Urolighetene på Svanedal var ikke over med dette. 14. april gikk arbeiderne på ny ut i streik. Denne gang til forsvar for tre av tillitsmennene som var blitt oppsagt, deriblant formannen Ole Dirdal. Ole Dirdal var selv ikke i tvil om årsaken til alle urolighetene på Svanedal. Disponenten søkte bevisst å provosere foreningen til konflikt for dermed å utmatte medlemmene, slik at de gikk lei av hele foreningsarbeidet og trakk seg ut. Når disponenten tross alle sine krumspring ikke hadde lyktes med dette, foretok han et direkte angrep på foreningen ved å si opp de tre tillitsmennene.[296]

Ved begynnelsen av streiken så det ganske lyst ut for de streikende. De fleste av arbeiderne var organisert, og da streiken startet, deltok 28-29 mann. Mellom seks og åtte uorganiserte personer, mest eldre folk, fortsatte som streikebrytere.[297] Etter hvert klarte imidlertid bedriften å skaffe nok arbeidskraft til at den kunne holde driften gående. I mai måned rapporterte foreningen til Arbeidsmandsforbundet at tallet på streikebrytere var økende, og at mange av medlemmene var i ferd med å gi opp. Skulle konflikten vinnes, måtte varetransporten blokkeres. Foreningen hadde henvendt seg til Matros og Fyrbøterunionen med forespørsel om disse var villige til å pålegge sine medlemmer ikke å ha befatning med varer til og fra Svanedal.[298] Denne saken ble behandlet av både forretningsutvalget i Arbeidsmandsforbundet, sekretariatet i Landsorganisasjonen, Norsk Matros og Fyrbøterunion samt Norsk Transportarbeiderforbund. De tre førstnevnte stilte seg positive til en sympatiaksjon, dersom den kunne få innvirkning på konflikten. Norsk Transportarbeiderforbund hadde imidlertid undersøkt med Stavanger Kai- og Havnearbeiderforening og fått tilbakemelding om at forholdene ikke lå til rette for gjennomføring

av en effektiv transportblokkade. Foreningsmedlemmene hadde nemlig ingen befatning med de små dampbåtene som fraktet varene mellom Stavanger og Oltesvik.[299] Noen transportblokkade av Svanedal ble da heller ikke gjennomført.

Konflikten ved Svanedal varte i nesten fem måneder, og ble først avsluttet den 8. september 1920. For de streikende arbeiderne ble streiken resultatløs. At streiken ble avblåst skyldes ifølge Arbeidsmandsforbundet ikke bare at bedriften hadde klart å holde driften igang. Det ble også hevdet at grunnlaget for streiken forsvant, fordi de oppsagte arbeiderne gav beskjed om at de ikke ville begynne igjen i bedriften, selv om de ble tilbudt arbeid. Ved forhandling mellom bedriften og arbeiderne ble det oppnådd enighet om at streiken skulle avsluttes og at bedriften straks skulle innta arbeiderne i de ledige plassene. De arbeiderne som ikke straks kunne skaffes arbeid, skulle ha fortrinnsrett på arbeid senere.[300] Fagforeningen gikk i oppløsning. Ole Dirdal ble gående arbeidsledig i nærmere to år før han på ny fikk arbeid på Svanedal.[301]

Året 1921 - Storstreik og store lønnsnedslag.

Norsk Arbeidsmandsforbunds beretning for 1921 innledes med ordene: "*Aaret 1921 er det mørkeste og vanskeligste aar Norske Arbeidsmandsforbund har gjennomlevet siden sin stiftelse.*" For første gang i forbundets historie hadde man måttet gå med på omfattende reduksjoner ved lønnsrevisjonen. Medlemmene var blitt kastet ut i en storstreik. I tillegg hadde arbeidsledigheten økt kraftig som følge av det økonomiske konjunkturomslaget som satte inn høsten 1920. Følgende lot seg avlese: Medlemstallet var i løpet av året gått tilbake fra 31 280 til 16 120.[302]

Bakgrunnen for storstreiken var å finne i det økonomiske konjunkturomslaget. Store deler av næringslivet ble tvunget til innskrenkning i produksjonen og mange arbeidere mistet dermed arbeidet. En av mulighetene arbeidsskjøperne hadde til å redusere krisen var å redusere arbeidernes lønninger.

Sjøfolkene var en av de første gruppene som kom ut i lønnsforhandlinger. Kravet fra rederne var at hyrene umiddelbart skulle settes ned med en tredjepart. I tillegg ville rederne ha adgang til ytterligere 25% reduksjon etter 1. oktober. Da forhandlingene ikke førte fram gikk sjøfolkene til streik den 9. mai 1921. I fagbevegelsen fryktet man at redernes krav om lønnsreduksjon bare var det første angrepet mot arbeidernes levestandard. Landsorganisasjonen erklærte derfor storstreik til støtte for sjøfolkene, fra 26. mai. Streiken ble ført uten streikebidrag, og var ikke ment å være langvarig. Den var tenkt som et raskt, kraftig og lammende slag, som i tillegg til å være en

håndsrekning til sjømennene, også skulle styrke arbeiderklassens stilling i de øvrige tariffoppgjørene.[303]

Rundt 120 000 medlemmer av landsorganisasjonen, nesten hele medlemsmassen, deltok i storstreiken. Ålgård Ullvarefabrikk var intet unntak. Fabrikken ble forsøkt igangsatt den 30. mai, men hovedparten av arbeiderne, både organiserte og uorganiserte, støttet opp om streiken. Bare 30 personer meldte seg til arbeid. Til skrekk og advarsel ble navnene på streikebryterne offentliggjort i 1ste Mai. Streikebryterne ble også "ledsaget" av streikende arbeidere til og fra arbeid. "*Det hersket en udmerket kampstemning i rækkerne paa Aalgaard*", skrev 1ste Mai etter et agitasjonsmøte Ålgård Tekstilarbeiderforening avholdt 31. mai.[304]

Den 7. juni ble riksmeglingsmannen skiftet ut etter krav fra Landsorganisasjonen, og dagen etter vedtok representantskapet på oppfordring fra den nye riksmeglingsmannen å heve storstreiken for at ny megling kunne komme i gang. Mange steder ble imidlertid konflikten forlenget fordi arbeidsgiverne nektet å ta inn igjen alle arbeiderne.[305] Dette var også tilfellet på Ålgård. Da de streikende arbeiderne henvendte seg til fabrikkens om gjeninntakelse i arbeidet, fikk de til svar fra disponenten at "nogen maatte erstattes med dyktige folk." De øvrige arbeiderne skulle få plassene sine tilbake etterhvert som driften kom skikkelig i gang.[306] Dette kunne ikke de streikende arbeiderne gå med på, og streiken fortsatte derfor. Ifølge Arbeidsmandsforbundets beretning varte streiken fram til 17. juni, men dette må skyldes en feil.[307] I en artikkel i 1ste Mai den 15. juni heter det nemlig at "*efter endel forhandlinger blev der dog truffet en ordning, saa nu er arbeidet optat igjen.*" Dessverre har det ikke lyktes meg å finne ut hva denne ordningen som ble forhandlet fram gikk ut på. En av arbeiderne, Grunde Idland, har imidlertid fortalt at det var en hel del arbeidere som ikke fikk plassene sine tilbake etter streiken.[308]

Resultatet av tariffrevisjonene i 1921 ble begredelig sett med arbeidernes øyne. Storstreiken gav for såvidt resultater, i og med lønnsnedslaget til sjøfolkene ble halvert i forhold til kravet fra rederne. Men et lønnsnedslag på 17% gav ikke grunnlag for fagbevegelsen å påberope seg seier. Flere andre yrkesgrupper, bl. a. tekstilarbeiderne, fikk dessuten enda større lønnsnedslag ved sine revisjoner. Skuffelsen var stor blant fagorganiserte, noe som bidro til at LO mistet rundt en tredjepart av medlemmene i løpet av 1921.

Spesielle forhold ved tariffrevisjonen i tekstilindustrien resulterte i et langvarig geografisk lønnskillemellom norske tekstilarbeidere. I forkant av forhandlingene besluttet Tekstilfabrikkenes Lands sammenslutning å danne en egen vestlandsgruppe, som skulle forhandle uavhengig av

tekstilindustrien i landet forøvrig. Forretningsutvalget i Arbeidsmandsforbundet var i utgangspunktet negative til en slik geografisk oppdeling, og gikk inn for fellesforhandlinger for samtlige bedrifter som før. Dette ble også meddelt Arbeidsgiverforeningen. Når arbeidsgiversiden likevel fikk sitt ønske gjennom, var det fordi Arbeidsmandsforbundet gav etter for press fra Hordaland. I brev fra formannen i Bergens stedlige styre var Arbeidsmandsforbundet blitt meddelt at Tekstilarbeidernes Forening (i Bergen) ønsket å få adgang til å oppta forhandlinger i Bergen. Formannen hadde dessuten skrevet at: *"Hvis ikke forhandling blir optat snarest gaar arbeiderne ind paa bedriftene antagelig paa de vilkaar bedriftene fastsæter og dermed ryker hele organisationen istykker."* På bakgrunn av dette besluttet Arbeidsmandsforbundet å oppta egne forhandlinger for Vestlandet.[309] Resultatet av forhandlingene i tekstilindustrien ble at de vestlandske arbeiderne fikk større lønnsnedslag enn sine yrkesbrødre på Østlandet. På Vestlandet fikk dessuten arbeidsgiverne nærmest fullt ut tilbudet sitt gjennom. Dermed var tekstilarbeiderne kommet i den uheldige situasjon at det var opprettet et lønnskilte mellom Vestlandet og Østlandet.[310]

I løpet av få år brøt organisasjonen blant tekstilarbeiderne i Rogaland fullstendig sammen. Ålgård Tekstilarbeiderforening og Sandnes Tekstilarbeiderforening ble nedlagt alt i andre halvdel av 1921.[311] I 1922 stod kun to foreninger tilbake, foreningene på Jæderens Uldvarefabrikk og Hillevåg & Oltes Ullvarefabrikk. To år senere var også disse forsvunnet. I 1924 fantes det dermed ikke en eneste fagforening blant fylkets tekstilarbeidere. Situasjonen var stort sett den samme i Hordaland. Av de større avdelingene på Vestlandet var det kun Arna Tekstilarbeiderforening som klarte å holde aktiviteten igang, selv om medlemstallet gikk tilbake fra 207 ved utgangen av 1920, til 43 ved utgangen av 1923.[312] Medlemstapet var stort også i de østlandske foreningene, men her ble i det minste mange av foreningene holdt i livet. Samlet gikk tallet på organiserte tekstilarbeidere i Arbeidsmandsforbundet tilbake fra ca. 3400 ved utgangen av 1920 til ca. 1600 ved utgangen av 1922.[313]

Hovedårsakene til det store medlemsfrafallet i tekstilindustrien var nok de samme som for andre fagorganiserte: Det økonomiske konjunkturomslaget med økende arbeidsledighet, skuffelsen etter storstreiken, og påfølgende store lønnsnedslag. En av grunnene til at tekstilarbeiderforeningene i Rogaland ble så hardt rammet, var trolig at foreningene var så nye da problemene toppet seg i 1921. Alle var startet opp i tidsrommet 1917-1919, og det fantes derfor ikke tradisjon for fagorganisering.[314] Organisasjonsgraden var dessuten svak allerede før storstreiken, og foreningene var derfor ekstra sårbare for medlemstap.[315]

KAPITTEL 6: DEN POLITISKE ARBEIDERBEVEGELSEN I GJESDAL 1906-1921.

Rundt 1910 ble det stiftet to politiske lag i Gjesdal. Oltedølene var først ute. Den 1. august 1909 ble Høgsfjord Arbeiderlag stiftet på et arbeiderstevne i Dirdal. Laget var ikke et rent Oltedal-foretak, men kom i stand gjennom et samarbeid mellom ledende personer i Oltedals Arbeidsmandsforening, og en arbeiderforening som var vokst fram i Dirdal, i nabokommunen Forsand. De to arbeiderforeningene i Oltedal og Dirdal ble aldri innmeldt i Arbeiderpartiet slik f. eks. mange av fagforeningene i Stavanger ble. Trolig har det vært partipolitisk splittelse i foreningene som har gjort at de sosialistiske kreftene så det nødvendig å danne et eget politisk lag. Formann for Høgsfjord Arbeiderlag ble Ole Dirdal, mens Andreas B. Gilje ble kasserer. Disse to var fra Oltedal. Nestformannen, lærer Johan A. Remma, var derimot fra Dirdal.[316] Skal vi dømme etter medlemstallet kan ikke det sosialistiske miljøet ha vært stort i Oltedal og Dirdal. Ved stiftelsen hadde ikke laget mer enn 10 medlemmer, og året etter kun 6-7 medlemmer.[317] Da lærer Remme i ung alder gikk bort i august 1911,[318] og Ole Dirdal samme år fikk arbeid utenfor Oltedal,[319] forsvant grunnlaget for Høgsfjord Arbeiderlag.

Den 17. mars 1910 ble Gjesdal Socialdemokratiske Forening stiftet i tilslutning til Stavanger Amts Arbeiderparti.[320] Denne foreningen hadde sitt utspring i det vesle sosialist miljøet i Oltedal og den oppløste fagforeningen på Ålgård. Mens de øvrige lagene jeg til nå har nevnt fikk forholdsvis kort levetid, ble Gjesdal Socialdemokratiske Forening et varig innslag i kommunepolitikken. Den første formannen i foreningen var Per Vølstad.[321] Ved starten hadde laget 30 medlemmer, og i årene fram til 1914 varierte medlemstallet mellom 26 og 37.[322]

At optimismen og pågangsmotet var stort blant sosialistene i Gjesdal, viser byggingen av et Folkets Hus på Ålgård. Tomt ble skaffet alt i 1910, og to år senere flyttet foreningen inn i nyreiste lokaler. Da innvielsefesten ble avholdt 4. august 1912, var over 200 personer til stede.[323] Dette betyr at tidligere forfattere har tatt feil når de har hevdet at huset ble bygget i 1908. Men selv om vi må flytte dateringen fram til 1912, må det likevel sies at sosialistene i Gjesdal var tidlig ute med å få seg eget hus. I Rogaland var det bare Stavanger som var tidligere ute. Grunnen til at Folket Hus på Ålgård ble reist så tidlig, henger sammen med at arbeiderbevegelsen på stedet ikke fikk benytte forsamlingslokalet "Turnhallen". Som vi så i forbindelse med Aalgaard & Figgens Arbejderforening, var det sterk irritasjon over dette blant de organiserte arbeiderne.

Figur 21: Byggekomitéen for Folkets Hus på Ålgård 1912.

Sittende fra venstre: Bonde Ådne Helland, urmaker Per Vølstad, bonde Olaus Lomeland. Stående fra venstre: Fabrikkarbeider Birk Ravndal og bonde Ingvald Tjetland.

Kilde: Arbeiderbevegelsens arkiv i Rogaland (Arbeidernes Historielag i Rogaland.)

Kort tid etter at Folkets Hus var tatt i bruk, ble Verdandilosjen Arbeidernes Fremtid stiftet på Ålgård den 9. september 1912. Verdandi-ordenen var en avholdsorganisasjon med nær tilknytning til arbeiderbevegelsen, og nettopp i disse årene var avholdssaken sentral på den politiske dagsorden. I Rogaland fikk Verdandi god utbredelse i de områdene hvor arbeiderbevegelsen hadde fotfeste. Det ble opprettet en egen Vestlandske kretslosje av Verdandi som hadde tilslutning fra Bergen og Rogaland. I 1916 hadde kretslosjen avdelinger i Stavanger (bl.a. "Svithun" og "Frisind"), Bergen ("Fremskridt"), Sandnes ("Vaarsol"), Kopervik ("Vaagen"), Egersund ("Eikunda"), Gjesdal ("Arbeidernes Fremtid") og på Jørpeland.[324] Mens mennene dominerte fullstendig i Gjesdal Socialdemokratiske Forening var kvinnene godt representert i Arbeidernes Fremtid. I styret satt fem kvinner og seks menn. Thorvald Ravndal ble valgt til formann.[325] Arbeidernes Fremtid, som var en avdeling i Stavanger Amts Arbeiderparti, hadde flere medlemmer enn den sosialdemokratiske foreningen. Dette henger ikke minst sammen med at avholdsarbeidet var en arena som var langt mer åpen for kvinnelig deltakelse enn de politiske foreningene. Frammøtet på festene som losjen avholdt, var tidvis imponerende. På en fest i april 1913 var det f. eks. rundt 200 deltakere. Medlemstallet i losjen var på samme tid 66.[326] Ved utgangen av 1913 var tallet på

medlemmer kommet opp i 83, derav 41 menn og 42 kvinner.[327] Losjen hadde medlemmer både på Ålgård og Figgjo, og i en periode ble det avholdt møter hver torsdag på Ålgård og annenhver søndag på Figgjo.[328] Aktiviteten avtok rundt 1916 - trolig gikk losjen i dvale en tid - og siste gang den nevnes er i 1919.[329] At aktiviteten avtok og laget tilslutt forsvant, henger nok sammen med at myndighetene iverksatte en rekke midlertidige reguleringsiltak under første verdenskrig som i realiteten innebar et allment forbud mot salg av brennevin og sterkvin. I 1919 ble forbudsspørsmålet avklart gjennom en folkeavstemming der et stort flertall av velgerne gikk inn for forbud. Stortinget fulgte rådet fra folket og vedtok permanent forbud mot omsetning av alkoholholdige drikkevarer med mer en 12% alkoholinnhold.[330]

Den 30. desember 1915 ble Oltedal Socialdemokratiske Forening stiftet.[331] Ole Dirdal, som fikk kallenavnet "den lille røde" fordi han var sosialist og liten av vekst, var nok en gang drivkraften. I årene fram til 1920 var han formann i foreningen.[332] Litt uvanlig er det at foreningen hadde to kvinner med i det første styret - Ingebjørg Lima og Ingeborg Oftedal. Kvinnene var ellers nokså fraværende i styrene til politiske lag. Trolig har kvinneinnslaget hatt sammenheng med at laget ikke har hatt så mange medlemmer da det ble startet.

Når oltedølene valgte å danne eget partilag hang det sammen med stor avstand og dårlig veiforbindelse til Ålgård. Men at det nå var grunnlag for et eget lokallag viser også at organisasjonen var i vekst. Den viktigste enkeltfaktoren til at lagsdannelsen fant sted finner vi i personen Ole Dirdal. Han var en svært aktiv og markant politisk skikkelse i Gjesdal og hadde en finger med i det meste som skjedde i bygdas arbeiderbevegelse fram til 1940. I 1915 var han tilbake i hverdagslivet i Oltedal etter å ha arbeidet i Hillevåg og på Ålgård i årene 1911-1913.

Det finnes ingen oppgaver over medlemstilslutningen til Oltedal Socialdemokratiske forening før 1920. Men ved inngangen til 1920 hadde foreningen hele 53 medlemmer.[333] Tatt i betraktning av at det kun var 190 hjemmehørende personer i Oltedal dette året, må medlemstallet sies å ha vært imponerende stort.

Den politiske arbeiderbevegelsen i Rogaland 1910-1920.

Framveksten av Arbeiderparti-lagene i Gjesdal føyer seg inn i det normale mønsteret i Arbeiderpartiets organisatoriske utvikling i Rogaland før 1920. I de største industrikommunene gikk det lett å få etablert livskraftige partilag. Det gjaldt bykommunene Stavanger og Haugesund, ladestedene Sandnes, Egersund og Kopervik, samt herredene Hetland, Høyland og Gjesdal. I disse åtte kommunene, som i 1915 stod for ni av 10 industriarbeidsplasser i fylket, var det dannet lag før

1911. I resten av fylket gikk arbeidet trått. De større stasjonsbyene langs Jærbanen, særlig Bryne i Time kommune og Nærbø, var blant de stedene hvor amtspartiet agiterte mest iherdig. Det samme gjaldt stasjonsbyen Moi i Lund. På disse stedene hadde Arbeiderpartiet langt vanskeligere for å slå organisatorisk rot. I Time ble det stiftet socialdemokratisk forening i 1913, men først i 1918 lyktes det å få etablert en levedyktig forening.[334] I Lund eksisterte det Arbeiderparti-lag en kort tid i 1909. Ny forening ble stiftet året etter, men denne var svært svak og lå til tider i dvale. I 1918 våknet den imidlertid til live igjen.[335] Nærbø Socialdemokratiske Forening ble også stiftet i 1910, men forsvant etter kort tid. I 1918 nedla sosialistene i Rogaland et stort arbeid for å forsøke å få etablert en ny forening på Nærbø. Det ble bl. a. avholdt arbeiderstevne med 800 deltakere, og arrangert flere møter med talere som Martin Tranmæl, Tollef Fjermestad og redaksjonssekretær Lund, men uten at arbeidet gav avkastning. Heller ikke på ladestedet Skudeneshavn klarte partiet å etablere seg. Foreninger ble stiftet både i 1909 og 1914, men livskraften manglet.[336] Så lenge suksessen uteble i stasjonsbyene og i større tettsteder som Skudeneshavn, ble ressursene til agitasjon i stor grad bunnet opp til disse stedene. Dette førte i sin tur til at resten av fylket i svært liten grad ble viet oppmerksomhet. Når det likevel en sjelden gang dukket opp Arbeiderparti-lag i mer utpregede landkommuner, skyldes det nesten utelukkende lokale ildsjeler som Anton Drange i Heskestad og lærer Remme i Dirdal. Oftest ble dette kortvarige episoder.

Utviklingen som fant sted i Rogaland hang for en stor del sammen med indre forhold i fylkets politiske arbeiderbevegelse. Både i Stavanger og Haugesund ble det opprettet egne Arbeiderparti som ikke var tilknyttet amtspartiet, men stod direkte tilmeldt landspartiet. Hvor stor betydning dette hadde for agitasjonsarbeidet utover i fylket, er umulig å si sikkert, men det er rimelig å anta at det ville blitt brukt mer ressurser på agitasjonen dersom de var blitt stående i amtspartiet. Partiets ensidige satsing på de større tettstedene var en bevisst strategi. Kreftene ble brukt der en mente mulighetene for gevinst var størst. I de områdene som ble forsømt, kunne en heller ikke regne med at partiet ville få fotfeste. Den ensidige satsingen på tettstedene hang også sammen med de negative erfaringene sosialistene i Rogaland hadde med fylkets landbefolkning. Da amtspartiet ble dannet, var det et uttalt ønske at dette skulle åpne arbeiderbevegelsen for bl. a. småbrukerne. Sosialistene mente selv at de ikke stod i et motsetningsforhold til bønder og fiskere. Tvert om ble bøndene og fiskerne definert inn i arbeiderklassen. Men i møtet med landsbygda opplevde de at bøndene var lite mottakelige for den sosialistiske agitasjonen. Vi husker Anton Dranges ord fra 1904: *"Bønderne er meget utilgjengelige for ordet "socialisme"; de er fryktelig ræd navnet."* Torgeir Vraas inntrykk fra landsbygda i Rogaland var tilsvarende pessimistisk. Bøndene i Rogaland oppfattet arbeiderne som fiender de måtte ruste seg til kamp mot.

Den negative utviklingen i utkantene ble forsterket av at amtspartiet ble oppløst til fordel for kretspartier i 1914. Omleggingen ble gjort for at organisasjonen bedre skulle samsvare med den daværende valgordningen som innebar at stortingsvalgene foregikk i enmannskretser. For Arbeiderpartiet i Rogaland var ordningen med kretspartier ingen suksess. Konsekvensen ble en nådeløs avsløring av hvor partiet stod svakest. I Ryfylke hadde sosialistene knapt drevet agitasjon, og stod uten avdelinger. Her ble det først opprettet kretsparti i 1918, med tilslutning fra Hjelmeland og Sauda. Med kretspartiet i Dalane gikk det fram og tilbake, alt ettersom om det var liv i foreningen i Lund, eller om Egersund Arbeiderparti var tilsluttet kretspartiet eller stod direkte tilmeldt landspartiet. Karmøens kretsparti ble opprettet i 1914, men kom aldri med i landspartiets medlemsoversikter. Stort bedre var ikke situasjonen i Hesbø & Hafrsfjord, hvor kretspartiet i realiteten kun eksisterte på papiret.

Det eneste området i Rogaland hvor ordningen med kretsparti fungerte, var på Jæren. Dette skyldtes først og fremst at Arbeiderpartiet hadde fått fotfeste både i Sandnes, Høyland og Gjesdal allerede før omleggingen til kretsparti fant sted. For personene som skulle drive agitasjon var det dessuten en fordel at kommunikasjonsnettene på Jæren var godt. I Gjesdal, som var den eneste kommunen uten jernbaneforbindelse, var det bilrute mellom Sandnes og Ålgård. I de andre kommunene tilbød Jærbanen en rask og enkel framkomst. Dette gjorde det lettere å pleie kontakten med de små sosialistiske miljøene på Bryne og Nærbø. I valgkretsen Jæren ble det da også drevet agitasjon i alle kommunene i den tiden kretspartiet bestod.

Gjesdal-sosialistenes rolle i amts- og kretspartiet.

Ingen av Gjesdal-sosialistene stakk seg i særlig grad fram på fylkesplan. De mest aktive personene var Per Vølstad og Ådne Helland. Begge to ble flere ganger innvalgt i amtspartiets styrer i årene 1909-1912. Dersom møtereferatene til amtspartiet gir ett rett inntrykk av hvem som var aktive under møtene, må det sies at gjesdalbuen var nokså anonym. Gjesdal-sosialistene ble heller ikke brukt i agitasjonsarbeidet. På amtspartiets årsmøte i 1913 var det imidlertid enkelte røster som ønsket å pålegge Gjesdal-sosialistene større oppgaver enn de selv ønsket. Årsmøtet ville for enkelthets skyld velge hele styret fra ett sted. Under debatten om hvilket sted styret skulle velges fra, ble Ålgård foreslått av P. Knudsen fra Sandnes løsarbeiderforening, og Thomassen fra Stavanger Socialdemokratiske Forening. At Ålgård ble foreslått var ikke så underlig. Byggingen av Folkets Hus, og dannelsen av Arbeidernes Fremtid hadde vist at Gjesdal-sosialistene maktet å utføre store oppgaver. Per Vølstad satte imidlertid foten ned, og gav klar beskjed om at styret ikke kunne velges

fra Ålgård. Tross dette stemte syv representanter på Ålgård. Sandnes, som gikk av med seieren, fikk 11 stemmer.[337]

Etter at Jæderens kretsparti ble opprettet var Gjesdal-sosialistene aktivt med i alle styrever fram til 1921, men aldri i andre verv enn som styremedlemmer. Igjen var det Per Vølstad som var den hyppigst valgte gjesdalbuen. Både i 1914, 1915 og 1919 ble han valgt som styremedlem.[338] Selv om ingen av sosialistene i Gjesdal kan sies å ha vært betydelige politiske størrelser på krets- og fylkesplan, var det enkelte som viste igjen også utenfor Gjesdals grenser. Spesielt gjaldt det Per Vølstad, Thorvald Ravndal og Ole Dirdal som var flittige skribenter til 1ste Mai.

Stortingsvalgene i Gjesdal 1906-1918.

I årene rundt 1900 ble det foretatt en rekke forandringer i den norske valgordningen. Endringene bestod for det første i flere omfattende stemmerettsutvidelser. Allmenn stemmerett for menn over 25 år ble innført i 1898. Kvinnene fikk begrenset stemmerett ved kommunevalg i 1901 og ved Stortingsvalg i 1907. Det ble satt krav om årlig skattbar minimumsinntekt på 300 kr, som enten kvinnen selv eller ektemannen måtte ha. I Gjesdal innebar dette i realiteten at de fleste kvinnene dermed hadde stemmerett. Full stemmerett på linje med menn fikk kvinnene først for kommunevalg i 1910 og stortingsvalg i 1913. Gjennom stemmerettsutvidelsene ble alle sosiale lag av befolkningen integrert i det politiske systemet. Ettersom det i stor grad var de fattigste lag av befolkningen som nå fikk stemmerett, medførte dette en enorm økning i velgerpotensialet til Arbeiderpartiet. For landet som helhet var valgdeltakelsen lenge lav i de nye stemmegruppene, men reformen innebar likevel at et viktig grunnlag for sosialistisk framgang ved valgene i framtiden, var lagt. En annen viktig endring gjaldt måten stortingsrepresentantene ble valgt på. Fra 1814 til og med valget i 1903 hadde stortingsvalgene vært indirekte og i flermannskretser. Dvs. at velgerne ikke stemte direkte på stortingskandidatene, men på valgmenn som senere kom sammen og valgte alle stortingsrepresentantene for amtet. Ved stortingsvalget i 1906 gikk en så over til direkte valg. Ordningen man da fikk var flertallsvalg i enmannskretser. Dersom ingen av kandidatene fikk over halvparten av stemmene ved første valgongang, ble det avholdt omvalg hvor den kandidaten som fikk flest stemmer gikk av med seieren.

Da omleggingen fra indirekte til direkte valg fant sted hadde Moderate Venstre i lengre tid vært det rådende partiet i Rogaland. Opprinnelig representerte partiet de mer kulturkonservative kreftene i Venstre, men forsvant med tiden inn i ulike borgerlige konstellasjoner. Velgeroppslutning hadde de moderate først og fremst på Vestlandet med Rogaland som sitt desiderte tyngdepunkt. Det kulturelle landskapet lå godt til rette for et parti etter kulturelle skillelinjer i Rogaland. Her stod

religiøse organisasjoner og bevegelser sterkt. Det samme gjaldt avholdsbevegelsen. I Stavanger låg Misjonsskolen og Misjonsselskapet, og ikke minst huset byen den politiske og religiøse lederen Lars Oftedal. Fra tidlig på 1870-tallet hadde Rogaland opplevd en sterk lavkirkelig vekkelse knyttet til personen Lars Oftedal. Når dette hadde betydning for oppslutningen om Moderate Venstre, hang det sammen med at partiet representerte Oftedals egen politiske retning.[339]

I Jæderen krets, (som omfattet kommunene Gjesdal, Sandnes, Høyland, Time, Klepp, Nærbø og Varhaug), var Arbeiderpartiet og Venstre de eneste partiene som stilte egne kandidater ved alle stortingsvalgene mellom 1906-1918. Gårdbrukeren E. H. Hognestad gikk til valg under etiketten Samlingspartiet i 1906. I 1912 var han uavhengig kandidat som i valgstatistikken står oppført som tilhørende Frisinnede Venstre. Den tidligere gjesdalbuen Nikolai Lima var uavhengig kandidat i 1909, men også han med merkelappen Frisinnede Venstre i valgstatistikken. Begge to hadde tidligere representert Moderate Venstre på Stortinget. Merkelappene som ble brukt på disse kandidatene, er helst et uttrykk for den svake parti-organiseringen som var på konservativt hold. I Rogaland eksisterte det knapt et konservativt organisasjonsapparat i egentlig forstand. Partiet Høyre lå mer eller mindre dødt fram til mellomkrigstiden.[340] Ved siden av de politiske partiene spilte også Landmandsforbundet (Norges Bondelag) en sentral rolle på Jæren ved nominasjonen av stortingskandidater ved stortingsvalget i 1918. Venstres kandidat, K. K. Kleppe, og Høyres kandidat, Donchard Carlsen, var begge Landmandsforbundsfolk.

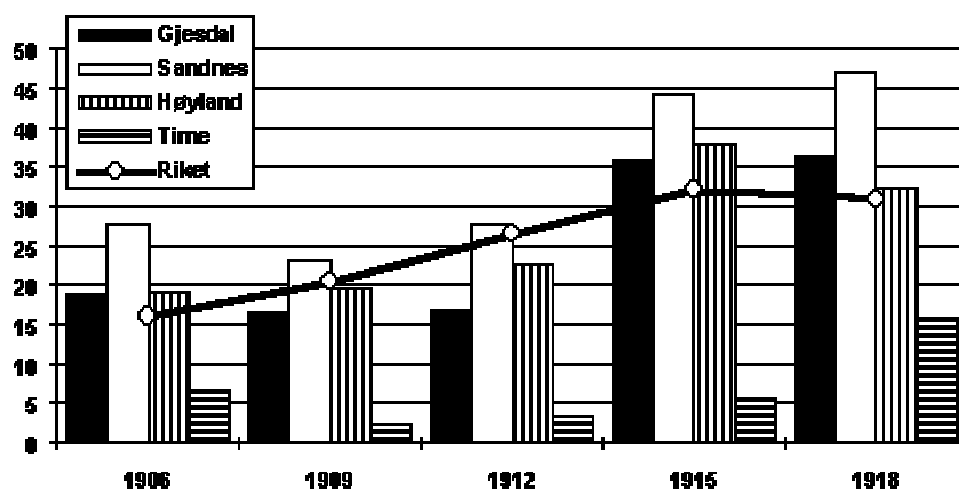
E. H. Hognestad og Nikolai Lima, de to tidligere Moderate Venstre-mennene, gikk seirende ut av stortingsvalgene i 1906 og 1909, både i Gjesdal og i kretsen som helhet. Stortingsvalget i 1912 ble et gjennombrudd for Venstre i Rogaland, og fram til og med valget i 1918 klarte Venstre å erobre alle de fem mandatene i landdistriktene. I Gjesdal fikk de offisielle Venstre-kandidatene over halvparten av stemmene i første valgongang mellom 1912-1918.[341]

Arbeiderpartiet ved stortingsvalgene 1906-1918.

Arbeiderpartiet hadde på landsplan en oppslutning på 16% av stemmene ved stortingsvalget i 1906. Fram til stortingsvalget i 1915 økte oppslutningen til 32,1%. Vekstlinjen ble brutt ved stortingsvalget i 1918, da partiet gikk tilbake til 30,9%. Den sterke framgangen fra 1906 til 1915 må ses i sammenheng med at Arbeiderpartiet var et nytt parti. Det tok tid å nå ut med det politiske budskapet og skape tillit hos velgerne. Og ikke minst - det tok tid å bygge opp ett landsomfattende partiapparat. Ved stortingsvalget i 1906 var ikke partiorganisasjonen sterkt nok utbygd til at partiet kunne stille kandidater i alle valgkretsene. Av i alt 82 valgkretser i landdistriktene var Arbeiderpartiet fraværende i hele 40. Med andre ord var store deler av velgerkorpset avskåret fra å kunne avgi

stemme på Arbeiderpartiet. Stortingsvalget i 1906 gir dessuten en pekepinn på at Arbeiderpartiet alt fra starten av hadde problemer i de vestnorske områdene. Fra Vest-Agder i sør til Møre og Romsdal i nord, stilte Arbeiderpartiet kun med kandidater i 4 av totalt 25 landkretser. Ved siden av de to Rogalands-kretsene Jæderen og Hesbø & Hafrsfjord deltok partiet i to kretser i Hordaland - Voss og Indre Søndhordaland. Dette viser med all tydelighet at Arbeiderpartiet ikke var kommet langt i organisasjons-oppbyggingen på Vestlandet og i Vest-Agder. Først ved Stortingsvalget i 1915 klarte Arbeiderpartiet å stille kandidater i de fleste vestnorske valgkretsene. Arbeiderpartiets relative tilbakegang ved stortingsvalget i 1918 fant sted i de valgkretsene hvor partiet hadde etablert seg tidligst - nemlig i byene. I landkretsene fortsatte derimot framgangen selv om den nå var betydelig svakere enn ved de foregående valgene.[342]

Figur 22: Arbeiderpartiets prosentvise oppslutning ved stortingsvalg 1906-1918, i Gjesdal, Sandnes, Høyland, Time og riket.

Kilder: NOS, stortingsvalgene 1906-1918, samt Stavanger Aftenblad 14. Aug. 1906. (Første valgongang.)

I valgkretsen Jæderen fikk Arbeiderpartiets kandidat 259 stemmer, og en relativ oppslutning på 12,9% ved stortingsvalget i 1906.[343] Jæderens Arbeiderforening, som på denne tiden var den eneste avdelingen Arbeiderpartiet hadde i kretsen, stilte med lærer L. O. Nygaard fra Sandnes som sin kandidat. Grunnen til at Arbeiderforeningen valgte å stille med Nygaard er ukjent. Selv om han på denne tiden ble ansett for å være relativt radikal og arbeidervennlig, var han ingen sosialist og trolig aldri medlem av Arbeiderpartiet.[344] Det er også ukjent om han i det hele tatt deltok aktivt i valgkampen.

Ved valget viste Sandnes, Høyland og Gjesdal seg som de sterkeste Arbeiderparti-kommunene i kretsen. Et forholdet som kom til å vare fram til 1940. I Sandnes var resultatet overraskende godt. Nygaard fikk 83 stemmer, noe som tilsvarte 27,8% av stemmene. Til sammenlikning fikk Arbeiderpartiet 27,5% oppslutning i Stavanger, hvor partiet hadde stilt til valg over lengre tid. I Høyland var resultatet 108 stemmer og 19,1%, og i Gjesdal 44 stemmer og 18,7%. I disse tre kommunene var dermed Arbeiderpartiets resultat over landsgjennomsnittet på 16%. I kommunene Klepp, Varhaug og Nærbø ble det imidlertid bare avgitt en stemme på Arbeiderparti-kandidaten. Her var det da heller ikke ført valgkamp. Time lå i en mellomstilling med 23 avgitte stemmer, og relativ oppslutning på 6,6%.[345]

Figur 23: Tollef Fjermestad.

Kilde: Dag Johannessen, Hammar og Gauk, Stavanger 1988, s. 115.

Det forholdsvis gode resultatet Arbeiderpartiet fikk i Gjesdal, Høyland og Sandnes første gang partiet stilte til valg, hadde trolig i noen grad sammenheng med at personen Nygaard var en populær kandidat, med blankpusset avholdsprofil og appell i ikke-sosialistiske kretser. Året etter var han å finne på Avholdspartiets kommunevalgliste i Sandnes, og ble etter valget ordfører for byen.[346] Nygaards navn var også framme i debatten om stortingskandidat til valget i 1909, men han var da ikke lenger akseptabel for sosialdemokratene på Jæren. Nominasjonen i 1909 var ellers

preget av at ingen av de mest aktuelle kandidatene hadde særlig lyst til å bli oppstilt. Troen på egen dyktighet som agitatorer var lav. En av deltakerne i debatten sa rett ut at han ikke syntes at partiet hadde noen som dugde. Martin Næss fra Ålgård kom med forslaget som til slutt ble vedtatt - former Tollef Fjermestad fra Sandnes som stortingskandidat med gårdbruker Sven S. Haaland fra Figgjo som varamann. Tollef Fjermestad mente selv at han ikke var skikket til oppgaven.[347] Ved de senere valgene før 1920 ble imidlertid konstellasjonen Fjermestad og Haaland nærmest selvsagt. Eneste unntak var i 1915 da Gudmund Aase fra Høyland overtok plassen som stortingskandidat, men da befant Fjermestad seg i Kristiania som formann i Formerforbundet.

Ved stortingsvalget i 1909 drev Arbeiderpartiet for første gang en skikkelig valgkamp på Jæren. Tollef Fjermestad og Sven Haaland følte seg ikke skolerte nok til å dra ut på egenhånd. De mer drevne Stavanger-sosialistene ble derfor hentet inn som læremestre og støttespillere. Særlig gav Johan Gjøstein og Høigaard en hjelpende hånd. De to var lærere, og ble kanskje derfor ansett for å være best skikket til å skolere sine åndsfrender på landet.

Valgresultatene i 1909 viste en liten tilbakegang i den relative oppslutningen i kretsen som helhet. I noen grad kan nok tilbakegangen forklares med at sammensetningen av velgermassen var endret ved innføringen av begrenset stemmerett for kvinner. Trolig har det også hatt betydning at partiet denne gang stilte med en uttalt sosialist. I Gjesdal fikk Tollef Fjermestad 75 stemmer, noe som tilsvarte 16,4% av stemmene. Den relative oppslutningen gikk dermed tilbake, selv om stemmetallet økte. Det samme var tilfellet i Sandnes, mens partiet kunne notere framgang både i stemmetall og relativ oppslutning (19,5%) i Høyland. Valget i 1912 brakte ingen store endringer. I Gjesdal var Arbeiderpartiets stemmetall bemerkelsesverdig stabilt - 75 stemmer som sist. Dette stemmetallet hadde partiet også hatt ved begge valgomgangene i 1909, og det er derfor fristende å tolke stabiliteten dithen at partiet hadde fått en svært lojal velgermasse i Gjesdal.

Det store valggjennombruddet kom i 1915. I Gjesdal fosset Arbeiderpartiet fram til en oppslutning på 35,8%, en framgang på over 19%. Den sterke framgangen var ikke bare relativ. Stemmetallet økte også kraftig fra 75 til 175. Samme utvikling fant sted i Sandnes og Høyland. I Sandnes gikk oppslutningen om Arbeiderpartiet fram fra 27,8 til 44,1%. I Høyland fra 22,5 til 37,8%. Typisk for valgkretsen var det at Arbeiderpartiet kun hentet 53 av totalt 985 stemmer i de fire øvrige kommunene. Varhaug var fullstendig brakkmark.[348]

Ved valget i 1918 økte stemmetallet til Arbeiderpartiet i Gjesdal til 220, men fordi valgdeltakelsen også økte medførte ikke dette noen særlig endring i den relative oppslutningen (36,2%). I Sandnes

fortsatte partiet å gå fram og endte opp med hele 47% av stemmene.[349] Ved dette valget gjorde partiet også et betydelig sprang framover i Time fra 5,6% i 1915 til 15,7% i 1918. Her var Time Sosialdemokratiske Forening blitt stiftet samme år. I Høyland gikk derimot oppslutningen noe tilbake, og i Varhaug, Nærbø og Klepp var det fortsatt bare et fåtall stemmer som falt på Arbeiderpartiet.

Størrelsen på arbeiderklassen og den sentraliserte bosetningen i Gjesdal, Høyland og Sandnes gjør at det ikke er overraskende at Arbeiderpartiet her fikk høy oppslutning. Som vi har sett tidligere, var dette blant de mest industrialiserte kommunene i fylket. I Høyland bodde store deler av befolkningen i byområdet Sandnes, og i Gjesdal var rundt halvparten av innbyggerne bosatt i tettstedene Ålgård og Oltedal. Det forhold at oppslutningen om Arbeiderpartiet var langt lavere i de øvrige kommunene i valgkretsen, tyder også på at befolkningens yrkessammensetning var den viktigste grunnen til forskjellen i oppslutning om Arbeiderpartiet.

Men hvorfor var Arbeiderpartiets framgang så sterk i Gjesdal, Høyland og Sandnes nettopp i 1915? Dette kan forklares med at det tok tid å bygge opp en effektiv organisasjon som slo gjennom med sin argumentasjon overfor velgerne. Partiforeningene i Gjesdal, Høyland og Sandnes var mindre enn 10 år gamle. Gjesdal Sosialdemokratiske Forening var ikke mer enn fem år gammel. I løpet av den korte tiden hadde imidlertid partiorganisasjonen vokst seg sterk. I alle tre kommunene var Arbeiderpartiet representert i kommunestyre, og i Gjesdal og Sandnes var det blitt reist Folkets Hus og stiftet Verdandilosjer.

En annen mulig forklaring kunne vært at partiet mobiliserte på en enkelt sak, men dette virker lite sannsynlig ettersom oppslutningen ikke endret seg nevneverdig i Klepp, Time, Nærbø og Varhaug. Historikerne Hallvard Nordås og Dag Johannessen har begge pekt på dyrtiden under første verdenskrig som en viktig grunn til den høye oppslutningen Arbeiderpartiet fikk i Gjesdal og Sandnes. Høye priser på matvarer og brensel skal ha ført til en radikaliserings av befolkningen, som gav seg utslag i større oppslutning om Arbeiderpartiet. Dyrtiden gjorde det nok lettere for Arbeiderpartiet å spille på misnøye i befolkningen, men dersom dyrtidsproblematikken skulle være en viktig grunn for Arbeiderpartiets framgang ved stortingsvalget i 1915, ville det virket mer logisk om dette gav seg spesielt utslag i byene. Så var ikke tilfellet. Oppslutningen om Arbeiderpartiet i byene endret seg ikke fra 1912 til 1915. Det kan også reises spørsmål om dyrtidsproblematikken var spesielt stor alt ved valget i 1915.

Dag Johannessen har også pekt på avholdssaken som en grunn til at Arbeiderpartiet fikk så sterk framgang i Sandnes. Utviklingen ved kommunevalgene i Sandnes tyder på at Arbeiderpartiet fikk stort tilsig av avholdsstemmer. Oppslutningen om byens avholdsparti gikk tilbake fra 44,4% ved kommunevalget i 1913 til 28,9% i 1916. Samtidig økte oppslutningen om Sandnes Arbeiderparti fra 17,3% til 36,6%, mens oppslutningen om de øvrige partiene endret seg lite. Ifølge Dag Johannessen hadde dette sammenheng med en kombinasjon av at avholdssaken kom i skyggen av nye samfunnsproblem, og at avholdsbevegelsen i stor grad nådde sine mål. I tillegg styrket Sandnes Arbeiderparti sin avholdsvennlige profil, slik at partiet framsto som minst like avholdsvennlig som selve Avholdspartiet.[350] En slik sammenheng lar det seg ikke gjøre å trekke ut av lokalvalgene i Gjesdal, fordi avholdsfolket ikke var organisert i et eget avholdsparti. Utviklingen i Sandnes tyder likevel på at Arbeiderpartiet fikk sterkt gjennomslag blant avholdsfolk i denne tiden.

Et fellestrekk ved alle stortingskandidatene til Arbeiderpartiet på Jæren var at de var avholdsfolk. Tollef Fjermestad kunne ved valget i 1909 vise til 12 års arbeid i Godtemplarordenen.[351] Dette var av stor betydning, fordi avholdssaken var en av de mest aktuelle sakene ved alle valgene før 1920. I Rogaland stod avholdsfolket sterkt og opptrådte som pressgruppe ved valgene. Stortingskandidatene ble tilskrevet med spørsmål om hvilke standpunkt de hadde i saker av avholdspolitisk karakter, og svarene som ble gitt ble offentliggjort gjennom avisene. Avholdssaken hadde bred folkelig tilslutning over hele landet. Dette viste seg ved forbudsavstemmingen i 1919 som resulterte i at stortinget vedtok permanent forbud mot omsetning av drikkevarer med mer enn 12% alkoholinhold. Tilhengerne av forbud var i suverent flertall i Rogaland, som på sør-vestlandet forøvrig. Rundt 90% av stemmene i landdistriktene i Rogaland gav tilslutning til forbudet. Gjesdal var intet unntak. Arbeiderpartiet programfestet krav om totalforbud på landsmøtet i Stavanger i 1912. I Gjesdal og Sandnes fantes det store Verdandilosjer. Når partiet på Jæren i tillegg stilte til valg med utpregede avholdsfolk som uten videre kunne imøtekomme kravene fra avholdsbevegelsen, fikk Arbeiderpartiet karakter av å være det mest avholdsvennlige partiet. Avholdssaken kan derfor ikke ha virket negativt på oppslutningen om Arbeiderpartiet på Jæren - snarere tvert om. Arbeiderpartiet var imidlertid ikke alene om å være avholdsvennlig. Det samme gjaldt Venstre, selv om avholdsbevegelsen ikke alltid var helt fornøyd med standpunktene til enkelte av Venstre-kandidatene.

Sosialisme og kristendom i den rogalandske arbeiderbevegelsen.

Jeg har tidligere nevnt at sosialistene i Rogaland følte at religionen fungerte som en barriere mot å vinne oppslutning om Arbeiderpartiet. Dette motsetningsforholdet mellom sosialisme og

kristendom var stadig tilbakevendende. I forbindelse med et valgmøte i Time i 1909 skrev f. eks. 1ste Mai at lærer Høigaard fra Stavanger tok for seg Arbeiderpartiets program punkt for punkt, og opplyste om at det ikke kom i strid med kristendommen. Budskapet var at sosialismen ikke var kristendomsfientlig. Tvert om var det stor overensstemmelse.[352] Dette viser for det første at sosialistene følte seg stemplet som kristendomsfientlige, og for det andre at de var opptatt av å fjerne et slikt inntrykk. I 1912 skrev Thorvald Ravndal fra Gjesdal at den uavhengige stortingskandidaten E. H. Hognestad på et valgmøte på Ålgård hadde uttalt at de ledene kreftene innen Arbeiderpartiet bare "*egget op til klassehat og misundelse og bespottet den levende gud.*"[353] Ved valget i 1918 ble Arbeiderpartiets forhold til kristendommen aktualisert fordi landsmøtet samme år vedtok en programpost hvor det het at kristendom skulle utgå fra skolens fagkrets og i stedet legges inn i historiefaget. På borgerlig hold ble dette ansett som bevis for at sosialistene var kristendomsfiendtlige, og naturligvis ble en slik gavepakning benyttet i valgkampen. Etter at Johan Gjøstein i andre valgongang i 1918 hadde gått av med seiren i Stavanger-kretsen Verket, skrev 1ste Mai følgende kommentar til valget: "*Saa lykkes det dog ikke brændevinsdjevelen og reaktionens religionsmisbruk at storme Verket.*"[354] Fra Gjesdal ble det skrevet at presten (kapellanen T. B. Ekeland) hadde blandet seg inn i valgkampen.

Søndag - altså dagen før valget - holdt presten "gudstjeneste" i Gjestal kirke. Men det blev nok helst politik. To-tre gange avbrøt han sig selv og sa at det var nok ikke politik her skulde tales om. Men trods dette kom han med politik. Det var selvsagt socialdemokraterne som skulde mistænkeliggjøres med, at det var den store røde flok og den maatte man passe sig for, da de vilde ha kristendommen ut av skolerne og saa kunde man faa se at kirken gjerne blev tatt i bruk til "folkets hus". Han opfordret til at stemme rigtig imot socialismen.[355]

Det var ikke bare i Rogaland at sosialistene ble anklaget for å være kristendomsfiendtlige. Men Rogaland - "det mørke fastland" - regnes som et spesielt "kristelig" fylke. Det er derfor rimelig å anta at problemet må ha vært tyngre å hanskes med for sosialistene der. Så langt jeg kan se fantes det ingen sterke religionskritiske strømninger i den rogalandske arbeiderbevegelsen. Tvert om ser den ut til å ha vært preget av det vi kan kalle kristensosialistiske holdninger. Arbeiderhøvdingen selv - Johan Gjøstein - stod for klare kristne grunnholdninger, og framsto lokalt som en garanti for at partiet satte kristendommen i høysetet. Da han avsluttet ordførerperioden sin i Stavanger i 1913 var det med ordene: "*Gud bevare Stavanger!*"[356] I Sandnes finner vi Ommund Aurenes, som var en kjent og aktet person i den lokale arbeiderbevegelsen, metodistmenigheten og avholdsbevegelsen. Han regnes nærmest som stifter av Sandnes Metodistmenighet.[357] I Gjesdal fantes det flere dissenterer som var aktive i arbeiderbevegelsen. Ifølge historikeren Hallvard Nordås skal Martin

Næss - formannen i den første fagforeningen på Ålgård - ha vært baptist. Brødrene Theodor og Thorvald Ravndal var to andre baptister som var aktive i den lokale arbeiderbevegelsen.[358] Andre dissenter var Ådne Helland og Anders T. Ravndal, som begge satt i det første styret til Gjesdal Socialdemokratiske Forening.[359] Ole Dirdal hadde sterke religiøse interesser og ble i mellomkrigstiden kirketjener i kapellet i Oltedal.[360] Da det fant sted en religiøs vekking i Oltedal i 1921 skrev Ole Dirdal:

Om den (religiøse vekkingen) vil faa saa god jordbund i Oltedal som den socialistiske, er ikke godt at si. Et er sikkert, der hvor socialismen finder jordbund, der skal ogsaa den religiøse finde jordbund, for disse to grener kan ikke adskilles. Ingen kan være en god kristen uten at være socialist. Den socialistiske grundpille er at gjøre retfærdighet mot alle mennesker, likesom den kristelige. Her er folk som tror at denne religiøse vekking vil bli til skade for den socialistiske bevægelse, men efter min mening har man ikke grund til det, tvertimot.[361]

Thorvald Ravndal omtalte forholdet mellom Arbeiderpartiet og kristendommen i en valgartikkel noen dager etter at Gjesdal-presten hadde advart mot å stemme sosialistisk:

(...) saa kommer dette voldsomme skrik om religionsundervisningen. Kjære, se dere om i vort land og ellers rundt om i Europa.

Er det kristendom som idag regjerer verden? Det er netop frugterne av at hovedprinsipperne i kristendommen er sat tilside, og den dogmatiske regjerer.

Se paa verden og du vil indromme at det er næstekjærlighetens ild som brænder i hver ærlig kristen sjæl og som maa føres igjennem i praksis – i samfundsstyrelsen.

Dette vil arbeiderpartiet, og derfor kan hver arbeider trostigg gi dette parti sin stemme.[362]

Ole Dirdal og Thorvald Ravndals artikler viser at det eksisterte en klar kristensosialisme i Rogaland. Men de viser også at sosialistene følte behov for å forsvare seg mot påstandene om at de var kristendomsfiendtlige. Kristensosialismen viste seg særlig ved en sammensmelting av de kristne idealene om nestekjærlighet og barmhjertighet og sosialismens solidaritetstanke. Vi ser også at det blir satt sterke likhetstegn ved kristendom og sosialisme. De to grenene kan ikke skilles fra hverandre, skrev Ole Dirdal. Tyve år tidligere sa Anton Drange at ønsket var å bli en så god kristen at han ble en ekte sosialist.

Kommunevalgene før 1920.

I Gjesdal ble det tatt i bruk forholdstallsvalg alt ved kommunevalget i 1898. En endring av kommunevalgloven i 1896 hadde åpnet for denne muligheten dersom en forholdsvis stor del av velgerkorpset krevde det, men de fleste landkommunene benyttet seg lenge av flertallsvalg. Ved flertallsvalg var det bare en offisiell valgliste, mens det ved forholdstallsvalg ble stilt konkurrerende lister. Bruk av flertallsvalg innebar dermed at lokalpolitikken ikke var parti-politisert. I 1919 ble kommunevalgloven endret slik at forholdstallsvalg ble gjort obligatorisk f.o.m. kommunevalget samme år. I loven ble det imidlertid gjort unntak for kommuner der det kun ble innlevert en valgliste. I slike tilfeller skulle flertallsvalg benyttes. I Gjesdal ble det kun benyttet forholdstallsvalg, men Rogaland var ellers blant fylkene der flertallsvalg holdt seg lengst. Så sent som i 1937 ble flertallsvalg brukt i en fjerdepart av landkommunene i Rogaland.[363]

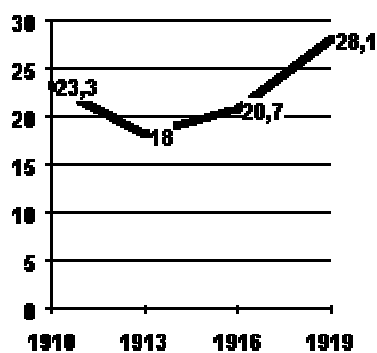
Arbeiderpartiet i Gjesdal stilte for første gang liste ved kommunevalget i 1910. Før den tid var det blitt stilt "fabrikklister", men denne hadde ingenting med arbeiderbevegelsen å gjøre. Mest av alt var den en liste for fabrikkene og funksjonærene på Ålgård. (Fabrikklister gikk under forskjellige navn fra valg til valg. Bl. a. het den i 1904 Arbeidernes Valgliste og i 1910 Fabrikens upolitiske Valgliste.) Av de politiske partiene var det kun Arbeiderpartiet som stilte liste før 1920. De listene som figurerte ved valget i 1910 var Arbeiderpartiet, Bygdelisten, Fabrikklister og Samlingspartiet. Ved kommunevalget i 1913 var Samlingspartiet forsvunnet, og Gårdbrukerlisten kommet til. Disse to listene var imidlertid stort sett identiske. Etter dette var det kun Bygdelisten, Fabrikklister og Arbeiderpartiet som med hell kjempet om velgernes gunst før 1920. At Arbeiderpartiet hadde den eneste rene partilisten, betyr ikke at de andre listene ikke hadde partipolitisk preg. Bygdelisten var fram til 1920 dominert av Venstre-/landmandsforbunds-folk, mens Samlingspartiet/Gårdbrukerlisten gjerne representerte de mest konservative bøndene, og ble oppfattet nærmest som en Høyreliste. Fabrikklister var derimot for den borgerlige delen av Ålgård, og i mange år var det nok Venstrefolk som også dominerte denne listen.[364] Mest av alt var likevel Fabrikklister og Bygdelisten uttrykk for en interessekamp mellom tettstedet Ålgård og gårdbrukerne.

Ser vi på yrkessammensetningen på de ulike listene, kommer motsetningen mellom tettsted og bygd klart fram. Bygdelisten og Samlingspartiet/Gårdbrukerlisten var fullstendig dominert av gårdbrukere. På Fabrikklister var gårdbrukerne helt fraværende. Personene på Fabrikklister var ofte funksjonærer, bestyrere, mestre eller formenn. I tillegg hadde listen lenge god representasjon av fabrikkarbeidere og håndverkere. Fram mot 1919 ble imidlertid innslaget av fabrikkarbeidere stadig

mindre. Arbeiderpartiets valglister skilte seg ut med at både fabrikkarbeiderne og gårdbrukerne var godt representert. I 1913 besto listen av syv gårdbrukere, seks arbeidere, en "cyclefabrikant", en sjåfør og en kjører. Yrkersammensetningen på Arbeiderparti-listen i 1919 var mer variert enn tidligere: fire fabrikkarbeidere, tre gårdbrukere, to løsarbeidere, to handelsmenn, en fabrikkbestyrer, en fiskehandler, en sjåfør, en maskinist og en tømmermann.[365] Langt flere hadde imidlertid hatt arbeid i fabrikkindustrien tidligere. Det gjaldt bl. a. handelsmennene Per Vølstad og Thorvald Ravndal, fiskehandler Theodor Ravndal og løsarbeider Martin Vølstad.

Arbeiderpartiet i kommunepolitikken.

Figur 24: Gjesdal Arbeiderpartis oppslutning (%) ved kommunevalgene før 1920.

Kilde: Gjesdal valgstyre, møtebok 1898-1961.

Ved kommunevalget i 1910 fikk Gjesdal Arbeiderparti 23,3% av stemmene, og tre av 12 plasser i kommunestyret. Mandattallet ble tangert i 1913 og 1916, men fordi kommunestyret ble utvidet fra 12 til 16 representanter, innebar dette en relativ tilbakegang. Den prosentvise oppslutningen var 18% i 1913, og 20,7% i 1916. Kommunevalget i 1919 gav imidlertid betydelig framgang. Arbeiderpartiet fikk 28,1% av stemmene, og fem representanter i kommunestyret. Bygdelisten var den store taperen ved 1919-valget. Ved de tre forutgående valgene hadde bygdeinteressene, dvs. Bygdelisten og Samlingspartiet/Gårdbrukerlisten, tatt flertallet av mandatene i kommunestyret. Ved valget i 1919 mistet imidlertid Bygdelisten tre mandat og stod igjen med seks. Arbeiderpartiet og Fabrikklisen fikk fem mandater hver. At oppslutningen om Arbeiderpartiet var langt lavere ved kommunevalgene i 1916 og 1919 enn ved stortingsvalgene i 1915 og 1918, må ses i sammenheng med at konfliktlinjene i lokalpolitikken var forskjellige fra rikspolitikken. Ved lokalvalgene har trolig Bygdelisten fått mange stemmer fra folk på bygdene, som ved stortingsvalgene stemte Arbeiderpartiet.

Tabell 7: Mandatfordeling ved kommunevalg i Gjesdal 1910-1919.

1910:	Arbeiderpartiet 3, Fabrikklisen 2, Bygdelisten 4, Samlingspartiet 3.
1913:	Arbeiderpartiet 3, Fabrikklisen 4, Bygdelisten 5, Gårdbrukerlisten 4.
1916:	Arbeiderpartiet 3, Fabrikklisen 4, Bygdelisten 9.
1919:	Arbeiderpartiet 5, Fabrikklisen 5, Bygdelisten 6.

Kilde: Gjesdal valgstyre, møtebok 1898-1961.

Sosialistene i Gjesdal markerte seg ikke i spesielt radikal retning, verken i valgprogrammene eller i kommunestyret. Mest av alt framsto Arbeiderpartiet som et sosialt reformparti som forsvarte småkårsfolks interesser. Dette viste seg bl. a. ved at sosialistene i kommunestyret var velvillig innstilt til søknader om skattefritak fra folk som hadde økonomiske vanskeligheter. Kampen for gratis skolemateriell stod på programmet i 1910 og 1913, og langt på vei fikk sosialistene gjennomslag for dette alt i den første perioden. Forslaget var tidligere blitt reist av Anders Ravndal som var vararepresentant til kommunestyret for Fabrikklisen i perioden 1908-1911.[366] Sammen med Per Vølstad og Ådne Helland ble han Arbeiderpartiets første representanter i kommunestyret ved valget i 1910.

På programmene i 1916 og 1919 ble det bl. a. reist krav om fellesskole for alle barn og at byskoleloven skulle gjøres gjeldene i dertil egnede strøk. En mer kurios programpost var krav om at det ikke skulle foregå skyteøvelser i skolen. Denne posten må forstås utfra de sterke antimilitaristiske holdningene som på denne tiden var et varemerke for Arbeiderpartiet. Programposten "Sykepleien i beskatningen" var en gjenganger og et typisk Arbeiderparti krav. Mer spesifisert gikk kravet ut på oppføring av kommunalt sykehus og ansettelse av lege og jordmor på fast lønn. Avholdsposten "Ingen utsalgssteder for berusende drikker" var også en av gjengangerne. Arbeiderpartiet var dessuten pådriver i spørsmål om utbygging av kommunalt elektrisitetsverk.[367] Ingen av disse sakene ble møtt med en massiv avvisning fra det ikke-sosialistiske flertallet i kommunestyret. Når sakene ikke gikk gjennom, var det mest av frykt for økte kommunale utgifter, eller at stedsinteresser stod mot hverandre.

Ved valgene i 1916 og 1919 satte dyrtidsproblematikken sterkt preg på valgprogrammene. Bekjempelse av dyrtiden ble satt opp som første punkt på programmet. Dette skulle gjøres gjennom skattelettelse for de økonomisk svakeste, samtidig som de bedre stillede skulle få høyere skatter. I tillegg ønsket partiet å erstatte prosentligningssystemet med direkte ligning. Arbeiderpartiet ønsket også at kommunen skulle avhjelpe dyrtiden ved å foreta innkjøp og omsetning av levnetsmidler og brensel. En annen programpost som kom med i 1916 og 1919, var at kommunen skulle gi pensjon i stedet for fattigunderstøttelse til gamle. Den mest utpregede sosialistiske programposten kom i 1919 og lød: "*Kommunal igangsettelse av innteksbringende bedrifter til fordel for kommunens indvaanere.*"[368]

Av valglistene var det kun Arbeiderpartiet som stilte med eget valgprogram. Noen direkte sammenlikning mellom Arbeiderpartiet og de øvrige listene, når det gjelder politiske hjertesaker, lar seg derfor ikke utføre. Konfliktlinjene i kommunepolitikken var ellers klare nok. Motsetningene gikk mellom tettstedsinteressene på Ålgård, representert ved Fabrikklisen, og bondebefolkningen, representert ved Bygdelisten. Arbeiderpartiet uttrykte på sin side en sosio-økonomisk konfliktdimensjon, der partiet stod i motsetningsforhold til Fabrikklisen og Bygdelisten. I stedsmotsetningene ble nok partiet oppfattet mer som et talerør for Ålgårdsinteressene enn bygdeinteressene. Foran kommunevalget i 1919 ble f. eks. Arbeiderpartiet tilbudt listesamarbeid med Fabrikklisen. En arbeider skrev i 1ste Mai at Arbeiderpartiet fikk mange vondord fra folk, fordi det stilte som eget parti ved kommunevalgene. Kritikerne mente at Arbeiderpartiet fungerte som en splittelsesliste som bidro til å hjelpe gårdbrukerne til makten.[369] For Arbeiderpartiet var det uaktuelt å samarbeide med Fabrikklisen. Her fantes noen av de verste motstanderne av fagforeninger, ble det hevdet. I viktige prinsipielle spørsmål gikk dessuten skillet mellom Arbeiderpartiet og de to "borger-partiene".[370]

Ordførervalgene var et uttrykk for at motsetningene i kommunestyret ikke var særlig store. Sosialistene stilte ikke en gang med egen ordførerkandidat før 1919. Heller ikke de øvrige listene opptrådte som samlede grupper i kommunestyret. Slik kunne f. eks. Svend Nilsen fra Fabrikklisen bli valgt til ordfører med 15 stemmer i 1913. Først etter kommunevalget i 1919 skjedde det en endring i dette. De ulike listene stilte da opp egne ordførerkandidater, og avstemmingen gikk fullt ut etter listetilhørighet. Per Vølstad fikk de fem sosialist-stemmene, Chr. Aasland de fem Fabrikklise-stemmene, mens Svein Søyland ble valgt til ordfører med Bygdelistens seks stemmer. [371]

Arbeiderpartiets opptreden.

Verken Arbeiderpartiet eller de andre "gruppene" praktiserte streng partidisiplin i de første årene etter 1910. I Arbeiderpartiet skjedde det imidlertid en viss endring under første verdenskrig. Stadig oftere ble det fremmet saker som kun fikk Arbeiderpartiets stemmer. Sosialistene ble dessuten langt mer aggressive i sin kritikk av det borgerlige flertallet i kommunestyret. Spesielt aktive var partiet i saker som angikk dyrtidsproblematikken. Ofte rammet kritikken det lokale provianteringsrådet, som hadde som sin viktigste oppgave å ta seg av problemer i forbindelse med forsyninger av mat og brensel.

I årene 1916-1919 var provianteringsrådet under konstant kritikk fra Arbeiderpartiet. Dette bidro til stadige utskiftninger av medlemmer i rådet. Ikke fordi Arbeiderpartiet fikk avsatt personer, men fordi arbeidsbyrden for medlemmene av rådet var stor, og med den harde kritikken som kom fra sosialdemokratene, ble det å sitte i provianteringsrådet som å sitte på en Uriaspost. Arbeiderpartiet ble lenge holdt utenfor provianteringsrådet. Dette gjorde det lettere for sosialdemokratene å kritisere beslutningene som rådet fattet. Først mot slutten av 1917 ble Per Vølstad innvalgt, som den første sosialisten i rådet. Dette skjedde etter at formannen i rådet, Pitter Edland, sa fra seg vervet. Pitter Edland hadde kun vært medlem av rådet i 3-4 måneder, men sa fra seg stillingen fordi han holdt på å bli "*levende opædt*". Edland mente arbeidsmengden var for stor, og truet med å reise fra kommunen dersom herredsstyre ikke fritok ham fra vervet. Han mente dessuten at de ivrigste kritikerne - sosialdemokratene - burde bli innvalgt i rådet, noe som kan tyde på at Arbeiderpartiets stadige kritikk medvirket til at han nå trakk seg tilbake.[372] Etter dette var Arbeiderpartiet fast representert i provianteringsrådet, og kritikken avtok noe.

Arbeiderpartiet var misfornøyd med herredsstyrets bevilgninger til dyrtids-foranstaltninger, og sterkt kritisk til provianteringsrådets disposisjoner. I januar 1917 ble f. eks. provianteringsrådet kritisert for måten brenselbidragene var blitt utdelt på. Arbeiderpartiet mente utdelingen hadde vært vilkårlig og urettferdig. Bl. a. ble det hevdet at presten hadde fått utbetalt mer i bidrag enn arbeidere med lavere lønn og samme forsørgerbyrde. I tillegg mente sosialistene at brenselbidragene burde blitt utdelt i naturalia, og ikke som kontanter. Det hjalp lite med kontanter når ikke brensel var å oppdrive. Kontantbidragene hadde dessuten ført til at selv folk som solgte brensel, hadde fått bidrag.[373] På mange måter var dyrtiden vanskeligere å håndtere for en landkommune som Gjesdal enn for bykommuner. Grunnen til det var at gårdbrukerne og industriarbeiderne ofte hadde motstridene interesser. Dette kom f. eks. til uttrykk i 1916 da Ålgård Meieri stengte utsalget sitt etter at provianteringsrådet hadde vedtatt maksimalpriser på melken.

Med maksimalpris ble fortjenesten på melken for dårlig, mente meieriet. Dermed turde ikke flertallet i rådet å gå inn for maksimalpris på melk lenger. Ålgårds-representantene i rådet ville ha maksimalpris, men de var i mindretall.[374] I oktober 1917 satte Arbeiderpartiet fram forslag om at kommunen skulle be staten om å få benytte seg av forskjellige statlige dyrtidsbidrag. Bidragene skulle benyttes til å sette ned prisene på melk, brød, kjøtt og brensel og skulle særlig gå til fattige familier. Forslaget ble nedstemt med ni mot fem stemmer. I stedet vedtok kommunestyret et liknende, men mindre omfattende og kostnadskrevende forslag, fra provianteringsrådet.[375] Få måneder senere foreslo provianteringsrådet å utvide dyrtids-foranstaltningene, i tråd med det forslaget Arbeiderpartiet hadde fremmet tidligere. Forslaget ble denne gang vedtatt mot kun en stemme.[376]

Proviaueringsrådets disponeringer av de statlige dyrtidsbidragene ble senere kraftig kritisert av sosialistene. I strid med departementets forutsetninger hadde rådet benyttet deler av bidragene til å sette ned prisene på cyamidgjødsel - et ugressmiddel - til bøndene. 1ste Mai skrev at gjødselen var blitt solgt til gårdbrukerne over en lav sko, uten hensyn til formue og inntekt. "Gårdbruker-klikken" i Gjesdal kommunestyre hadde - tro mot sine tradisjoner - godkjent disse ulovlige disposisjonene. Arbeiderbefolkningen på Ålgård hadde satt igang protestliste til amtmannen mot rådets og kommunestyrets ulovligheter. Resultatet ble at departementet ikke ville godta måten Gjesdal hadde brukt statstilskuddet, *"da bidraget utelukkende skulde benyttes som dyrtidstilskud til mindre bemidlede. Departementet paala herredstyret uttrykkelig enten at indkassere det urettelig oppebaarede bidrag eller at kommunen bevilger et tilsvarende beløp til dyrtidsforanstaltninger. Hvis intet av dette blir gjort maatte kommunen tilbakebetale hele det mottagene bidrag kr. 10 840."* Dette fikk kommunestyret til å vedta at provianteringsrådet skulle innkreve betaling for gjødselen fra de bøndene som urettmessig hadde fått benytte seg av de subsidierte prisene.[377] Senere vedtok et flertall i kommunestyret å ettergi restansen på tilbakebetaling av subsidiene.[378]

Dyrtidsproblematikken gjorde at Arbeiderpartiet framsto som en langt klarere opposisjon i kommunepolitikken enn tidligere. Dette er nok hovedforklaringen på den sterke valgframgangen fra 1916 til 1919. Men for Arbeiderpartiet var det nok også av betydning at Oltedals Socialdemokratiske Forening satte fokus på Oltedals interesser i forhold til provianteringsrådets arbeid. Med Ole Dirdal i spissen kritiserte foreningen provianteringsrådet for å gjøre for lite i forhold til Oltedal. Foreningen var dessuten misfornøyd med at befolkningen i Oltedal måtte betale mer for provianteringsvarene enn befolkningen på Ålgård. Denne merkostnaden skyldes at oltedølene var henvist til å hente provianteringsvarene fra Ålgård, og fraktkostnadene måtte de selv

besørge.[379] Ole Dirdal mente Oltedal ble så dårlig behandlet av Gjesdal kommune at oltedølene burde søke om å få komme inn under en annen kommune. På vegne av Oltedals Sosialdemokratiske Forening skrev Ole Dirdal: *"Vi er ikke i tvil om, at kom vi ind under Høle eller Fossan og de fik den skat som Gjesdal faar fra Oltedal, vilde vi faa en ganske anden behandling end den vi faar av Gjesdal. Ialfald er vi sikker paa ikke at faa bore slikt av deres autoriteter, som vi horer fra Gjesdals, nemlig: Hvad bryr vi os om dere i Oltedal?"*[380]

Ole Dirdal og Oltedal Sosialdemokratiske Forening markerte seg også som kritikere av kommunestyret i skole spørsmål. I 1915 henvendte Ole Dirdal seg til skolestyret, og ba om at drikkevanns-forholdene ved skolen i Oltedal måtte forbedres. Skolen hadde innlagt vann for læreren, men barna var henvist til å benytte seg av en bøtte på gangen. Dette innebar en fare for tuberkulosesmitte. Barna benyttet den samme øsen som drikkekar, noe som i seg selv innebar smittefare. I tillegg lå ofte øsen på bunnen av bøtten, slik at barna måtte stikke hånden ned i vannet for å hente den opp. Skolestyret var positive, og bevilget også penger til forbedring av vannforholdene. Kommunestyret besluttet imidlertid enstemmig å stryke bevilgningen, fordi det alt fantes springvann i skolehuset. Ole Dirdal syntes det var merkelig at Arbeiderpartiets representanter hadde stemt mot bevilgningen, og hadde derfor henvendt seg til sine partifeller for å få en forklaring. Disse hadde forklart at Arbeiderpartiet hadde arbeidet for saken så godt de hadde kunnet, men uten at det gav resultater.[381] Mot slutten av 1916 gikk flere foreldre i Oltedal til det skritt å holde barna sine hjemme fra skolen. Skolestreiken hadde sammenheng med de hygieniske forholdene, og at en av elevene gikk med tæring.[382] Ole Dirdal var sterkt kritisk til læreren og de ansvarlige i kommunen, fordi han mente de var mer opptatt av å holde den tæringssyke gutten på skolen, enn å sørge for at han fikk nødvendig hjelp. Da gutten senere døde av sykdommen, var Ole Dirdal hard i sin dom: *"Hvad vilde folk si, hvis jeg saa paa at en mand druknet og der var haab om redning og jeg intet gjorde? Jeg vilde da bli betragtet som et umenneske, og med samme øine ser jeg paa disse mænd. Jeg vil spørge: Er en slik lærer sin stilling voksen? Kan vi med tryghet sende vore barn i hans varetagt? Jeg finder det ialfald meget risikabelt i egenskab av ansvarshavende."*[383] Mens saken om den tæringssyke gutten pågikk, vedtok kommunestyret at det skulle legges inn drikkespring for barna i skolehuset i Oltedal.[384]

Befolkningen i Oltedal hadde ikke egen valgliste som ivaretok stedsinteressene slik innbyggerne på Ålgård hadde gjennom Fabrikklisen, og bygdebefolkningen gjennom Bygdelisten. Engasjementet fra sosialistene i Oltedal har trolig av den grunn gjort at mange oltedøler betraktet Arbeiderpartiet som det alternativet som best ivaretok Oltedalsinteressene. Av de fem representantene som

Arbeiderpartiet fikk valgt inn i kommunestyret i 1919 kom to fra Oltedal, Per T. Oftedal og Ole Dirdal. Dette kan tyde på at mange oltedøler har stemt på Arbeiderpartilisten i 1919.

Når vi skal lete etter grunner til den sterke økningen i oppslutning som Arbeiderpartiet i Gjesdal hadde fra valget i 1916 til 1919, er det naturlig å peke på den offensive rollen partiet inntok i lokalpolitikken i disse årene. Viktig var det nok at sosialistene i Oltedal tok opp saker som angikk Oltedal. Trolig har det også hatt betydning at det ved kommunevalget i 1919 eksisterte fagforeninger både på Ålgård og i Oltedal.

KAPITTEL 7: FAGBEVEGELSEN 1921-1940.

Etter at Ålgård Tekstilarbeiderforening gikk i oppløsning i 1921, lyktes det ikke å få igang fagforening ved Ålgård Ullvarefabrikk før etter 2. verdenskrig. Dette skyldtes ikke mangel på forsøk. Nesten årlig ble det gjort framstøt fra ulike hold for å forsøke å stable på bena en ny forening. Fordi fabrikkene på Ålgård var blant de store tekstilfabrikkene i Norge, og i tillegg tilhørte det store D. F. U.-konsernet, ble vanskene med å få Ålgårds arbeidere organisert et stadig tilbakevendende problem i ulike deler av arbeiderbevegelsen. Annerledes var det i Oltedal. Svanedal Ullvarefabrikk var den eneste av fabrikkene i Oltedal som var av særlig interesse for fagbevegelsen. Men Svanedal var bare en av mange Vestlandsbedrifter hvor arbeiderne stod uorganisert. Den geografiske beliggenheten gjorde trolig sitt til at stedet sjelden ble besøkt i forbindelse med agitasjonsoffensiver. Først på midten av 1930-tallet kom Oltedal igjen i fokus for agitasjonsframstøt. Da var Svanedal vokst kraftig og blitt en langt mer betydelig bedrift.

"Arbeiderne på Åsen ser med avsky på arbeiderne ved Ålgård ..."

I de første årene etter storstreiken ble ikke organisasjonsforholdene på Ålgård ansett for å være spesielle. Hele den vestlandske tekstilarbeider-organisasjonen var nærmest gått i oppløsning etter storstreiken i 1921. Da det skulle forhandles om tariff i 1924, fantes det kun 29 organiserte arbeidere blant de ca. 1500 som hadde arbeidet sitt i vestlandske tekstilfabrikker som var tilsluttet Norsk Arbeidsgiverforening.[385] (I tillegg fantes en forening ved Arna fabrikker.) Mot slutten av 1924 ble et eget Tekstilarbeiderforbund skilt ut fra Norsk Arbeidsmandsforbund. Arbeidsmandsforbundet, giganten i norsk fagbevegelse, hadde på sitt høydepunkt i 1920 organisert over fjerdeparten av medlemmene i Landsorganisasjonen. Men fordi Arbeidsmandsforbundet organiserte vidt forskjellige grupper arbeidere, druknet ofte tekstilarbeiderne i mangfoldet. Med et eget tekstilarbeiderforbund ble arbeidet overfor tekstilarbeiderne mer målrettet og intensivt enn tidligere.

I oktober 1924 var sekretæren i Stavanger og Omegn Samorganisasjon (stiftet 1924), Adolf Olsen, på Ålgård og holdt møte med tekstilarbeiderne. Besøket hadde sammenheng med en storoffensiv overfor tekstilarbeiderne i Rogaland der alle de større tekstilfabrikkene skulle besøkes. Under møtet ble det besluttet å sette ned et arbeidsutvalg som skulle gå igang med å tegne medlemmer til en fagforening. Så snart det var tegnet tilstrekkelig mange medlemmer, ville fagforeningen bli dannet, noe A. Olsen trodde ville skje i løpet av få dager.[386] Noen fagforening ble ikke dannet, men arbeidsutvalget fortsatte å bestå i alle fall fram til 1926.[387] Men så lenge det ikke stod noen

organisasjon bak arbeidsutvalget, kunne dette selvsagt ikke gjøre noe med lønns- og arbeidsforholdene.

Framstøtene som ble gjort på 1920-tallet for å få organisert tekstilarbeiderne gav små resultater. Det gjaldt ikke bare på Ålgård, men i tekstilindustrien generelt. I 1928 hadde Tekstilarbeiderforbundet fått fast fotfeste ved de større bedriftene på Østlandet. Den eneste større fagforeningen på Vestlandet var imidlertid Arna Tekstilarbeiderforening, med 168 medlemmer. I tillegg fantes noen små foreninger i Bergensområdet. Mellom Bergen og Trondheim og Bergen og Kristiansand, fantes det ikke en eneste organisert tekstilarbeider. Rogaland var med andre ord fullstendig brakkmark.[388] I Tekstilarbeiderforbundet ble naturlig nok den svake organisasjonsgraden på Vestlandet ansett som et stort problem. En sak var at vestlandsarbeiderne stilte seg usolidarisk i kampen for forbedringer i lønns- og arbeidsvilkår. Verre var det at den svake organisasjonsopplutningen på Vestlandet også bidro til å holde lønnsnivået nede i hele landets tekstilindustri. Når de organiserte arbeiderne gikk inn i lønnsforhandlinger, argumenterte arbeidsgiversiden mot økte lønninger ved å henvise til svekket konkurransevne i forhold til bedrifter med uorganisert arbeidskraft. 1ste Mai var dessuten av den oppfatning at dersom lønnsforhandlingene endte i voldgift, så ville voldgiften dømme like mye utfra hensyn til de dårligst som de best betalte tekstilarbeiderne.

Som vi forstår var ikke fraværet av faglig organisering spesielt for Ålgård på 1920-tallet. Fra 1925 ble likevel arbeiderne på Ålgård gjenstand for hardere beskyldninger om usolidarisk oppførsel, enn andre uorganiserte tekstilarbeidere. Dette hadde sammenheng med at Ålgård Ullvarefabrikk kom i en særstilling ved konflikter i tekstilindustrien fordi bedriften var en del av det store D. F. U.-konsernet. I 1925 fantes det fagforeninger ved alle de øvrige D. F. U.-avdelingene (med unntak av trikotasjefabrikken på Figgjo). Så lenge arbeiderne ved Ålgård Ullvarefabrikk stod utenfor organisasjonen, kunne ikke fagbevegelsen gjennomføre en fullstendig blokkade av konsernet. Tekstilarbeiderforbundet og 1ste Mai hevdet dessuten at D. F. U.-ledelsen overførte ordrer til Ålgård når det oppstod konflikter ved andre D. F. U. avdelinger. 1ste Mai mente D. F. U.-ledelsen bevisst førte en kamp mot fagbevegelsen. I tider med lite arbeid ble fabrikkene med fagorganiserte arbeidere stengt, og arbeidet overført til fabrikker der arbeiderne var uorganisert, hevdet avisa.[389] Ved å utføre arbeid som opprinnelig var tiltenkt andre D. F. U. avdelinger, bidro arbeiderne på Ålgård til å undergrave fagforeningsarbeidet. Dette var indirekte streikebryteri, hevdet en tekstilarbeider i 1ste Mai.[390] Påstandene om ordreflytting ble framsatt ved flere anledninger, og over lengre tid, og dette styrker troverdigheten.[391] Det synes heller ikke urimelig at

konsernledelsen kan ha overført arbeid til Ålgård som i utgangspunktet var tiltenkt andre avdelinger, bl. a. fordi produksjonskapasiteten på Ålgård ikke ble utnyttet fullt ut gjennom 1920-tallet. Anlegget på Ålgård ble heller aldri rammet av noen arbeidskonflikter etter storstreiken i 1921. I Tekstilarbeiderforbundets beretning for året 1926 nevnes også et konkret tilfelle. Forbundet hevdet at det fra "fabrikantenes" side var blitt gjort en rekke forsøk på å sprengte fagforeningen ved D. F. U.-avdelingen Fredfoss. Da dette ikke lyktes, var fabrikkene blitt stengt, og bestillingene sendt til andre avdelinger. En del arbeidere fra Fredfoss ble dessuten overført til Ålgård.[392]

Det er tydelig at Tekstilarbeiderforbundet og 1ste Mai mente fraværet av faglig organisering på Ålgård skapte problemer for fagorganiserte arbeidere ved andre D. F. U.-avdelinger. I forbindelse med den omtalte konflikten på Fredfoss i 1926, sendte forbundet formannen i fagforeningen på Fredfoss, Johan Evensen, til Ålgård for å få arbeiderne i tale og for å forklare dem hvorfor Fredfoss var stoppet. Etter sitt besøk kunne imidlertid Evensen fortelle at han hadde talt for døve ører. *"Aalgaard-arbeiderne var bare fornøyd over at Fredfos var stoppet, for så blev det så meget mere arbeide for dem. Nu kunde de få arbeide overtid, ja hele natten med om de vilde, og da de er uorganiserte så nyter de selskapets fulle tillit, og bevåkenhet."*[393] Samme type utsagn finner vi i Tekstilarbeiderforbundets fagblad, Tekstilarbeideren, i 1929: *"Jo mere de andre kjemper, jo mere arbeide blir det for oss, sier de på Ålgård. Arbeidsgiverne gnir seg i hendene og roser disse arbeidere for deres sunde fornuft. De vil heller arbeide enn å gå i konflikt, som de bare taper penger på"*. [394] I en annen artikkel i Tekstilarbeideren i 1929, om Åsen Tekstilarbeiderforening ved D. F. U. avdelingen Åsen i Nord-Trøndelag, finner vi følgende kraftsalve: *"Arbeiderne på Åsen ser med avsky på arbeiderne ved Ålgård og Tørkop, som står på arbeidsgivernes side i kampen for bedre kår."*[395] I 1931 skrev 1ste Mai: *"Arbeiderne ved Ålgård arbeider alltid og kanskje mest når de andre avdelingene står på grunn av lockout. På den måten er de arbeidsgiverne behjelpelig med å slå ned arbeiderne ved de andre avdelingene."*[396]

Det er ikke utenkelig at arbeiderne på Ålgård har sett seg tjent med å stå utenfor organisasjonen. På 1920-tallet gikk store deler av arbeidsstokken med redusert arbeidstid på grunn av de dårlige økonomiske tidene. I stedet for å si opp arbeidere, ble det gjennomført en omfattende deling av det arbeidet som fantes. Arbeiderne på Ålgård hadde dermed en dobbelfortjeneste ved å stå uorganisert. For det første slapp de belastningene ved å stå organisert, det være seg kontingentbetaling og faren for å bli dratt ut i konflikt. For det andre fikk de mer arbeid, og dermed økt inntekt, når fagorganiserte arbeidere ved konsernets øvrige avdelinger gikk til arbeidsnedleggelse, eller ble rammet av lockout.

Til arbeiderne ved Ålgård og Figgen ullvarefabrikker.

Som bekjent eies Ålgård fabrikker av a. s. De forenede Ullvarefabrikker. Dette selskap har flere større og mindre fabrikker utover landet, og dette gir anledning til å manøvrere med ordres og få disse fullført på forskjellige steder, alt efter som det passer.

For eks. under arbeidskonflikter, da har det gjentagne ganger vist sig at dette store selskap har lett for å få varer ferdig, selv om fagorganisasjonen blokerer firmaet. - Hvad er så årsaken hertil? Jo, den at ikke alle arbeidere ved fabrikkene er organisert, og da i første rekke arbeiderne ved Ålgård og Figgen.

Ved disse fabrikker har der tidligere vært organisasjon, og da særlig ved Ålgård, men siden storstreiken 1921 har der ikke vært organiserte arbeidere her. Og da har det foregått på den måte at fabrikantene under konflikter sender sine ordres dit, og arbeiderne ved Ålgård gjør arbeidet ferdig og på den måte faller de sine øvrige kolleger i ryggen.

Enten nu dette er bevisst eller ubevisst, en ting er ihvertfall klart, at denne stilling er aldeles uverdigg for arbeiderne ved Ålgård. Arbeiderne her har de samme lønninger og arbeidsvilkår som de øvrige tekstilarbeidere, og dette tar de imot uten å være med i arbeidet for tekstilarbeidernes eksistens. Man skulde tro at voksne, arlige arbeidere reflekterte litt, og skammet sig for å ta imot de goder organisasjonen fremtvinger for sine medlemmer, og at de da alle som en blev med i arbeidet for felles beste.

Siden tekstilarbeiderforbundet blev stiftet den 1. november 1924, har det lykkedes å få arbeiderne ved alle de øvrige Forenedes afdelinger organisert. Det er bare Ålgård og Figgen igjen, og da vil vi nu henstille til arbeiderne ved disse fabrikker å overveie stillingen, og at de snarest mulig organiserer sig således, at de til våren kan være med de øvrige arbeidere, og tilbakeslå arbeidsgivernes angrep, som vi alle er klar over vil komme.

Tekstilarbeider. 1ste Mai, 23. desember 1925.

Agitasjonen på Vestlandet. Fagforening på Figgjo.

På bakgrunn av den svake organisasjonsgraden på Vestlandet besluttet Norsk Tekstilarbeiderforbund i 1928 å igangsette en landsomfattende agitasjon, hvor Vestlandet skulle vies spesiell oppmerksomhet. Noen umiddelbare resultater gav denne offensiven ikke. Optimismen var heller ikke særlig stor når det gjaldt utsiktene for å få vestlendingene organisert. I en kommentar til det nedlagte arbeidet i Stavanger-distriktet skrev Tekstilarbeideren: *"Resultatet var det samme som tidligere: tekstilarbeiderne der er umulige å få tilsluttet organisasjonen. Man skulde nærmest tro at arbeiderne på Ålgård og Sandnes var en rase for sig, og ikke nordmenn. De kan i hvert fall ikke føle sig solidarisk med de andre tekstilarbeidere i landet."*[397]

Et intensivt arbeid fortsatte i 1929, med Anna Anthoni fra Bergen som omreisende agitator. I første rekke ble agitasjonen konsentrert til Dale fabrikker i Hordaland, samt Sandnes, Figgjo og Ålgård i Rogaland. I en kommentar til den foretatte agitasjonen heter det i beretningen til Tekstilarbeiderforbundet: *"Agitasjonen på Vestlandet er ikke liketil. Det må et ganske intens arbeide til. Folket er tregt, og det er faktisk som de er helt uforstående overfor fagorganisasjonen, men vi har godt håp allikevel."*[398]

Arbeidet som Anna Anthoni nedla var imponerende. Her var det ikke snakk om en omreisende folketaler som kom innom for å holde foredrag på et møte. Anna Anthoni benyttet husagitasjon som arbeidsform. Hun gikk fra dør til dør og oppsøkte arbeiderne i deres hjem. Selv om resultatene var små, kom det i det minste noe ut av dette arbeidet. Best gikk det på Ålgård og Figgjo. Her ble en liten forening med syv medlemmer stiftet den 2. november 1929. Alt ved utgangen av året var medlemstallet steget til 76, og i løpet av den korte tiden var den blitt den nest største tekstilarbeiderforeningen på Vestlandet. Bare ved Arna fabrikker utenfor Bergen fantes en større forening.[399] At foreningen gikk under navnet Ålgård og Figgjo Tekstilarbeiderforening, kan forlede oss til å tro at det her var tale om en fagforening for begge anleggene. I utgangspunktet var den også tenkt å være det, men i realiteten ble foreningen et rent Figgjo-foretak, med så godt som ingen tilslutning fra Ålgård.[400] I de første årene var det likevel Ålgård-arbeideren Oskar Falck, som var formann i foreningen. Sammen med Holger Murath utgjorde han foreningens "medlemsmasse" på Ålgård i 1931. Begge var svensker, kom fra samme sted i Elsborgslen, og hadde også tidligere vært involvert i fagforeningsarbeid.

Storlockouten i 1931.

På Figgjo ble arbeiderne rammet av storlockouten i 1931. Bakgrunnen for lockouten var at det våren 1931 var uvanlig mange tariffier som løp ut. Arbeidsgiverforeningen sa opp alle tariffene og

krevde nedslag i lønningene på stort sett 15 prosent, mens uendret reallønn ville tilsagt en reduksjon på seks prosent. Forhandlinger og meglinger ble raskt avfeid, og lockouten satt i verk så fort det lot seg gjøre. Lockouten rammet 60 000 arbeidere og varte i 24 uker før et meglingsforslag ble god tatt av begge partene.[401]

Storlockouten skapte en bitter stemning mellom arbeiderne på Figgjo og Ålgård. Mens arbeiderne på Figgjo ble gående ledige i flere måneder som følge av lockouten, gikk fabrikken på Ålgård for fullt. Dette førte til at arbeiderne på Figgjo nektet å ha befatning med de uorganiserte arbeiderne på Ålgård. På Ålgård og Figgjo var det tradisjon for felles 1. mai arrangement, men i 1932 var forbitrelsen blant Figgjo-arbeiderne så stor, at de nektet å ha noe som helst med arrangementet å gjøre. Dermed ble det heller ingen 1. mai feiring på Ålgård dette året.

1ste Mai, 27.04.32.

Bedrøvelige forhold på Aalgård. - 1ste mai-arrangementet faller i fisk fordi organiserte arbeidere nekter å ha befatning med de uorganierte. – Et alvorlig varselkudd som Aalgårds arbeidere nå bør lytte til.

(...) Under storlockouten ifjor hersket der meget forbitrelse blandt Figgjo-arbeiderne over den usolidariske optreden som arbeiderne på Ålgård utviste, idet en her arbeidet under full speed under hele konflikten. Dette har bragt tålmodighetens bager til å flyte over fra Figgjoarbeidernes side, og de nekter nå purt å ha noen som helst befatning med kollegene sine på Ålgård, inntil disse tar det fornuftige skrittet og organiserer sig. Som følge herav nekter Figgjo-arbeiderne nå i år mot tidligere å ha noe fellesarrangement med Ålgårdsarbeiderne 1ste mai, og på den måten ryker hele arrangementet i fisk.

Bitterheten overfor arbeiderne på Ålgård skyldes nok ikke bare at disse hadde vært i arbeid mens Figgjo-fabrikken var tatt ut i lockout. I august 1931, mens lockouten ennå pågikk, ble seks arbeidere på Ålgård sagt opp. Blant de oppsagte var de to eneste fagorganiserte arbeiderne ved fabrikken, Oskar Falck, formannen i fagforeningen, og Holger Murath. Fagforeningen mente at det her var snakk om et forsøk på å knekke organisasjonen både på Ålgård og Figgjo, og satte oppsigelsene i

forbindelse med konflikten på Figgjo.[402] Bedriften begrunnet oppsigelsene med at det var for lite arbeid, men 1ste Mai var ikke i tvil om at dette var et vikarierende motiv:

I denne oppsigelsen ligger det utvilsomt noe av trakassier. For tidligere har en alltid gjort det slik på Ålgård at måtte en innskrenke på grunn av manglende ordres, så delte en arbeidet mellom arbeiderne på innskrenket tid. Nå gjorde en rent bord, for derved å kunne ramme de to eneste arbeidere, som står solidarisk med de organiserte arbeiderne. At bedriften vil gjøre sig så liten og ynkelig, taler for sig, men at de øvrige arbeidere på Ålgård stilltiende finner sig i en slik behandling av sine arbeidskamerater er enda ynkeligere. Men slik går det på en arbeidsplass hvor arbeiderne er uorganiserte, og arbeidskjøperne kan skalte og valte efter eget forgodtbefinnende.[403]

Oskar Falck oppfattet også selv oppsigelsen som en trakassering og meldte ifra om dette til forbundet. Fra forbundets side ble saken tatt opp med D. F. U., men fordi organisasjonsforholdene på Ålgård var så dårlige, kunne ikke forbundet utrette noe. I korrespondansen mellom Oskar Falck og forbundet, gav Falck uttrykk for at arbeiderne på Ålgård til en viss grad frydet seg over hans oppsigelse. Forbundet tolket dette som at arbeiderne var enig med bedriften i at alle som var organiserte, burde fjernes fra stedet, og at dette igjen måtte forstås som at det fremdeles var umulig å få arbeiderne på Ålgård fagorganisert. Dette ville ikke forbundet stilltiende finne seg i. Forbundsstyret rettet derfor forespørsel til Oscar Falck, om han anså det formålstjenlig å få satt i gang en omfattende boikott av varer fra Ålgård.[404]

Både Oscar Falck og Holger Murath fikk arbeidet tilbake en stund etter at lockouten var avblåst. Forbundet frafalt likevel ikke tanken om boikott, men ønsket nå å sette i gang en aksjon mot alle bedriftene hvor det var umulig å få arbeiderne organisert. Mellom linjene gikk det likevel fram at det i første rekke var fabrikken på Ålgård man ønsket å ramme. Det ble imidlertid aldri noe av disse planene. Igjen var det D. F. U.-konsernet som var hovedproblemet. Dersom en boikott av Ålgård skulle ha noen betydning, måtte arbeiderne ved de øvrige D. F. U.-avdelingene nekte å behandle varer som kom fra, eller skulle til Ålgård. Dette var ensbetydende med at disse avdelingene ville måtte stanse etter forholdsvis kort tid. De øvrige D. F. U.-fabrikkene ble nemlig i stor utstrekning forsynt med bl. a. garn og apparater fra Ålgård Ullvarefabrikk.[405] En blokade av Ålgård ville f. eks. nesten øyeblikkelig bety stans på Figgjo, fordi alt garnet på Figgjo Trikotasjefabrikk ble farget på Ålgård. Da saken kom til behandling i Stavanger og Omegns faglige Distriktsorganisasjon, ble en blokade av Ålgård sterkt frarådet, med begrunnelsen at foreningen på Figgjo neppe ville tåle en slik påkjønning. Oscar Falck var tilstede på møtet, og distriktsorganisasjonen hadde derfor godt grunnlag for sin uttalelse.[406] Heller ikke ved de øvrige D. F. U. avdelingene var det vilje til å ta belastningen en blokade ville medføre.[407] Sett på bakgrunn av den langvarige lockouten, er det

ikke underlig at arbeiderne kviet seg for å sette igang aksjoner mot Ålgård Ullvarefabrikk, som ville resultere i at de selv ble gående uten arbeid.

Organisasjonsforholdet i tekstilindustrien på 1930-tallet.

I det meste av tiden mellom 1924 og 1940 var hovedproblemet til Tekstilarbeiderforbundet den svake organisasjonsgraden på Vestlandet. I 1927 stod ikke Vestlandet for mer enn rundt 8% av den totale medlemsmassen i forbundet. Av i alt 187 organiserte tekstilarbeidere på Vestlandet dette året, befant 114 seg i Arna Tekstilarbeiderforening, 41 i Bergens Tekstilarbeiderforening, 27 i Hop Arbeiderforening og fem i Dale Arbeiderforening. I 1929 lyktes det å få igang foreninger på Sandnes og Figgjo, men Sandnesforeningen var så svak, at den forsvant alt i 1931. Ved inngangen til 1930-tallet anså forbundsstyret forholdene på Vestlandet som så håpløse at det helst ville legge hele agitasjonsarbeidet på is. Gevinsten var for liten i forhold til innsatsen, ble det hevdet. Hovedstyret besluttet imidlertid å fortsette agitasjonen, og mente at det fortsatt måtte satses spesielt på Vestlandet.[408]

Agitasjonsarbeidet på Vestlandet gav ikke særlig store resultater i årene 1930-33. Men det gikk framover. På Voss ble det stiftet en forening i 1931, året etter en forening på Hermansverk i Sogn, og i 1933 ble det dannet foreninger i Fana og på Nesttun. I tillegg økte tallet på medlemmer betydelig ved de store anleggene på Dale og Arna, slik at Vestlandet stod for nær 16% av medlemmene i Tekstilarbeiderforbundet i 1933.[409] Men i forhold til Vestlandets betydning for landets tekstilindustri (figur 6), var dette utvilsomt lite.

Det er ikke å undres over at personer i forbundet mistet troen på at det ville la seg gjøre å organisere vestlandsarbeiderne. Et betydelig arbeid var blitt nedlagt, men tilsynelatende gav det lite resultat. I 1932 drev f. eks. Anna Anthoni agitasjonsarbeid i fire uker i Møre-distriktet, uten at det kom noe som helst ut av det.[410] I Rogaland var Figgjo det eneste lyspunkt.

Fagorganisasjonens gjennombrudd i tekstilindustrien.

Årene 1934-1937 ble en gjennombruddstid for fagbevegelsen i tekstilindustrien. Fra desember 1933 til desember 1937 økte tallet på avdelinger fra 30 til 63, og medlemstallet fra 4592 til 8463. I Rogaland ble det opprettet foreninger i Sandnes (1934), Hillevåg (1934), Oltedal (1935), Egersund (1936) og på Bryne (1937).[411] I Tekstilarbeiderforbundets beretning for 1937 ble det skrevet at det med unntak av noen mindre bedrifter, som ikke var av så stor betydning, kun gjenstod å få organisert arbeiderne ved Ålgård, Salhus, Eidsvåg og O. Devold & Sønner.

Utover på 1930-tallet ble ikke Ålgårds arbeiderne viet særlig oppmerksomhet fra forbundets side. Situasjonen ble sett på som så håpløs at forbundet mer eller mindre gav opp. I 1934 skrev f. eks Tekstilarbeideren: *"Ved Ålgård har vi ikke på lang tid gjort noe for å få dem med. Mentaliteten blandt arbeiderne ved Aalgaard er slik at de får stå isolert inntil de en dag selv skjønner at de ikke er sig selv nok."*[412] Enkelte framstøt ble gjort, bl. a. fra de eksisterende tekstilarbeiderforeningene i distriktet, men uten at det gav resultater.

Forhold ved Svanedal 1920-1934.

Av de større tekstilfabrikkene i Rogaland var Svanedal Ullvarefabrikk den som lå mest usentralt, og dette var trolig en av grunnene til at arbeiderne i Oltedal ikke ble prioritert i forbindelse med agitasjonsoffensiver. Men fraværet av agitasjon viser nok også at de ulike delene av arbeiderbevegelsen ikke har vurdert mulighetene for fagforeningsdannelse i Oltedal som spesielt gode. Arbeiderne hadde dårlige erfaringer fra fagforeningen i 1919-20, og dette har nok satt spor. Den største barrieren mot fagforeningsdannelse var trolig disponent Alfred Oftedal. I 1919 og 1920 hadde han vist en absolutt fiendtlig holdning til fagorganisasjonen. I en artikkel 1ste Mai brakte i 1936, heter det da også om Alfred Oftedal: *"Denne mann har gjennom alle år hatt en nesten sykkelig trang til å gripe inn i den enkeltes forhold, og en har en rekke eksempler op gjennom årene på hans smålige for ikke å si infame personforfølgning. På den måten har det lyktes ham en tid å skremme arbeiderne fru å organisere sig, men så har forholdene igjen så å si trunget arbeiderne til organisert sambold."*[413] Denne sterke påstanden ble skrevet i en tid da det utspant seg en hard konflikt på Svanedal, og 1ste Mai kan derfor mistenkes for å ha dømt Alfred Oftedal urimelig hardt. Men det finnes også opplysninger fra 1920-tallet som viser at disponenten hadde en heller egenrådlig lederstil. Bl. a. skal en uoverensstemmelse i et ungdomslag i Oltedal ha ført til at fire arbeidere på Svanedal ble oppsagt vinteren 1926. Grunnen til oppsigelsene var etter sigende at de fire arbeiderne hadde bidratt til å fjerne disponent Oftedal fra styret i ungdomslaget. De oppsagte arbeiderne anla imidlertid sak mot bedriften og fikk rettens kjennelse for at de skulle ha utbetalt to ukers lønn. Senere hadde disponenten tilbudt arbeiderne å få komme i arbeid igjen, dersom de betalte tilbake lønnen de var tilkjent av retten![414]

Oltedal Tekstilarbeiderforening stiftes.

Tabell 8: Medlemstall for Oltedal Tekstilarbeider-forening 1935-1939.

År	1935	1936	1937	1938	1939
Medlemmer	92	85	84	76	70

Kilde: Beretninger fra Norsk Tekstilarbeiderforbund.

Tekstilarbeider-foreningene som ble stiftet på Sandnes og i Hillevåg i 1934, kom begge som et resultat av agitasjonsframstøt fra den faglige distriktsorganisasjonen og Tekstilarbeiderforbundet i fellesskap. Viseformannen i distriktsorganisasjonen, Ommund Ommundsen, ble av Tekstilarbeiderforbundet ansatt som agitator for en kortere periode i 1933. Forbundet hadde på forhånd liten tro på at det ville komme noe ut av arbeidet, men ble positivt overrasket. Straks Ommundsen begynte sin agitasjon, kom tilslutningen. I Hillevåg lyktes det å få organisert ca. 80 % av arbeiderne. Blant de ca. 300 tekstilarbeiderne i Sandnes fikk han 60 arbeidere til å melde seg inn i organisasjonen. Tekstilarbeiderforbundet mente at de gode resultatene kunne tilskrives Ommundsens energiske arbeid og gode tak på agitasjonsarbeidet og folkelynnnet. Meningen var at Ommundsen skulle fortsette arbeidet ved andre tekstilfabrikker i Stavangerdistriktet, men p.g.a. sykdom måtte agitasjonen avbrytes.[415] Det skal her nevnes at det ble opprettet et distriktsstyre for tekstilarbeiderne i Rogaland. Trolig skjedde dette i 1934, eller i første halvår av 1935.[416]

I motsetning til tekstilarbeiderforeningene på Figgjo, Sandnes og i Hillevåg kom ikke fagforeningen i Oltedal som direkte resultat av besøk fra en tilreisende agitator. I Oltedal var det arbeiderne ved Svanedal Ullvarefabrikk som selv gikk i bresjen for stiftelsen.[417] På et møte 29. juni 1935 besluttet arbeiderne å danne fagforening i tilslutning til Norsk Tekstilarbeiderforbund. Til stede var distriktsorganisasjonens sekretær, Adolf Olsen. Beslutningen om å danne fagforening ble begrunnet med at lønns- og arbeidsvilkårene ved Svanedal var blitt stadig verre, sett i forhold til tekstilbedrifter der det var fagforeninger og overenskomst.[418] Konstitueringen fant sted med forbundets formann, Ingvald Olsen, tilstede den 21. juli.[419] Alt ved konstitueringen hadde de fleste arbeiderne tegnet seg som medlemmer. Lars L. Oftedal ble valgt til formann.[420]

Trakasseringer og arbeidskamp.

Ifølge fagforeningen begynte bedriften å si opp arbeidere med en gang det ble kjent at arbeiderne ville organisere seg.[421] Allerede på det andre styremøtet, som ble avholdt i foreningen den 25. august, gav styret uttrykk for at det mente bedriften drev systematisk trakassering av organiserte arbeidere.[422] Kort tid etter ble også Lars Oftedal vist bort fra arbeidet. Disse oppsigelsene ble det strid om. Langt på vei klarte Tekstilarbeiderforbundet å få fram en løsning ved forhandlinger i forbindelse med opprettelse av overenskomst i september. Bedriften gikk med på en ordning som innebar at arbeiderne skulle dele på det arbeidet som fantes, og forpliktet seg til å gjeninnta de oppsagte arbeiderne. Navnene på disse ble oppført i en protokoll i overenskomsten, og nettopp dette kom til å skape problemer utover høsten. Ved en forglemmelse ble fire av de oppsagte

arbeiderne utelatt, og disponent Oftedal ville derfor ikke gå med på å ta disse fire inn igjen. Samtidig ble det foretatt flere nye oppsigelser, som foreningen ikke var i tvil om skyldtes trakasseringer. Dette skapte en situasjon der det flere ganger var tilløp til aksjon fra arbeidernes side, men uten at det kom til noen arbeidsnedleggelse i 1935.[423]

Mot slutten av 1935 gikk Svanedal Ullvarefabrikk til oppkjøp av Egersund Ullvarefabrikk. I *"Gjesdal bygdebok 1870-1989"* skriver historikeren Hallvard Nordås at dette til en viss grad hadde sammenheng med et alvorlig motsetningsforhold mellom arbeiderne og bedriftsledelsen på Svanedal.[424] Jeg er ikke uenig med Hallvard Nordås om dette, men mener at kildene gir klart uttrykk for at hovedgrunnen til kjøpet, var at disponent Oftedal ønsket å knekke fagforeningen. Dette var ikke bare noe fagforeningen og Tekstilarbeiderforbundet mente. Også V. O. Gjesdal, ordføreren i Gjesdal, var av den oppfatning. Da planene om oppkjøpet ble kjent, ble den gjenstand for inngående drøftelser i formannskapet. Svanedal Ullvarefabrikk var den største skatteyteren i kommunen, og en nedbygging av anlegget i Oltedal ville føre til færre arbeidsplasser og reduserte skatteinntekter. I et forsøk på å forhindre dette, besluttet formannskapet at ordføreren skulle forsøke å få i stand et møte med styret for fagforeningen. Et slikt møte ble avholdt hjemme hos Einar Helleland 10. november. I møtoreferatet framgår det at ordføreren på forhånd hadde vært i kontakt med disponent Oftedal, og forhørt seg om hvilke forhold disponenten var misfornøyd med på Svanedal. Videre heter det: *"Ordføreren rettede tilslut spørsmål til foreningens styre, om det ikke kunde la sig gjøre å lempe på forskjellige spørsmål under forhandlingerne, da disponenten later til å ville skyve beveggrunden for kjøpet over på organisasjonen, som han mente var urimelig i sine krav."*[425] V. O. Gjesdal hadde altså fått inntrykk av at disponent Oftedals egentlige motiv for kjøpet av Egersund Ullvarefabrikk, var at han mislikte kravene som kom fra Oltedal Tekstilarbeiderforening. Fagforeningen i Oltedal gikk lengst i påstandene om at dette var den egentlige grunnen. I en redegjørelse til forbundet ble det hevdet at en bror av disponenten, som også var aksjonær, hadde uttalt like etter kjøpet av Egersund Ullvarefabrikk: *"Nu har vi kjøpt Egersund Ullvarefabrikk, og da kan de djevlene på Oltedal leve av organisasjonen."*[426]

Det anstrengte forholdet mellom fagforeningen og disponent Alfred Oftedal toppet seg i 1936. I januar dette året kom arbeidet igang på filialen i Egersund. En del oppsagte spinnere i Oltedal, deriblant foreningsformannen Lars Oftedal, søkte i den forbindelse om å bli overført til Egersund, men fikk avslag. I stedet ble det tatt inn arbeidere fra andre distrikter. Ifølge arbeiderne var begrunnelsen for avslaget at ettersom de hadde vært misfornøyd i Oltedal (de hadde organisert seg),

så ble de selvfølgelig misfornøyd i Egersund også. Da tillitsmennene senere spurte om arbeide for disse arbeiderne i Egersund, hadde de fått til svar, "*det manglet bare de skulde premieres*".[427]

I midten av mars 1936 hadde arbeiderne ved Svanedal fått nok av det de oppfattet som stadige trakasseringer av organiserte arbeidere. På et medlemsmøte 15. mars besluttet de å gå til spontan arbeidsnedleggelse. Det som fikk begeret til å flyte over, var at bedriften gikk til oppsigelse av 24 arbeidere. Mens tillitsmennene satt i forhandlinger med disponenten om andre spørsmål, ble oppsigelsene lagt ut på arbeidernes venterom, uten at tillitsmennene var klar over det. Først dagen etter fikk tillitsmennene kjennskap til dette gjennom arbeiderne.[428] Disponenten ble da umiddelbart kontaktet med henstilling om at oppsigelsene måtte trekkes tilbake, da det ikke på forhånd var blitt konferert med tillitsmennene, og at oppsigelsene dermed ikke var fremmet på lovlig måte. Dette hadde disponenten avvist. Styremøte ble avholdt samme dag, og på bakgrunn av disponentens opptreden ble bedriften meddelt at tillitsmennene sa fra seg ethvert ansvar for eventuelle beslutninger foreningen kunne komme til å foreta.[429] Medlemsmøte ble avholdt dagen etter, med 71 medlemmer tilstede. At forbitrelsen var stor, viser avstemningsresultatet av to forslag som ble framlagt. Et av medlemmene foreslo at bedriften skulle få mulighet til å ordne forholdet innen kl. 12 påfølgende dag, men dette fikk kun forslagsstilleren egen stemme. Deretter ble det tatt opp til avstemming et forslag om å nedlegge arbeidet straks, og dette ble enstemmig vedtatt. Tillitsmennene unnlot imidlertid å delta i avstemmingen, og nedla alle sine verv da beslutningen var tatt. Det er dermed tydelig at arbeiderne allerede på dette tidspunktet var innforstått med at streiken var ulovlig. Formannen i tekstilarbeidernes distriktsstyre, Sverre Ege, som var tilstede og ledet møtet, var utvilsomt enig med arbeidernes beslutning. Ege uttalte at han var sikker på at foreningen hadde alle de organiserte tekstilarbeidernes sympati i hele distriktet, og han kunne forsikre at det ville bli ytt både moralsk og økonomisk støtte.[430]

Fra arbeidernes side ble det gjort klart at den kraftige reaksjonen måtte forstås med bakgrunn i de stadige trakasseringene som hadde funnet sted tidligere, og at de nettopp foretatte oppsigelsene kun var den utløsende faktoren. Det arbeiderne reagerte på var for det første at oppsigelsene rammet en rekke eldre organiserte arbeidere og nesten hele det gamle styret, mens folk med kortere fartstid i bedriften, og som dessuten var uten familiebyrde, fikk fortsette. For det andre, og dette var hovedpunktet, mente arbeiderne at disponenten ved sine stadige brudd på inngåtte avtaler hadde vist at han ikke respekterte fagforeningen.[431] Striden stod dermed om selve organisasjonsretten.

Streiken på Svanedal i mars 1936 ble vellykket. Samtlige arbeidere, både organiserte og uorganiserte, deltok. Samme dag som arbeidet ble nedlagt, ble det tatt opp forhandlinger på Arbeidsgiverforeningens kontor i Stavanger. Alt dagen etter kom partene fram til en forhandlingsløsning som innebar at alle oppsigelser skulle trekkes tilbake, og i stedet skulle det bli gjennomført en arbeidsdeling der arbeiderne arbeidet annenhver uke. Denne ordningen ble også benyttet ved en innskrenking i driften noen uker senere.[432]

Disponent Alfred Oftedals tale til de ansatte.

Den 21. april 1936 innkalte disponent Oftedal arbeiderne og funksjonærene til et møte på ungdomshuset. Arbeiderne i Oltedal gav selv denne framstillingen til 1ste Mai, om hva som skjedde på møtet:

Han (disponenten) skulde gi en redegjørelse av arbeidsforholdene. Det gikk tydelig fram av talen hans at det var fagorganisasjonen en kunde takke for de dårlige arbeidsforholdene. Der fikk en se hvilken synd det var å organisere sig. (Vi har glemt å fortelle tidligere at disponenten er dypt kristelig). Han hadde for sitt vedkommende alltid bestrept sig på at arbeidsforholdene skulde bli så gode som mulig. Men så hadde arbeiderne vært dumme nok til å fagorganisere sig. Og nå anså han sig løst fra sine gode forsetter. Åja, åjamen, sa han, det skal sterke rygg til å bære gode dager! Her er arbeid nok for dere alle sammen. Og hvis noen av dere skulde være arbeidsløse efter denne min redegjørelse så er det fordi de er arbeidsuvillige!

- Har han virkelig sagt dette, spør vi (1ste Mai) vantrø arbeiderne som forteller om dette.

- Hvert evige ord. - Det var en mann nede i salen som ropte høit at disponenten var sinn syk. Men vi vil ikke si noe om ham som menneske, selv om det kunde være fristende nok, for det angår strengt tatt ikke denne saken. Og som fagmann er han utvilsomt meget innsiktsfull.[433]

Store deler av talen som Alfred Oftedal holdt for arbeiderne og funksjonærene den 21. april, ble skrevet ned av sekretæren i Oltedal Tekstilarbeiderforening, John Eide, og ble senere trukket fram i forbindelse med en arbeidsrettssak. Av talen kan vi se at Alfred Oftedal følte seg svært urettferdig behandlet av arbeiderne.

(...) Jeg kan ikke forstå at jeg har gjort mig fortjent til den mistillid som arbeiderne har vist mig (ved å organisere sig) og det har gjort mig svært ondt. Jeg har alltid hatt ansvar for at flest mulig skulde få arbeide. Kunde ikke mannen skaffes arbeide sørget jeg for at konen fikk det, og jeg har hatt mangen søvnløs natt for å gjøre det best mulig for arbeiderne, men nu efter at arbeiderne har vendt mig ryggen er jeg blitt fritatt for ethvert slikt ansvar og vil herefter ikke ta andre hensyn enn det som kan tjene fabrikken.

... Når arbeiderne har tigget og tigget om å få arbeide, så lønner de mig nu på denne måte (ved å gå inn i organisasjonen), men utakk er verdens lønn. Jeg kan ikke finne at jeg har gjort mig fortjent til en sådan fremgangsmåte fra arbeidernes side, da jeg alltid har gjort alt på beste måte.

Her er kommet en ond ånd inn over dalen, det gode forhold som var før er kommet bort, men nu står det til dere om de vil ha tilbake det samme gode tillitsforhold. Slik som det nu er kan det ikke gå. [434]

Alfred Oftedal så dannelsen av fagforeningen som et angrep på sin person. Og dersom det er riktig at han også mente det var syndig å stå i fagforening, er det ikke underlig at han forsøkte å knekke den. (Oftedal var på denne tiden ivrig med i den kristne Oxford-bevegelsen.)

Samtidig som striden mellom ledelsen og arbeiderne pågikk for fullt, ble det satt ut rykte om at arbeiderne gikk med planer om å sette igang et eget spinneri. Det viste seg raskt at ryktet ikke var tatt ut av løse luften. I april samlet en rekke av Svanedals arbeiderne seg, for å drøfte spørsmålet om oppstart av egen fabrikk. Det var dette møtet som la grunnlag for oppstarten av Gjestal Spinneri (se s. 40). Arbeiderne var lei av alle problemene på Svanedal, og fryktet dessuten at kjøpet av Egersunds fabrikk ville tappe bygda for arbeidsplasser.

Arbeiderne går til ulovlig streik.

Utover i april og mai fortsatte oppsigelsene ved Svanedal. Den 8. mai avholdt foreningen medlemsmøte for behandling av oppsigelse av 22 arbeidere i kamgarnspinneriet. 16 av de oppsagte var organiserte, seks var uorganiserte. Av de gjenværende arbeiderne i avdelingen var 16

uorganiserte, og seks organiserte. Medlemmene var ikke i tvil om at dette var nok et slag rettet mot organisasjonen, og under møtet var det flere som mente at foreningen måtte svare på utfordringen med å legge ned arbeidet når oppsigelsestiden var ute. To av tillitsmennene, John Eide og Einar Helleland, frarådet på det sterkeste en arbeidsnedleggelse fordi de mente det kunne se ut til at bedriften nettopp ønsket å framprovosere en ulovlig arbeidsstans. I stedet burde foreningen helst gå rettens vei, mente de to. Dette vant ikke gjenklang blant medlemmene. Et medlem framla så forslag om at dersom bedriften ikke tilbakekalte oppsigelsene helt eller delvis, skulle arbeidet legges ned samtidig som oppsigelsene ble gjort gyldige. Forslaget ble vedtatt mot tillitsmennenes stemmer.[435]

9. mai mottok forbundet følgende telegram fra Oltedal Tekstilarbeiderforening: *"28 arbeidere opsagt, 21 organiserte, formann, nestformann, kasserer, sekretær opsagt, representant fra forbundet ventes øieblikkelig, telegramsvar, avd. 40."*[436] I løpet av dagen den 9. mai hadde foreningen fått beskjed om syv nye oppsigelser, deriblant seks organiserte arbeidere. Arbeiderne var i harnisk. Forhandlinger ble ført mellom Tekstilarbeiderforbundets sekretær og Arbeidsgiverforeningens representant i Stavanger den 13. mai, men uten resultat. Forbundets formann, Ingvald Olsen, dro også til Stavanger og deltok på et møte den 15. mai, hvor en lengre protokoll ble oppsatt. Noen særlige innrømmelser fra bedriftens side ble ikke gitt, og arbeiderne besluttet derfor enstemmig å ikke godkjenne protokollen på et medlemsmøte 20. mai. Samtidig ble det besluttet å følge opp det tidligere vedtaket om streik. Arbeidet skulle legges ned til det var kommet en rimelig ordning med arbeidsforholdene.[437].

Straks forbundet fikk melding om at streiken var iverksatt, påla det arbeiderne å øyeblikkelig oppta arbeidet igjen.[438] Ingen av partene, heller ikke arbeiderne i Oltedal, var det minste i tvil om at streiken var ulovlig. Men i Oltedal var temperaturen så høy at arbeiderne nektet å etterfølge kravet fra forbundet så lenge det ikke var foretatt noen forandringer i oppsigelsene. Dette til tross for at også tillitsmennene gjentatte ganger hadde henstilt til medlemmene om å gå tilbake til arbeidet.

Etter at streiken var brutt ut, gikk Norsk Arbeidsgiverforening og Svanedal Ullvarefabrikk til arbeidsrettssak mot Oltedals Tekstilarbeiderforening, og 63 av arbeiderne. I begynnelsen av juli dømte Arbeidsretten streiken tariffstridig, og påla arbeiderne å gjenoppta arbeidet. Når det gjaldt spørsmålet om erstatningskrav og saksomkostninger, ble dette utsatt til senere behandling. Arbeiderne hadde lagt ned påstand om frifinnelse, med bakgrunn i det de oppfattet som gjentatte trakasseringer. Likevel kom ikke kjennelsen som noen overraskelse. Under rettssaken hadde arbeiderne erkjent at arbeidsnedleggelsen var ulovlig.[439] Gjennom streiken hadde imidlertid foreningen fått vist muskler. Både organiserte og uorganiserte arbeidere hadde sluttet opp, og

bedriften hadde kun lyktes å skaffe et titalls streikebrytere. Samtidig var forholdene ved Svanedal blitt belyst i all sin bredde, og i full offentlighet. Disponent Oftedal var dessuten blitt sterkt kritisert under rettsforhandlingene og i 1ste Mai. Med den oppbygde frustrasjonen og det sinnet som fantes blant arbeiderne da streiken brøt ut, var trolig det siste et godt plaster på såret.

Bråket på Svanedal fortsetter.

Arbeidet ble gjenopptatt 9. juli, men stridighetene på Svanedal var ikke over. Utover høsten ble det tatt inn uorganiserte arbeidere, mens flere eldre organiserte med lang tjenestetid gikk uten arbeid. I tillegg ble en del av arbeiderne som hadde deltatt i streiken, gående ledige. Da 1ste Mai i august gjorde den "tabben" å komme med gladmelding om at Svanedal Ullvarefabrikk stod foran store utvidelser av driften, fikk avisa illsint tilbakemelding fra en arbeider i Oltedal. 1ste Mai hadde skrevet at samtlige spinnestoler i Oltedal skulle overføres til Egersund, mens nye maskiner skulle monteres i Oltedal. "Arbeidarane på Oltedal fekk seg eit riktig sjokk då dei fekk sjå dette," hevdet den sinte arbeideren, og fortsatte: "og for eit augneblink vart dei rivne ut av den gravferdstemming som nett då rådde over dalen. Men det varde berre til dei hadde lese overskrifta, då oppdaga dei at det berre var ei missprenting. Det var ikkje store "Uvidelser" der skulde stå, det skulde være "Uthivselser". Arbeideren hadde ingen tro på at flytting av maskinene til Egersund ville føre til mer arbeid i Oltedal. Det hele minnet mer om innskrenkning. Og uansett ville det ikke bli til stor glede for innbyggerne i Oltedal, for Svanedal boikottet oltedølene for arbeid. Var det behov for arbeidskraft, ble den hentet fra andre bygder. Arbeideren gav 1ste Mai-artikkelen rett i at fabrikken ikke hadde kommet i full sving igjen etter streiken: "Men der er i all fall ein ting som er komen i sitt gamle gjenge, og det er trakasseringarne, dei drives som før." [440]

Da spinnemaskinene ble overflyttet til Egersund, fulgte også 14 medlemmer av Oltedal Tekstilarbeiderforening med på flyttelasset. Den 23. september 1936 dannet disse Egersund Tekstilarbeiderforening. [441]

Blant medlemmene i Oltedal ble stemningen mer og mer forbitret. Et forhandlingsmøte med Tekstilarbeiderforbundet tilstede ble forsøkt, men uten at det kom noen resultater ut av det. Flere og flere uorganiserte ble tatt inn, mens det bare unntaksvis ble gitt arbeid til organiserte arbeidere. Kampviljen til arbeiderne i Oltedal må ha vært svært stor, for i begynnelsen av oktober måtte foreningsstyret på ny henvende seg til forbundet. Dersom det ikke snart kom en rimelig ordning i stand, kunne ikke styret innestå for følgene.[442] Forbundet tok signalene alvorlig, og fikk raskt avtalt et forhandlingsmøte med Arbeidsgiverforeningen. Dersom forhandlingene ikke førte fram, ville forbundet anlegge rettssak mot Arbeidsgiverforeningen og Svanedal Ullvarefabrikk, med påstand om at de trakasserte arbeiderne måtte inntas i sine plasser, og med krav om erstatning for den tiden de var gått ledige. Blant medlemmene i foreningen var det opparbeidet stemning for å gå til skarperer forholdsregler overfor bedriften for å få inn de ledige arbeiderne, men meldingen fra forbundet roet gemyttene.[443]

Forhandlinger ble opptatt i Oslo den 16. november. Under disse forhandlingene må det sies at bedriften strakk seg langt for å imøtekomme arbeiderne. En ting var at foreningen fikk signaler om at mange påklagde saker ville bli rettet opp. I seg selv var dette nok til å få Ingvald Olsen til å tro at det nå ville bli slutt på trakasseringen av organiserte arbeidere. Blant medlemmene i Oltedal var man rett nok ikke like overbevist om nettopp det, men resultatet av forhandlingene kunne likevel godtas. Når så skjedde, hadde det også sammenheng med stillingen bedriften inntok i to andre spørsmål. De organiserte arbeiderne, som hadde deltatt i streiken, hadde ikke fått utbetalt lønninger de hadde opptjent før streiken brøt ut. Bedriften holdt også feriepengene tilbake. Trolig ble dette gjort i påvente av en avklaring i spørsmålet om erstatningskrav fra arbeidsrettssaken. Både spørsmålet om arbeidernes tilgodehavende og erstatningskravet ble tatt opp til uformelle drøftelser under forhandlingsmøtet i Oslo. Drøftelsene ble ikke protokollert, fordi Arbeidsgiverforeningen på ingen måte ville være med på å frafalle erstatningskravet, eller tillate bedriften å utbetale arbeidernes utestående feriepenge og lønninger. Etter forhandlingene i Oslo uttalte imidlertid bedriftens representanter (deriblant Alfred Oftedal) at de kunne være villige til å snakke nærmere om disse sakene dersom forbundets formann kom til Stavanger. Etersom Ingvald Olsen uansett måtte til Oltedal for å delta på møtet som skulle behandle den nettopp oppsatte protokollen, sa han seg villig til det. I referatet fra forhandlingsmøte som ble avholdt i Stavanger den 27. november, heter det bl. a:

(...) Videre meddelte bedriftens representanter, at de for å vise den ytterste grad av imøtekommenhet overfor arbeiderne og for derved å gjøre sitt til å tilveiebringe et godt forhold mellom disse og ledelsen, hadde besluttet sig til å heve

arbeidsrettssaken vedrørende erstatning for den ulovlige streik i mai. Videre meddelte de, at de av samme grunn skulde utbetale samtlige arbeidere deres innstående lønn og feriegodtgjørelse. Når de gikk til dette skritt, var det deres uttrykkelige forutsetning at Tekstilarbeiderforbundet på sin side gikk inn med hele sin autoritet for å bidra til å skape rolige og gode forhold på arbeidsplassen.[444]

I Tekstilarbeiderforbundets beretning står det at begge parter lovet at de skulle gjøre alt for å skape gode forhold på Svanedal Ullvarefabrikk. Disponent Oftedal hadde på sin side lovet høyt og hellig at han skulle gjøre sitt ytterste. *"Imidlertid kan vi ikke si at han har gjort dette. Småpirk og irritasjon har der hele tiden vært tilstede, så noen gode forhold ved denne fabrikk får man nok vente lenge på."*[445]

Tekstilarbeiderforeningen i Oltedal var svært godt fornøyd med Stavanger-møtet. Ved de innrømmelsene bedriften hadde kommet med, hadde den til en viss grad erkjent sine feilgrep, ble det hevdet. Resultatene ble også tolket som at arbeidernes organisasjonsrett var blitt anerkjent fra høyeste hold i Arbeidsgiverforeningen. Men det sier også sitt om stemningen at det ble poengtert at det fortsatt måtte arbeides for at de som gikk ledige ble tatt inn igjen. Bedriften måtte ikke tro at den gjennom sine innrømmelser hadde fått foreningen til å selge sine kamerater som gikk ledige.[446]

I beretningen for 1936 skrev Tekstilarbeiderforbundet at de flere ganger hadde gjort henvendelse til Arbeidsgiverforeningen, for å få denne til å sette disponent Oftedal på plass, *"idet vi har påstått at hans fremgangsmåte er en ren forfølgelse av fagorganiserte arbeidere. Imidlertid skal vi innrømme en ting, nemlig at Oftedal stadig har hatt fine argumenter for sin fremgangsmåte og det har vært vanskelig å få tak på ham. Arbeiderne på sin side har muligens også vært nervøse og optirret, slik at de har sett noe galt i alt Oftedal foretok sig."*[447] Forbundet hadde utvilsomt rett i at Oftedal var flink til å forsvare oppsigelsene som ble foretatt, men at han bevisst førte et personlig "korstog" mot de organiserte arbeiderne kan det ikke herske tvil om. Oltedal Tekstilarbeiderforenings egen statistikk over hvem som var blitt oppsagt i løpet av 1936, er et godt nok bevis på det. Av 101 organiserte arbeidere var 57 blitt oppsagt. Kun 9 av 62 uorganiserte hadde lidd samme skjebne.[448]

Ulovlig streik på filialen i Egersund, men roligere forhold i Oltedal.

Ved filialen i Egersund pågikk det i lengre tid en ulovlig streik i begynnelsen av 1937, og dette skapte også problemer for driften i Oltedal. Da det ikke så ut til at det lot seg gjøre å få noen løsning på denne streiken, mente Ole Dirdal at fagforeningen i Oltedal burde ta initiativ til et fellesmøte for alle tekstilarbeiderforeningene i distriktet, for å drøfte muligheten for en storstilt sympatiaksjon.[449] Konflikten ble ifølge foreningen løst da rykter om at en sympatiaksjon var på

trappene ble kjent. Under vilkår av at alle de streikende arbeiderne skulle få arbeide tilbake, ble streiken avblåst, men medlemmene i Egersund foreningen måtte gå med på at de også skulle være de første som måtte forlate arbeide, når det var lite å gjøre.[450]

Utover i 1937 og fram til 1940 roet gemyttene seg betraktelig på Svanedal. Forholdet mellom ledelsen og arbeiderne var likevel ikke problemfritt. Arbeiderne mente at det stadig forekom trakasseringer, og Tekstilarbeiderforbundet måtte gang på gang sende folk fra Oslo for å forhandle om oppståtte tvister. Forbundet beklaget seg også over dette i sin beretning for 1939: *"Hvert eneste år er der her mange ting som forbundet må ta seg av. Det nytter ikke for avdelingens tillitsmenn å få noen ordening. Dette betyr for forbundet mange reiser og utgifter, og bevirker at arbeidernes organisasjon på stedet og deres tillitsmenn går trett av det bele."* 1ste Mai mente bedriften drev et uredelig spill. Så snart forhandlerne fra forbundet var dratt tilbake til Oslo, begynte disponenten å bryte de inngåtte avtalene, skrev avisa.[451] Tidvis var det sterk misnøye i foreningen med forbundets innsats for å få til skikkelige arbeidsforhold ved bedriften. Forbundet arbeidet alt for tregt og gjorde for lite, ble det hevdet.[452] Uoverensstemmelsene var nesten utelukkende knyttet til oppsigelser og ansettelse av arbeidere. Lønningene var sjelden gjenstand for stridigheter. I 1937 gav da også foreningen uttrykk for at den mente at lønningsforholdene var upåklagelige.[453]

Etter kampåret 1936 ble oppslutningen om møtene til fagforeningen lang mindre. I 1936 var det flere møter med rundt 70-80 medlemmer tilstede. Året etter var deltakelsen som oftest rundt 30 medlemmer, og da generalforsamling ble avholdt i august 1939 var kun 11 personer møtt fram.[454] At interessen dabbet av skyldes trolig flere grunner. Forbundet gav uttrykk for at de stadige tvistene som oppstod, gjorde at medlemmene og de tillitsvalgte etterhvert gikk trette. Organisasjonen ble heller ikke utfordret like sterkt av bedriften som tidligere. Det kan også stilles spørsmål om flere av oppsigelsene som fagforeningen oppfattet som trakasseringer i 1937 og 1938, virkelig var det. Som Hallvard Nordås påpeker i Gjesdal bygdebok, hadde oppsigelsene kanskje like mye sammenheng med at driften gikk litt dårligere på denne tiden, som et ønske om å knekke fagforeningen.[455] En viktig grunn var det nok også at disponent Alfred Oftedal hadde lyktes i å fjerne mange organiserte arbeidere. Blant de som var i arbeid på Svanedal etter 1936, var flertallet uorganiserte. Mange av medlemmene i fagforeningen gikk dessuten ledige. I andre halvår av 1938 gjaldt dette mer enn tredjeparten av medlemmene.[456] Samtidig kom driften av Gjestal Spinneri igang i november 1937, og dette gav muligheter for beskjeftigelse for foreningsmedlemmer som var uten arbeid. På "arbeiderfabrikken" var det nemlig organisasjonsplikt.[457] Oltedal Tekstilarbeiderforening organiserte også arbeiderne på Gjestal.

KAPITTEL 8: DEN POLITISKE ARBEIDERBEVEGELSEN I SPLITTELSEÅRENE 1921-1927.

For den politiske arbeiderbevegelsen representerer årene rundt 1920 den sterkeste brytningstiden noen gang. Revolusjonsstrømningene som spredte seg til Europa etter den russiske revolusjon i 1917, forsterket av krigen og dyrtiden, førte til maktskifte i Arbeiderpartiet. Den gamle reformistiske ledelsen, som mente at veien til et sosialistisk samfunn måtte gå gjennom demokratiske valg og parlamentarisk arbeid, led nederlag på landsmøtet i 1918. Inn kom en ny ledelse, som bekjente seg til revolusjonær masseaksjon og det russiske rådssystemet.[458] Her lå kimen til kommende splittelse.

Straks landsmøtet i 1918 var avsluttet, sendte mindretallet ut et rundskriv hvor hovedbudskapet var at Arbeiderpartiet hadde brutt med sin sosialdemokratiske tradisjon. Mindretallet kunne ikke bøye seg for et slikt linjeskifte, men måtte forsøke å vinne partiet tilbake. For å samordne fraksjonsvirksomheten ble det satt ned et utvalg, som hovedsakelig bestod av personer med bakgrunn fra sentrale posisjoner i partiets lederskap før landsmøtet.[459]

Motsetningene mellom den gamle og den nye retningen tilspisset seg foran Arbeiderpartiets ekstraordinære landsmøte i 1919. I et opprop "Til Det norske Arbeiderpartis medlemmer" truet den sosialdemokratiske opposisjonen med å gå ut av partiet, dersom politikken ikke ble endret. Den nye retning gikk styrket ut av landsmøtet. I det såkalte taktikkspørsmålet - arbeidsformen partiet skulle benytte for å oppnå samfunnsmakten - ble "masseaksjon" enda sterkere vektlagt på bekostning av parlamentarisme. Landsmøtet vedtok dessuten at Arbeiderpartiet skulle bryte med Den 2. Internasjonale, og i stedet slutte seg til den nystiftede Kommunistiske Internasjonale (Komintern). Selv om opposisjonen led et klart nederlag på landsmøtet, ble ikke trusselen om utmeldelse satt ut i livet. I stedet organiserte mindretallet seg som en fraksjon innenfor partiet under navnet "Den sosialdemokratiske Opposisjonsgruppe".[460]

Til Kominterns andre kongress i 1920 hadde Lenin utformet Moskva-tesene - 21 opptaksbetingelser for organisasjoner som ville være med i Internasjonalen. Hensikten med betingelsene var å hindre utvanning av Komintern, og sikre at den kom til å bestå av rene kommunistiske parti. Tesene gikk ut fra at klassekampen var inne i "borgerkrigens fase". I denne krigen skulle de rene kommunistpartiene være arbeiderklassens elite og fortropper. Reformister og sentrister ble ansett for fiendtlige elementer, som bare ventet på det rette øyeblikket til å sabotere

revolusjonen. Utrekning måtte derfor komme igang i de store partiene som allerede hadde meldt seg inn. For Arbeiderpartiet innebar Moskva-tesene et klart brudd med partiets historie og tradisjon. Skulle tesene gjøres gjeldene måtte bl. a. Systemet med kollektivt medlemskap, som Arbeiderpartiet bygget på, avvikles. Partiet måtte også sentraliseres og underlegges Internasjonalen i Moskva. (En mer omfattende framstilling om Arbeiderpartiet og Moskva-tesene: Per Maurseth, "Gjennom kriser til makt", Oslo 1987, s. 138-180, og Håkon Meyer, "Den politiske arbeiderbevegelse i Norge", andre utgave, Oslo 1935, s. 203-232.)

Innen den nye ledelsen i Arbeiderpartiet var det sterke krefter som ønsket å vise sin internasjonale solidaritet og være med i Komintern. Men holdningen var også at Arbeiderpartiet i spørsmålet om tesene måtte få unntaks- og overgangsordninger. Ledelsen i Arbeiderpartiet, representert ved Martin Tranmæl, Kyrre Grepp og Olav Scheflo, fikk høsten 1920 i stand forhandlinger med formannen i Komintern, Grigori Sinovjev. Resultatet av forhandlingene ble et kompromiss som gjorde det mulig for Arbeiderpartiet å bli stående i Komintern, uten at Moskva-tesene umiddelbart ble gjort gjeldene i sin helhet.[461]

Da det ble kjent at et stort flertall i Arbeiderpartiets landsstyre gav tilslutning til Moskva-tesene med de forbehold som var tatt, ble krav om et nytt parti reist med stor styrke innen "Den sosialdemokratiske Opposisjonsgruppe". Arbeidet med å vinne tilbake makten i Arbeiderpartiet hadde ikke lyktes. Tvert om var det den nye retning som hadde styrket sin stilling på landsmøtene i 1919 og 1920. Vedtak om opprettelse av eget parti ble fattet på opposisjonsgruppens landskonferanse i januar 1921. Partiet fikk navnet Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti, og skulle tre i virksomhet fra 1. mars 1921. Magnus Nilssen, sekretær i Arbeiderpartiet fra 1901 til 1918, ble valgt til formann. Stortingsmannen Johan Gjøstein ble valgt inn i landsstyret.[462]

To år senere ble Arbeiderpartiet satt under ett voldsomt press av Komintern. Partiet ble stilt overfor et ultimatum: Enten fikk partiet betingelsesløst godta Moskva-tesene og Kominterns lederskap, eller så fikk partiet bryte ut. Konsekvensen av et brudd med Komintern var klar: Den Moskva-tro fløyen ville bryte ut og danne et eget kommunistisk parti. Arbeiderpartiets flertall valgte brudd på landsmøtet i november 1923. Mindretallet forlot møtet og dannet Norges Kommunistiske Parti.[463]

Partistriden i Rogaland.

I den rogalandske arbeiderbevegelsen kom frontene mellom tilhengerne av den nye og den gamle retning klart til syne i 1919. I Haugesund brøt partiveteranen Ingvald Førre med Arbeiderpartiet

allerede før kommunevalget i 1919. I stedet lot han seg velge inn i bystyre på en egen sosialdemokratisk liste. Sosialdemokratene stod sterkt i Haugesund, og var de første til å danne et eget sosialdemokratisk folkeparti i Rogaland. Et sosialdemokratisk flertall valgte imidlertid å bli stående i Arbeiderpartiet til etter landsmøtet i 1921. Sosialdemokratene klarer ikke å erobre partiorganisasjonen i byen, men slo seg sammen med Førres gruppe og fikk en sterk organisasjon med egen partiavis.[464]

Også i Stavanger vant den nye retningen fram i partiets organer. Den landskjente Adam Egede-Nissen var blant de som stod på barrikadene for den nye radikale politikken. Egede-Nissen var en av de tidligste stortingsrepresentantene for Arbeiderpartiet, og var sønn av Arbeiderpartiets formann i årene 1906-1911, Oscar Nissen. I 1911 flyttet han til Stavanger og fortsatte sitt politiske arbeid der - i årene 1916-1919 som ordfører i byen.[465] Den nye retningen hadde også fordel av å ha partiavisa 1ste Mai på sin side. Sosialdemokratene utgjorde imidlertid et solid mindretall i Stavanger Arbeiderparti. Særlig viktig var det at noen av partiets fremste og mest aktede veteraner gikk hardt ut mot den nye retningen. I spissen for denne opposisjonen stod Johan Gjøstein, Magnus Karlson, formann i Stavanger Arbeiderparti i årene 1916-1919, og den tidligere redaktøren av 1ste Mai, Einar Li.[466] Disse tre var godt kjent i Gjesdal. Ikke minst gjaldt det for partifolkene på Ålgård, som hadde hatt hyppig kontakt med de tre stavangerne i tiden da arbeiderbevegelsen tok organisatorisk form på stedet. Johan Gjøstein, Magnus Karlson og Einar Li var muligens de tre stavanger-sosialistene som hadde bak seg flest besøk på Ålgård.

Gjennom 1ste Mai tok Johan Gjøstein i mai 1919 klart avstand fra Arbeiderpartiets nye radikale linje. For Gjøstein var stridens kjerne klar: *"Kjernen er nemlig et principielt brudd med parlamentarismen."* Et slikt brudd kunne ikke Gjøstein være med på: *"...ingen har kunnet overbevise mig om, at masseaktionen er bedre (enn parlamentarismen) og at den fører frem. Derfor tar jeg avstand og sier herved offentlig fra."* I motsetning til mange andre sosialister hadde ikke Gjøstein latt seg blende av Lenin og den russiske revolusjon. Tvert om var han svært skeptisk til utviklingen i Russland, og ironiserte over arbeiderpressens tendens til å framstille Lenin som politisk overmenneske.[467] I november 1920 skrev Einar Li at det var best å betrakte bruddet som inntrådt. Moskva-tesene var kommet på partiets dagsorden, og sosialdemokratene var dømt til å tape i sin kamp mot tesene.[468] Få måneder senere brøt sosialdemokratene i Stavanger med Arbeiderpartiet. Egen partiavis ved navnet Stavanger Socialdemokrat ble utgitt fra 26. februar 1921. Stavanger Socialdemokratiske Arbeiderparti ble konstituert 6. mars. Svend Løge, som en del år tidligere hadde vært formann for byens Avholdsparti, ble valgt som formann.[469] Etter en lang partistrid, hvor partene hadde

kommet med harde og tildels ondsinnede utfall mot hverandre, var partisplittelsen i Stavanger en realitet.

I Jæderens krets Arbeiderparti og dets avdelinger, var partistriden lenge nokså dempet. På kretspartiets årsmøte i mai 1920 uttrykte da også formannen, D. S. Langholm fra Sandnes, glede over at partistriden ikke hadde kommet til syne i det daglige organisasjonsarbeidet.[470] Foran landsmøtet i 1919 hadde representantskapet i kretspartiet valgt å ikke gi sin støtte til noen av retningene.[471] Senere på året valgte årsmøtet å ikke vedta noen uttalelse i partistriden.[472]

Jæderens kreds Arbeiderparti forlot den gyldne middelvei og sluttet seg til den nye retning med 20 mot 11 stemmer på sitt årsmøte i mai 1920. Mindretallet på 11 stemmer gav sin støtte til den gamle retning gjennom et forslag fra D. S. Langholm. Tjøl Oftedal, som opprinnelig var oltedøl men hadde gjort sandnesbu av seg, var talsmann for den nye retning. Tollef Fjermestad foreslo på sin side at møtet ikke skulle avgi noen innstilling i partistriden. Fjermestad argumenterte for dette ved å hevde at den nye retning hadde forlatt tanken om et mindretallsdiktatur, og at det dermed kunne bli det samme hvilket av de to foreliggende forslagene som ble vedtatt. Forslaget til Fjermestad ble tatt til votering før de to andre, og ble forkastet med 19 mot 12 stemmer.[473] Året før var det D. S. Langholm som hadde inntatt en sentrumsholdning, mens Tollef Fjermestad var den ivrigste talsmannen mot den nye retning.[474] Det er derfor mulig at Fjermestad og Langholms opptreden var ledd i en taktikk som gikk ut på å bedre mulighetene for at Fjermestad kunne bli valgt som utsending til landsmøtet, selv om T. Oftedals forslag ble vedtatt. I så fall lyktes taktikken. Årsmøtet vedtok senere at kretspartiet skulle sende en mann fra hver retning til landsmøtet. Tollef Fjermestad ble valgt som representant for mindretallet, A. Bugge fra Sandnes for flertallet.[475]

Gjesdal-sosialistenes forhold til partistriden.

Dessverre sier kildene lite om Gjesdal-sosialistenes stilling i partistriden før den kuliminerte med etableringen av Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti. Tjøl Oftedal var imidlertid på "kommunistisk misjonsferd" i begynnelsen av september 1920, og merket seg da at det var en sosialdemokratiske stemning på Ålgård. I beskrivelsen han gav av møtet han deltok på, heter det at forkynnelsen om Komintern på Ålgård *"forekommer mig at være særs paakrævet – den "bareparlamentariske retning" spiller en altfor fremtrædende rolle blandt arbeiderne deroppe."*[476]

I Gjesdal Socialdemokratiske Forening var Moskva-tesene oppe til behandling på årsmøtet i januar 1921. Formannen Tor Tingbø la fram følgende forslag til vedtak: *"Foreningen finder ikke at kunne godkjenne teserne. Da vi ikke kan være enige i at Arbeiderpartiet med vaaben i haand skal tilkjempe sig magten."*

Forslaget ble vedtatt med en stemmes overvekt. Hvor mange som deltok i avstemmingen sier ikke referatet noe om.[477]

Det er ikke kjent hvordan sosialistene i Oltedal behandlet tese-striden. Foreningen i Oltedal foretok imidlertid en organisasjonsmessig endring som trolig fikk stor innvirkning på foreningens valg av partitilknytning senere. På generalforsamlingen i januar 1920 gikk Oltedal Socialdemokratiske Forening over til å bli Oltedals Socialistiske Ungdomslag. Maskinist Sigurd Ellingsen ble valgt til formann.[478]

Ungdomslaget i Oltedal var det første sosialistiske ungdomslaget som ble dannet utenfor byene i Rogaland. Sosialistiske ungdomslag fantes ellers i Sandnes, Stavanger og Haugesund. Noen distriktsorganisasjon for ungdomsbevegelsen i fylket var ennå ikke kommet istand, men i slutten av mai 1920 tok Haugesunds Socialistiske Ungdomslag initiativ til å få igang samarbeid mellom ungdomslagene i fylket.[479] En måned senere var de fire lagene samlet på Sandnes, og besluttet der å danne en distriktsorganisasjon. I referatet fra møtet heter det:

Imidlertid hadde der opstaat et stridsspørsmål omkring selve organisasjonsformen, som paa møtet antok ganske omfattende dimensjoner og endte i, at man dannet en distriktsorganisasjon utenom forbundet. - Dette stridsspørsmål var nemlig, at Haugesundslaget paa grund av sin principielle opfatning ikke vilde staa tilsluttet ungdomsforbundet. - Forbundsstyret hadde da negtet at godkjenne en distriktsorganisasjon hvori Haugesundslaget blev optat i.

Selv om referatet fra møtet ikke direkte sier hva uenigheten mellom Haugesundslaget og Ungdomsforbundet besto i, kan vi med stor sannsynlighet gå ut fra at den har bunnet i at haugesunderne har tatt avstand fra den nye retning. Peder Sand fra Stavanger ble valgt som formann for distriktsorganisasjonen. Oltedalslaget ble representert i styret med Trygve Oftedal som styremedlem.[480] Distriktsorganisasjonen gjorde framstøt for å få igang et ungdomslag på Ålgård sensommeren 1920, uten at dette lyktes.[481]

En konsekvens Oltedal-lagets endring av organisasjonsform fikk var at laget knyttet sterkere bånd til den radikale arbeiderbevegelsen i Stavanger. For stavangerne var Oltedal et yndet utfartssted. Her kunne de trygt framføre sine foredrag i forvisning om et stort lydhørt publikum. Oltedal var trolig det tettstedet i Rogaland hvor arbeiderbevegelsen stod sterkest rundt 1920. Ungdomslaget med sine ca. 50 medlemmer hadde stor aktivitet, og gikk blant annet med planer om å reise et

Folkets Hus. Laget stiftet også en kvinneforening - trolig i årsskiftet 1920-1921 - som i januar 1921 hadde ca. 18 medlemmer.[482] Fram til høsten 1920 fantes dessuten Fagforeningen Oltedal, som i store deler av 1920 var i streik.

Da ungdomslaget avholdt sin halvårslige generalforsamling i oktober 1920, kunne Ole Dirdal, som på det tidspunktet var sekretær i laget, berette at laget hadde avholdt 20 møter siden årsskiftet. Medlemstallet, som i januar 1920 var på hele 53 personer, hadde imidlertid gått tilbake, fordi en del av medlemmene hadde opptrådt som streikebrytere i konflikten på Svanedal. Av foredragsholdere hadde laget hatt besøk av Claus Strøm, Elias Gabrielsen, redaktør Andreas Hanssen, Johs Johnsen, Olav Stangeland og redaksjonssekretær Hjalmar Waage.[483] Bortsett fra Olav Stangeland fra Høyland,[484] og Hjalmar Waage som ikke var fra Rogaland, var dette folk fra Stavanger. C. Strøm var formann i Stavanger Arbeiderparti fra 1920 til 1921. Det samme vervet hadde Johs Johnsen i årene 1921-1925.[485] Johs Johnsen var forøvrig også 1. mai taler i Oltedal i 1921.[486] I den pågående partistriden tilhørte Strøm, Gabrielsen, Hanssen og Johnsen den nye retning. Strøm og Gabrielsen ble senere blant de som gikk i spissen for dannelsen av Stavanger avdelingen av Norges Kommunistiske Parti i 1923.[487] Stangeland tilhørte sosialdemokratene, og gikk etter splittelsen over til Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti.[488] Noen spesielt framtrede person i den lokale arbeiderbevegelsen var han imidlertid ikke. Hjalmar Waage tilhørte trolig den nye retning. På tyvetallet var han i alle fall Arbeiderpartimann, og arbeidet en tid som redaktør i partiavisa Arbeider-Avisa i Trondheim.[489] Bjarne Hindahl fra Stavanger var dessuten 1. mai taler i Oltedal i 1920.[490] Også han tilhørte den radikale delen av Stavanger Arbeiderparti.[491] Går vi tilbake til 1. mai-feiringen i Oltedal i 1919, var det Olav Rosseland fra Sandnes som var taler.[492] Rosseland gikk senere over til Norges Kommunistiske Parti.[493] Selv om denne listen over besøkende agitatorer ikke kan gjøre krav på å være fullstendig, gir den nok en pekepinn om at de fleste talerne som kom til Oltedal, tilhørte den nye retning.

Distriktsorganisasjonen som ble dannet av ungdomslagene i Rogaland sommeren 1920, må ha gått i oppløsning ganske raskt, for mot slutten av 1920 tok Stavanger Kommunistiske Ungdomslag initiativ til opprettelse av en ny distriktsorganisasjon.[494] Den 2. januar 1921 møttes ungdomslagene fra Stavanger, Sandnes og Oltedal i Stavanger, og besluttet der å danne distriktsorganisasjon bestående av disse tre lagene. Grunnen til at Haugesund ikke deltok er ukjent. Oltedal-laget møtte med to representanter på møtet, og ble representert i styret med Sigurd Ellingsen som styremedlem. Olaf Aadnesen fra Stavanger ble valgt til formann. At distriktsorganisasjonen tok klart side for den nye retning i partistriden viser følgende uttalelse som

ble vedtatt mot en stemme: *"Repræsentanter fra Oltedal, Sandnes og Stavanger samlet for at danne en kommunistisk ungdomsdistriktsorganisasjon, benyttet anledningen til at diskutere militærspørsmålet slik som det er utformet i Moskva-teserne og gir det sin fulde tilslutning."*[495]

Oltedal var også vertsted for *"et vellykket improvisert kommuniststevne"* i mai 1921. Ifølge en av deltakerne - Tjøl Oftedal i 1ste Mai - hadde formannen i Stavanger Arbeiderparti, Johs Johnsen, og redaktøren i 1ste Mai, Børge Olsen-Hagen, i "hemmelighet" dratt til Oltedal for å få et par fredelige dager utenfor *"politikollernes aksjonsradius"*. (Dette var i tiden da storstreiken brøt ut, og i Stavanger gikk det til tider temmelig hett for seg med harde konfrontasjoner mellom arbeidere og politi. I det rettslige etterspillet etter storstreiken ble forøvrig den verbale "sluggeren" Børge Olsen-Hagen dømt til seks måneder fengsel.[496]) Straks besøket ble kjent i Oltedal, ble det gjort forberedelser til å holde stevne. Dermed måtte de to stavangerne trø til som talere. Mest av alt hadde imidlertid stevnet karakter av kameratslig samvær med sang og lek, og der bl. a. Olsen-Hagen opptrådte som kabaretsanger til deltakernes stormende jubel. *"Stevnet var helt improvisert"*, skrev Tjøl Oftedal, *"men kanskje derfor saa meget mer festlig. "Di Oltedal" er jo som bekjendt de mest taknemmelige tilhørere en taler kan ønske sig, og deres sans for det rent humoristiske er også temmelig godt utviklet"*. [497] Dette pinsestevnet gav tydeligvis mersmak, for året etter avholdt Oltedals-laget nytt pinsestevne i "Oltedalsliå". [498]

De nære båndene som var mellom arbeiderbevegelsen i Oltedal og den radikale delen av arbeiderbevegelsen i Stavanger rundt 1920, kan nok langt på vei forklare hvorfor oltedølene ble stående i Arbeiderpartiet. Ut fra de kommunikasjonsmessige forholdene var en slik kontakt heller ikke unaturlig. Veiforbindelsen mellom Oltedal og Ålgård/Sandnes var nokså dårlig, mens Oltedal og Stavanger var knyttet sammen med båtforbindelse fra Oltesvik.

Rogaland Arbeiderparti dannes. Krets partiets endelige tese-vedtak og oppløsning.

Den 2. januar 1921 var partilagene i fylket samlet til møte i Sandnes for å foreta stiftelse av fylkesparti.[499] Dette ble gjort for å tilpasse partiorganisasjonen den nye valgloven som Stortinget hadde vedtatt skulle tas i bruk fra stortingsvalget i 1921. Stortingsrepresentantene skulle ikke lenger velges fra enmannskretser, men fra flermannskretser. Dessuten skulle forholdstallsvalg benyttes, og ikke flertallsvalg som tidligere. Forholdstallsvalg innebar at partiene nå fikk mandat etter sin andel av stemmene. I hovedsak var denne valgordningen lik dagens. Fylkene utgjorde egne valgkretser, men til forskjell fra i dag var de større byene skilt ut fra landdistriktene. I Rogaland innebar dette at Stavanger og Haugesund utgjorde felles valgkrets med byene i Vest-Agder.

Opprettelsen av Rogaland Arbeiderparti ble gjort uten at kretspartiene ble nedlagt og uten at Stavanger og Haugesund sluttet seg til. Først mot slutten av 1930-tallet kom de to byene med i fylkespartiet .[500] Jæderens krets Arbeiderparti avholdt sitt siste årsmøte den 6. mars 1921 og vedtok da at kretspartiet formelt skulle oppløses fra 1. mai 1921.[501]

Den viktigste saken på kretspartiets siste årsmøte var selvsagt de brennaktuelle Moskva-tesene. Partilandsmøtet var mindre enn tre uker fram i tiden. Sentralstyret hadde sendt Adam Egede-Nissen som sin representant og talsmann for tesene. Noe slikt hadde aldri skjedd før på et årsmøte i Jæderens krets Arbeiderparti, men denne gang ville tydeligvis ikke sentralstyret overlate noe til tilfeldighetene. Representanter fra hele Jæren var møtt fram - i alt 68 personer. Det ble det største årsmøtet i kretspartiets historie. Styret hadde innstilt på at kretspartiet skulle slutte seg til landsstyrets flertallsinnstilling, men ett medlem hadde foreslått utmeldelse av Komintern. Egede-Nissen talte på vegne av flertallet, mens Tollef Fjermestad talte for utmeldelse av Komintern, og subsidiært for landsstyrets mindretalls innstilling. Ifølge 1ste Mai var Fjermestads innlegg "*overmaate sakelig og bygget paa sikker overbevisning.*" Men han vant ikke fram med sitt syn. Forslaget om utmeldelse av Komintern ble forkastet med 54 mot 14 stemmer. Deretter ble landsstyrets mindretallsinnstilling forkastet med samme stemmetall. Tese-tilhengerne hadde vunnet en knusende seier. Charles Soiland fra Time og Jacob Sørnes fra Sandnes, begge tese-tilhengere, ble valgt som utsendinger til landsmøtet.[502]

Gjesdal Sosialdemokratiske Forening bryter med Arbeiderpartiet.

I Gjesdal Sosialdemokratiske Forening var det innkalt til generalforsamling den 6. mars 1921 - 10 dager etter at partilandsmøtet var avsluttet. På forhånd ble det opplyst om at det ville bli lagt fram forslag om å melde foreningen ut av Arbeiderpartiet og inn i Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti. Styret i Jæderens krets Arbeiderparti sendte derfor formann Jacob Sørnæs og kasserer Tjøl Oftedal til Ålgård for å delta på møtet.[503]

I styret til Gjesdal Sosialdemokratiske Forening hadde et flertall bestående av fire medlemmer tiltrådt et forslag fra formannen Tor Tingbø om innmelding i Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti. Mindretallet, som besto av tre medlemmer, hadde innstilt på opprettholdelse av medlemskap i Arbeiderpartiet. På generalforsamlingen var det møtt fram 13 medlemmer. Ved avstemmingen stemte ni medlemmer for innmelding i det nye sosialdemokratiske partiet. Tre av medlemmen stemte for medlemskap i Arbeiderpartiet, mens ett medlem avholdt seg fra å stemme.[504]

Som følge av vedtaket erklærte de tre som ønsket opprettholdelse av medlemskap i Arbeiderpartiet, at de ikke lenger kunne bli stående i foreningen. De tre var Per Vølstad, Grunde Idland og Selmer Oftedal. Av de fem sosialistiske kommunestyre-representantene valgte tre å bli stående i Arbeiderpartiet. Disse var fabrikkieren og disponenten ved Vang, Per T. Oftedal, samt partiveteranene Ole Dirdal og Per Vølstad. Som tidligere nevnt var Per Vølstad fra Ålgård, mens de to andre kom fra Oltedal. De to som gikk over til det nye sosialdemokratiske partiet, var Tor Tingbø og Johan Idland - begge fra Ålgård.[505]

Historikeren Halvard Nordås skriver at det ikke var så mange av sosialistveteranene i Gjesdal som valgte det sosialdemokratiske partiet.[506] Dette er nok rett i den forstand at noen av de mest markante "veteranene" - Per Vølstad, Ole Dirdal og Grunde Idland - valgte Arbeiderpartiet. Men sosialdemokratene hadde også sine "veteraner". Det gjaldt Martin Vølstad, Abel Høgemark og Birk Ravndal, som alle var med å stifte Gjesdal Sosialdemokratiske Forening i 1910.[507] En annen sosialdemokrat var Thorvald Ravndal, som bl.a. var den første formannen i Verdandilosjen "Arbeidernes Fremtid" i 1912.[508] Jeg er med andre ord ikke villig til å støtte Hallvard Nordås syn. Mitt inntrykk er snarere at sosialistene med lang fartstid fordelte seg nokså likt mellom de to partiene.

Hva var grunnen til at sosialdemokratene seiret på Ålgård? 1ste Mai brakte nokså få meldinger fra partiarbeidet på Ålgård i årene 1919-1920. Dette gjør det umulig å få noen god oversikt over hvilke agitatorer som besøkte stedet, og som kan ha påvirket medlemmene i foreningen. Det finnes imidlertid noen spredte opplysninger. Tollef Fjermestad og redaktør Otto Luhn talte på Ålgård i mars 1919.[509] Samme år var Oscar Pedersen, redaksjonssekretæren i Det Sosialdemokratiske Pressekontor, 1. mai-taler.[510] Magnus Karlson fra Stavanger var taler på 1. mai 1920.[511] Høsten 1920 var det et møte hvor redaktør Andreas Hanssen, Johs Johnsen fra Stavanger og Tjøl Oftedal deltok.[512] Ved partisplittelsen var det tre av disse personene som gikk over til Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti: Tollef Fjermestad, Magnus Karlson og Oscar Pedersen. Sistnevnte ble i 1921 redaktør for sosialdemokratenes partiorgan Arbeider-Politikken.[513]

Kildene gir dessverre få opplysninger om hvilke personer og miljø sosialistene på Ålgård hadde mest kontakt med i tiden før splittelsen. Den personen som hadde størst innvirkning på beslutningen i foreningen, var trolig Tor Tingbø. På denne tiden var han formann i både Gjesdal Sosialdemokratiske Forening og Ålgård Tekstilarbeiderforening. I tillegg hadde han også plass i kommunestyret. Men at personer som Johan Gjøsstein og Tollef Fjermestad var blant

sosialdemokratenes fremste talsmenn i distriktet, har nok ikke vært uten betydning når partiavdeling på Ålgård valgte å gå over til det nye partiet.

Utmeldingsvedtaket skaper strid.

Gjesdal Sosialdemokratiske Forenings overgang til Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti foregikk ikke uten strid. 1ste Mai tok opp utmeldingen i en artikkel den 19. april, og hevdet der at vedtaket var ulovlig. I foreningens lover het det nemlig at: "*I Gjestals sosialdemokratiske forening kan optas kvinder og mænd som anerkjender foreningens love og program som i intet tilfælde maa være i motstrid med Det norske arbeiderpartis love og program.*" 1ste Mai mente derfor at det var de tre som hadde stemt mot vedtaket, og ikke de ni som stemte for, som nå representerte Gjesdal Sosialdemokratiske Forening. Avisen konkluderte: "*Ønsker de nu at organisere sig faar de finde sig et andet grundlag at bygge paa end Gjestals sosialdemokratiske forening, for den staar i Det norske arbeiderparti.*"

Stavanger Sosialdemokrat var ikke enig med 1ste Mai, og skrev følgende tilsvaer:

Det rakner i rækkerne kan man forstaa, men at det skulde være saa elendige tilstande i "det eneste handlekraftige parti", at de maa procedere medlemmer og foreninger til sig, var dog utænkelig.

Sehsagt er beslutningen paa foreningens generalforsamling helt riktig, idet Det norske arbeiderparti som foreningen i sin tid kjendte, og ved sine love svor troskap, er forandret til et andet parti og med andre formaal end det tidligere.

(...) Forresten, naar de 3 "vaskeegte" efter generalforsamlingen fandt at de ikke længer kunde bli staaende i foreningen og foreningen saaledes kun bestaar av "boiresocialistiske forædere", som ikke kan læse og forstaa de russiske teser "som en vens skrift til en ven", saa er det vel utelukket at foreningen - om den vilde - kunde tilhøre det kommunistiske parti.

Eller kanskje tvangsindlemmelsen skal forsøkes saa vidt?[514]

I realiteten var 1ste Mais innsigelser på det foretatte vedtaket i Gjesdal Sosialdemokratiske Forening for skyggeboksing å rekne. Uansett hva Arbeiderpartiorganet måtte mene, kunne det ikke forhindre

at Gjesdal Sosialdemokratiske Forening var gått over til Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti. Med på flyttelasset fulgte Folkets Hus på Ålgård.

Rogaland Sosialdemokratiske Arbeiderparti.

Få dager etter at foreningen på Ålgård tok sin beslutning om utmeldelse av Arbeiderpartiet i april 1921, sa Tollef Fjermestad fra seg formannsvervene i Sandnes Sosialdemokratiske Forening og Sandnes Arbeiderparti. Dermed forlot han Arbeiderpartiet til fordel for Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti.[515] Tollef Fjermestad gikk ellers i spissen for stiftelsen av det sosialdemokratiske Sandnes Socialistlag den 12. mai 1921.[516]

1. mai 1921 gikk også Time Sosialdemokratiske Forening ut av Arbeiderpartiet. I likhet med Gjesdal Sosialdemokratiske Forening hadde foreningen i Time gått mot Moskva-tesene tidligere på året.[517] Nå ble et forslag om utmeldelse av Arbeiderpartiet vedtatt med seks mot fire stemmer. Utmeldingsforslaget ble fremmet av formannen Ivar Løge, som var bror av formannen i Stavanger Sosialdemokratiske Arbeiderparti, Svend Løge.[518] På samme måte som i Gjesdals tilfelle drev 1ste Mai skyggeboksing og hevdet at vedtaket var ulovlig, men kunne ingenting gjøre.[519]

De to sosialdemokratiske foreningene i Gjesdal og Time ble de eneste partiavdelingene som Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti erobret i Rogaland. Arbeiderpartiet stod derfor klart bedre rustet i kampen om velgeroppslutning og medlemmer, enn det nye partiet. Det meste av Arbeiderpartiets organisasjonsapparat i Rogaland var intakt, og partiet hadde fordel av å bære videre det gamle innarbeidede "firmanavnet". Særlig viktig var det at Arbeiderpartiet beholdt 1ste Mai som hadde fått innpass i mange arbeiderhjem. Den nye arbeideravisa Stavanger Sosialdemokrat kom bare ut med to nummer i uken, og kunne i beste fall håpe på å bli et supplement til dagspressen.[520] Likevel var det nye partiet i besittelse av sterke kort. Det ble lagt merke til at dyktige og respekterte partiveteraner som Johan Gjøstein, Ingvald Førre og Tollef Fjermestad valgte det nye partiet framfor Arbeiderpartiet. I Høyland gikk dessuten de populære veteranene Sven Haaland og Ole K. Sviland over til sosialdemokratene.[521] Ole K. Sviland hadde i likhet med flere av de aktive sosialdemokratene på Ålgård, sittet i styret til Ålgård Tekstilarbeiderforening.[522]

Den 17. juli 1921 opprettet sosialdemokratene fylkesparti i Rogaland.[523] Byene Stavanger og Haugesund sluttet seg til fylkespartiet i november 1925.[524] Fra 1921 til 1926 var Tollef Fjermestad formann i Rogaland Sosialdemokratiske Arbeiderparti. Fra 1926 og fram til samlingen med Arbeiderpartiet var Mathias Larsen fra Stavanger formann. Gjesdal var representert i styret med Tor Tingbø som styremedlem i tiden 1921-1924, Birk Ravndal som varamedlem i 1923-1924

og Søren Vølstad som styremedlem fra 1925 til samlingen. Tor Tingbø ble dessuten satt opp som sosialdemokratenes 5. kandidat ved stortingsvalget i 1924.[525]

Kildene gir ikke fullstendige opplysninger om medlemstilslutningen. Av kvartalsrapportene fylkespartiet avga til landspartiet i 1921 og 1922, går det imidlertid fram at Gjesdal Socialdemokratiske Foreningen i denne tiden hadde fra 12 til 18 medlemmer. Laget i Sandnes varierte fra 24 til 28 medlemmer, og var med det den største avdelingen fylkespartiet hadde i disse årene.[526]

Arbeiderpartiet danner ny partiavdeling på Ålgård.

Etter at Gjesdal Socialdemokratiske Forening gikk over til det nye sosialdemokratiske partiet stod Arbeiderpartiet uten partiavdeling på Ålgård. Høsten 1922 tok imidlertid partifolkene på stedet initiativ for å stable på bena et nytt lag.[527] Redaktør Børge Olsen-Hagen ble hentet inn som taler til et masse møte, og resultatet av møtet ble stiftelsen av Ålgård Arbeiderlag (11/08 1922) med 20 medlemmer. Per Vølstad ble valgt til formann.[528]

Formannen i Gjesdal Socialdemokratiske Forening, Peder Gjesdal, var tilstede på massemøtet, og deltok også i diskusjonen som oppstod etter Olsen-Hagens tale. I referatet heter det at P. Gjesdal skal ha ment at det var *"intet man ønsket mere end at arbeiderne atter kunde staa samlet om et parti."* Olsen-Hagen erklærte seg enig med P. Gjesdal, men framholdt at dette i så fall måtte skje på Arbeiderpartiets grunnlag.[529] Senere på høsten skrev Per Vølstad: *"... haaber det ikke blir længe før disse (sosialdemokratene) vender tilbage til sin gamle plads i arbeiderpartiet, dertil høres de ikke umulige;..."*.[530] Ønsket om samling var altså tilstede alt året etter splittelsen hadde funnet sted.

Den 9. juni 1924 møttes de to Arbeiderpartilagene fra Oltedal og Ålgård i Oltedal og stiftet Gjesdal Arbeiderparti. Dette ble gjort uten at de to lagene ble lagt ned. Selmer Oftedal ble valgt til formann, Per Vølstad til sekretær og Ole Madland til kasserer. Disse tre var fra Ålgård. I tillegg ble to styremedlemmer valgt fra Oltedal: Per Oftedal og Sigurd Ellingsen. Etter stiftelsen holdt Adolf Olsen og Børge Olsen-Hagen foredrag.[531] På årsmøtet i herredspartiet 14. desember 1924 overtok oltedølene de tyngste vervene. Sigurd Ellingsen ble valgt til formann, Ole Dirdal til sekretær og Joh. Johnsen til kasserer. De øvrige styremedlemmene ble Selmer Oftedal og Per Vølstad.[532]

I mars 1925 ble det startet et venstre-kommunistisk ungdomslag på Ålgård. Venstre-kommunistisk Ungdomsfylking var navnet på Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon.[533] Initiativet kom fra det

nyopprettede Rogaland Venstre kommunistisk Fylkeslag (senere AUF i Rogaland), som var blitt stiftet 18. januar 1925 av tre ungdomslag i Stavanger, Sandnes og Haugesund.[534] Formannen Olav Ådnesen fra Stavanger og styremedlemmet Georg Rosell fra Sandnes dro til Ålgård i begynnelsen av mars og fikk tegnet 11 medlemmer. Stiftelsesfest ble avholdt 21. mars, men få måneder senere måtte laget gå inn.[535] Når det gjelder ungdomsbevegelsen må det sies at diskontinuitet i lagsarbeidet alltid har vært mer regel enn unntak. Lag oppstår og forsvinner i raskt tempo.

Folkets Hus i Oltedal.

I Oltedal gikk det aktive ungdomslaget til anskaffelse av et Folkets Hus i 1922. Innvielsen fant sted 8. april, med Konrad Thorsen fra Stavanger Kommunistiske Ungdomslag som innbudt taler. Laget i Oltedal hadde forøvrig på dette tidspunktet skiftet navn til Oltedals Kommunistiske Ungdomslag. Til å begynne med hadde laget hatt planer om å bygge et helt nytt hus. I 1919 var det blitt valgt byggekomite som skulle planlegge arbeidet. Medlemmene hadde tegnet seg for andeler i huset, og alt hadde stått klart til å realisere byggingen. Hva som skjedde videre lar jeg et av lagsmedlemmene fortelle:

...men saa kom streiken ved uldvarefabrikken (Svanedal) som blev langvarig, og en tid efter brændte spinderiet Vang (desember 1920). Ved disse bedrifter hadde vi vore fleste medlemmer. Planerne om bygning maatte av ovennævnte grunde forløbig opgis. Det blev nu fremover en vanskelig tid for laget, husløs var vi, medlemsantallet gik stadig nedover saa det saa noksaa haapløst ut; men trods det saa mørket ut, taapte ikke de gjenstaaende medlemmer troen, de arbeidet videre med saken og resultatet blev at vi kjøpte et lite hus som vi nu har indredet, Det pranger ikke hverken ved indre eller ytre glans, men for os klarer det sig godt allikevel. Den største tak skylder vi vor flinke kvindeforening, uten dens værdifulde støtte hadde vi ikke været kommet langt.

Vi mener at ha sikret vor bevægelses eksistens i Oltedal ved denne - om vi saa maa si - milepæl, og stevner videre paa færden, op mot lyset og frem til maalet: En lykkeligere tilværelse for menneskeheten.[536]

Kildene gir ikke så mange opplysninger om det hverdagslige lagsarbeidet i Gjesdal. Det er derfor vanskelig å si noe om hva lagene foretok seg, eller hvor ofte det ble avholdt møter. Et sted går det

fram at Ungdomslaget i Oltedal i begynnelsen av 1921 hadde bak seg et kvartal hvor det var avholdt seks møter med diskusjoner, opplesing og sang. Det var også blitt dannet en studiesirkel, men den hadde det gått litt slapt med.[537] Et annet sted fortelles det om at laget hadde avholdt "Ungarn-uke", med fest og pengeinnsamling til nødlidende i Ungarn.[538] I en kort artikkel i 1ste Mai fra november 1921 skrives det at laget hadde avholdt basar. Av de innkomne pengene var det bevilget 100 kroner til en blind pike som oppholdt seg på en skole i Kristiania. 50 kroner var bevilget til "*enken efter Abel Madland*". Enken var tidligere blitt overlevert litt over 350 kroner, som laget hadde samlet inn på en liste.[539] Hvorvidt det var vanlig at ungdomslaget drev med slike velgjerninger er ikke mulig å si.

Det store medlemstallet som laget hadde ved inngangen av 1920-tallet, er nok uttrykk for et spesielt stort aktivitetsnivå nettopp i denne i tiden. Laget klarte imidlertid ikke å holde på medlemmene. Fra september 1920 til mai 1923 sank medlemstallet fra 49 til 11 personer.[540]

Oltedalslaget gikk ellers over til å bli en ordinær partiforening igjen. Nøyaktig når dette skjedde vites ikke, men trolig har det skjedd i løpet av 1922. I forbindelse med pinsestevnet som ble avholdt i Oltedal i 1922, ble laget omtalt som Oltedals Socialistlag.[541] I 1923 ble betegnelsen Oltedals Kommunistlag benyttet, og fra 1924 ble laget omtalt som Oltedals Arbeiderlag.[542] Dessverre gav 1ste Mai nokså liten dekning av laget i Oltedal utover på 1920-tallet. Det betyr ikke at aktiviteten lå nede. Bl. a. ble det arrangert 1. mai-feiring i Oltedal i 1923, og i årene 1925-27. (1ste Mai nevner ikke noe om 1. mai-feiring i Oltedal i 1922 og 1924.)

Strid om Folkets Hus på Ålgård.

På Ålgård ble Folkets Hus gjenstand for heftig krangel mellom sosialdemokratene og Arbeiderpartiet. Den sosialdemokratiske foreningen hadde problemer med å bære de økonomiske byrdene som Folkets Hus førte med seg. I 1924 tilbød derfor foreningen Gjesdal kommune å kjøpe huset for 14 000 kroner. Dermed kunne Folkets Hus bli det nye rådhuset i Gjesdal. "*En genistrek av boiresocialisterne paa Aalgaard*", skrev 1ste Mai sarkastisk, og beklaget sterkt at arbeiderne stod i fare for å miste huset.[543]

Folkets Hus på Ålgård ble aldri rådhus for Gjesdal. Kommunestyret avsto tilbudet om å kjøpe det. I stedet ble løsningen at Arbeiderpartiet overtok huset rundt årsskiftet 1924-25, for den påhvilende gjelden som lød på ca. 9000 kroner.[544]

1. Mai-feiringene på Ålgård 1921-1926.

Avisene rapporterte ikke om 1. mai-feiring på Ålgård i 1921, men på 1920-tallet ellers ble det hvert år rapportert om arrangement med demonstrasjonstog, talere og fest. 1. mai-talerne på Ålgård i årene 1922-25 var sosialdemokratene Meyer Nilssen Foshaug (1922), Tollef Fjermestad (1923), Svend Løge (1924) og Magnus Karlson (1925).[545] Meyer Nilssen Foshaug var utvilsomt det mest celebre besøket. Han var blant de tre stortingsrepresentantene Arbeiderpartiet fikk i Troms i 1903, da partiet for første gang ble representert på Stortinget. I 1926 var det imidlertid Arbeiderpartimannen Frantz O. Johansen fra Sauda som var 1. mai-taler.[546] Det går ikke fram av kildene hvorvidt Arbeiderpartiet og sosialdemokratene samarbeidet om 1. mai-arrangementene i alle disse årene, men det ble iallfall ikke avholdt konkurrerende arrangement. Det jeg med sikkerhet kan si, er at de to partiene var sammen om ledelsen av 1. mai-arrangementet i 1926.[547]

Arbeiderpartiets organisatoriske stilling i Rogaland, årene 1921-1927.

Som nevnt var ikke byene Haugesund og Stavanger tilsluttet Rogaland Arbeiderparti på 1920-tallet. Vi har tidligere også sett at Arbeiderpartiet i Rogaland ikke hadde særlig mange partiavdelinger før 1920. De organisatoriske ressursene som Arbeiderpartiet i Rogaland var i besittelse av, var med andre ord nokså svake allerede før splittelsene. Selv om Arbeiderpartiet ved begge splittelsene beholdt de fleste avdelingene, ble likevel mye av kreftene brukt på å forsvare posisjonen på steder der sosialistene fra før av hadde fått fotfeste.

Den eneste kommunen hvor jeg med sikkerhet kan si at Rogaland Arbeiderparti var alene om å ha partiavdelinger av de tre sosialistpartiene, var i Sokndal. Muligens også Kopervik, men her var det iallfall aktive sosialdemokrater. (Jeg har ikke kunnet finne spor etter noen sosialdemokratisk avdeling i Kopervik, men 4. kandidaten på valglisten i 1924 var K. Snørteland fra Kopervik.) Rogaland Sosialdemokratiske Arbeiderparti hadde på sin side Skudeneshavn for seg selv. Litt underlig er det at Arbeiderpartiet, til tross for flere forsøk, ikke klarte å få innpass på Figgjo. Arbeiderpartiet hadde ellers en sterk stilling i Høyland, noe som blant annet viste seg ved at partiet i 1925 erobret syv av de 24 plassene i kommunestyret. Sosialdemokratene, som fikk etablert avdeling på Figgjo i 1924, fikk kun en representant i kommunestyret. Arbeiderparti-folkene var en smule irritert over at de ikke klarte å få til en partiavdeling på Figgjo, noe som kom til uttrykk etter et mislykket framstøt i 1925: "*Agitasjonsmøtet på Figgjo igår fastslo på nytt at den politiske interesse på stedet er minimal. - Folkene er enten blottet for politisk interesse, eller sover de blidelig på den høiresosialistiske dunpute.*"[548]

Det kan nok tenkes at sosialdemokratenes sterke stilling på Figgjo kan ha hatt sammenheng med at dette var hjemtraktene til partiveteranene Ole K. Sviland og Sven Haaland, som begge tilhørte sosialdemokratene. Men det er påfallende at sosialdemokratene fikk så sterk posisjon på tettstedene som hadde vokst fram rundt Ålgård Ullvarefabrikker - Ålgård og Figgjo. Dette forholdet kan tyde på at det var trekk ved arbeiderkulturen på disse to tettstedene som skapte dårlige vilkår for den radikale arbeiderbevegelsen.

Drivkraften og tyngdepunktet i fylkespartiet til Arbeiderpartiet lå i Sandnes og Høyland. I årene 1921-1927 var partiavdelingen i disse to kommunene hele tiden i besittelse av vervene som formann og sekretær. Formennene i partiet var: D. S. Langholm (Sandnes) 1921-1922, Gudmund Aase (Høyland) 1922-1923, Tjøl Oftedal (Sandnes) 1923-1924 og Emil Aase (Høyland) 1924-1926. Sekretærer var: Tjøl Oftedal 1921-1923 og 1924-1927, D. S. Langholm 1923-1924 samt Kr. Meisland (Sandnes) fra januar til april 1924. Gjesdal-sosialistene var også representert i fylkesstyret. I 1922-23 var Ole Dirdal varamedlem. Selmer Oftedal var styremedlem i 1924-26 og varamedlem i 1926-27. Ole Madsen var varamedlem i 1925-26, mens Grunde Idland var styremedlem i 1926-27.[549]

Arbeiderpartiet og Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti samles i ett parti.

Kort tid etter partisplittelsen i 1923 dukket spørsmålet om et samarbeid mellom sosialistpartiene opp på landsplan. I prinsippet var alle partiene for samling, men det var uenighet om hvordan dette skulle gjennomføres. Ledelsen i Kommunistpartiet agiterte for ulike former for enhetsfront, men kunne ikke gå med på å oppgi sitt eget parti. En mulighet var å opprette en fast organisert allianse, der de ulike fraksjonene kunne opprettholde sine egne partiapparat og sine internasjonale forbindelser. En slik allianse ville gjøre det mulig for partiene å danne en enhetsfront ved stortingsvalg med fellelister og valgmanifest, men uten at det rokket ved partienes organisatoriske uavhengighet. Arbeiderpartiet avviste en slik løsning. Organisatorisk splittelse var i seg selv ødeleggende, og en enhetsfront ville legitimere og befeste splittelsen. Arbeiderpartiet lanserte derfor forslag om samling i ett parti på grunnlag av vedtakene på partilandsmøtene fra 1918 til 1920. Videre måtte samlingen skje utenfor enhver Internasjonale.[550] Sosialdemokratene var enige med Arbeiderpartiet i at organisatorisk samling måtte være målet, men ville ha samling på grunnlag av det gamle programmet fra før 1918.[551] Det politiske grunnlaget som Arbeiderpartiet foreslo ble avvist fordi det kun var "en gjentakelse av de beslutninger som førte til den første splittelse i norsk arbeiderbevegelse." [552] Sosialdemokratene ville dessuten nødige bryte ut av Den Sosialistiske Arbeiderinternasjonale, som de i mellomtiden hadde knyttet seg til.[553]

Resultatet av samlingsbestrebelsene ble en gjenforening av Arbeiderpartiet og Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti på en samlingskongress i januar 1927. En fraksjon av Kommunistpartiet gikk med i "Det forenede Arbeiderparti", men ellers ble splittelsen med NKP permanent. Samlingen av de to arbeiderpartiene bygde på tre punkter. For det første skulle samlingen foregå innen for ett parti, uten organiserte fraksjoner. For det andre ble det forhandlet fram et nytt politisk program, som gjennom uklare formuleringer gikk utenom det meste av de gamle stridsspørsmålene. Med ideologisk romslighet kunne dermed partene legge ulike fortolkninger inn i det nye programmet, og ved å framvise toleranse for de ulike tolkningene kunne partiet holdes samlet. Det tredje punktet innebar at det nye partiet skulle stå utenfor enhver Internasjonale. Dette gikk sosialdemokratene med på etter samråd med sin Internasjonale.[554]

Samlingen i Rogaland.

I Stavanger ble det holdt fellesmøte av styrene for Stavanger Arbeiderparti og Stavanger Socialdemokratiske Arbeiderparti om mulighet for samling i februar 1925. Noen beslutning ble ikke fattet, men representantene for begge partiene uttrykte sterkt ønske om samling. Blant annet trodde sosialdemokratenes talsmann, Oskar Bohne, at den menige mann var trett av den indre strid, og at det var sterk stemning for samling i begge leire.[555] I Rogaland Socialdemokratiske Arbeiderparti kom ønsket om samling klart til uttrykk på årsmøtet i april 1926. Johan Gjøstein holdt tale over temaet "*De politiske forhold inden arbeiderbevægelsen*", og var tydelig optimistisk med tanke på samling. Etter foredraget la styret fram følgende uttalelse i samlingsspørsmålet, som årsmøtet enstemmig vedtok:

Rogaland fylkes socialdemokratiske arbeiderparti samlet til møte i Stavanger den 11te april 1925 (rett skal være 1926) uttaler sin beklagelse over at arbeiderbevægelsen er splittet i flere politiske partier og vil uttale haapet om at man snart kan samles i et sterkt socialistisk parti, hvis formaal det blir paa almindelig parlamentarisk maate at fremme et reformarbeide som kan føre til det socialistiske samfund.[556]

Sensommeren 1926 arrangerte Høyland Arbeiderparti et arbeiderstevne på Figgjo med deltakelse fra bl. a. Sandnes og Ålgård. Sosialdemokraten og partiveteranen Sven Haaland hadde stilt en del av eiendommen sin til disposisjon for stevnet. I referatet fra stevnet heter det at: "*De som deltok i stevnet på Figgen igår fikk et sterkt og levende inntrykk av at samlingstrangen er stor også i vårt fylke og står det til arbeiderne på Figgen vilde samlingen ikke la vente på sig. Og slik er det næsten overalt. Trangen til samling av*

arbeiderne og småkårsfolket i landet i ett parti er i stadig vekst og den må og vil bli fullbragt om ikke lang tid."[557]

På landsplan kom DnA og NSA fram til et endelig samlingsforslag i desember 1926. Dette forslaget ble vedtatt enstemmig i nesten alle partiavdelingene i Rogaland.[558] Det gjaldt også i Gjesdal, hvor samlingsforslaget fikk full tilslutning. De to Arbeiderparti-lagene på Ålgård og Oltedal valgte i fellesskap Per T. Oftedal som utsending til samlingskongressen i Oslo.[559] Gjesdal Sosialdemokratiske Forening valgte lærer Kleppa som sin utsending.[560] (Dessverre har jeg ikke klart å finne ut hvem lærer Kleppa var.)

I slutten av januar 1927 ble samlingen av de to Arbeiderpartiene fullbyrdet på samlingskongressen i Oslo. Men fortsatt gjenstod en organisatorisk samling på lokalt- og fylkesnivå. De to fylkespartiene satte ned en felleskomite for å forberede sammenslutningen i Rogaland. Denne besto av Emil Aase, Didrik Linland og Tjøl Oftedal fra Arbeiderpartiet, og de tre sosialdemokratene Mathias Larsen, Johan Dahl og Søren Vølstad fra Ålgård.[561] At samlingsprosessen ikke innebar store problemer vises ved at felleskomiteen alt på det første møtet ble ferdig med sitt arbeid, og besluttet å innkalle til konstituerende fylkesmøte den 13. mars i Folkets Hus på Sandnes. Umiddelbart før samlingsmøtet skulle de respektive fylkespartiene avholde særmøter hvor komiteens samlingsforslag skulle behandles.[562]

Samlingen av fylkespartiene gikk uten vanskeligheter. På selve samlingsmøtet var det møtt fram representanter fra alle partiavdelingene, samt fra fagforeningen Avd. 123 Jørpeland av Norsk Jern og metall, i alt 39 representanter. Arbeiderpartiet hadde 23 representanter, og var i klart flertall. Sosialdemokratene møtte med 11 representanter, mens Avd. 123 Jørpeland var representert med fem personer. I tillegg kom medlemmer av felleskomiteen og fylkesstyrene. Ved valg på ulike årsmøtekomiteer passet man på at begge partene ble representert. Valgkomiteen besto f. eks. av tre personer fra Arbeiderpartiet og to fra sosialdemokratene. Valgkomiteen klarte ikke å komme fram til en felles innstilling til formannsvervet. Flertallet foreslo Emil Aase, mens mindretallet foreslo Tollef Fjermestad. Dermed ble det kampvotering. Emil Aase vant voteringen med 24 stemmer. Tollef Fjermestad fikk 18 stemmer, noe som må bety at han fikk stemmer fra andre enn kun sosialdemokratene. Etter kampvoteringen ble Tollef Fjermestad enstemmig valgt til nestformann. Det nye fylkesstyret bestod av i alt 9 personer, fem fra Arbeiderpartiet og fire fra sosialdemokratene.[563] Historikeren Dan Dyrli Daatland har skrevet dette om hvordan det gikk med det nye fylkespartiet. *"Dei to leiarane, Emil Åse for DNA og T. Fjermestad for sosialdemokratane, var begge meir opptatt av kvar dagslege oppgåver enn ideologiske spørsmål. Om det nye fylkespartiet tok preg av leiarane*

sine, skal vera usagt. Det blei iallefall politisk homogent og lite prega av ideologisk strid."[564] Tollef Fjermestad var ellers en sentral person i fylkespartiet i alle år fram til andre verdenskrig. Fra 1928 til 1934 var han formann i fylkespartiet, i årene 1934-1940 nestformann.[565]

Samlingen i Gjesdal.

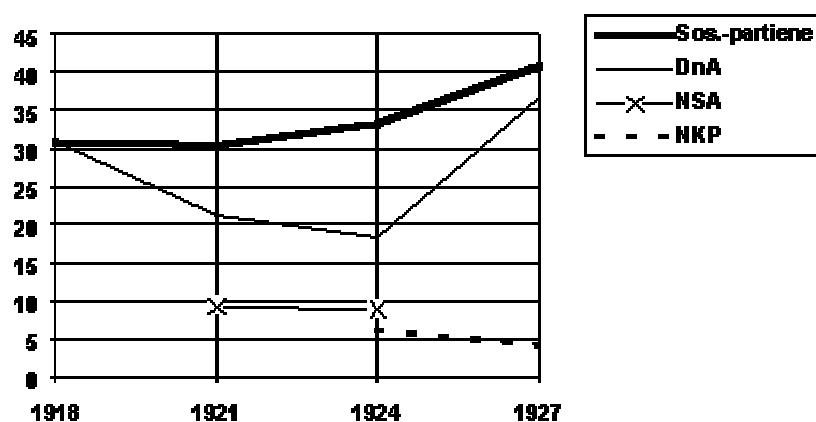
I flere av de lokale partiavdelingene ble samlingen gjennomført alt før sammenslutningen av fylkespartiene. I Oltedal ble det holdt konstituerende møte i "*Arbeiderlaget av det forende parti*" den 27. februar. Sigurd Ellingsen ble gjenvalgt som formann. I det korte referatet fra møtet fortelles det at: "*Laget teller nu 14 medlemmer, men man har godt håp om å få enda endel medlemmer tilsluttet.*"[566] Partiavdelingen i Oltedal bestod med andre ord av en forholdsvis liten aktiv kjerne. I det nye styret var det kun Peder Rage som kom fra sosialdemokratene. Igjen et vitnesbyrd om at sosialdemokratene ikke stod særlig sterkt i Oltedal under splittelsen.

På Ålgård ble det avholdt samlingsmøte den 21. mars. Tilstede var ca. 20 medlemmer av de to partiene, samt Tollef Fjermestad fra fylkespartiet. Møtet besluttet at foreningens navn skulle være Ålgård Arbeiderlag. Sosialdemokraten Søren Vølstad ble valgt til ny formann.[567]

Samlingen i Gjesdal ble fullbrakt den 3. april 1927 ved fellesmøte av arbeiderlagene på Ålgård og i Oltedal. Her ble det vedtatt lover, og valgt styre til et kommuneparti. Sigurd Ellingsen fra Oltedal ble valgt til formann. I det nye styret kom fire fra det sosialdemokratiske partiet og fire fra Arbeiderpartiet.[568]

Sosialistpartiene og valgene fra 1921 til 1928.

Figur 25: De sosialistiske partienes oppslutning (%) på landsplan ved stortingsvalg 1918-1927.

Kilde: NOS, stortingsvalgene 1918-1927. (For 1918: første valgongang).

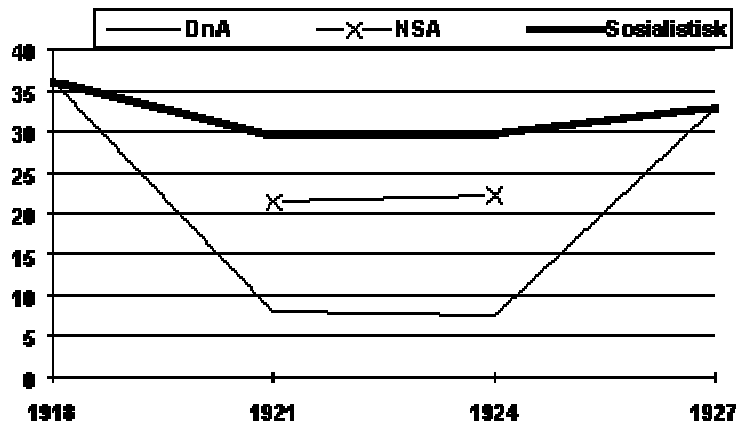
Partisplittelsen i 1921 gjorde at det ved stortingsvalget samme år for første gang var to sosialistiske partier som konkurrerte om stemmene. NSA stilte til valg over hele landet med, unntak av Sogn og Fjordane. I 1924 var NKP et tredje sosialistisk valgalternativ. Partisplittelsene fikk tilsynelatende ikke negativ konsekvens for sosialistenes samlede relative oppslutning på landsplan. AP og NSA fikk tilsammen 30,5% av stemmene i 1921, mot APs 30,9% i 1918. Ved stortingsvalget i 1924 fikk AP, NSA og NKP tilsammen 33,3% av stemmene. Dette var en større andel av stemmene enn Arbeiderpartiet noen gang hadde fått på egenhånd. I Gjesdal var utviklingen noe annerledes. Den sosialistiske stemmeandelen gikk tilbake fra 36,2% i 1918, til 29,5% i 1921. Ved valget i 1924 fikk sosialistene 29,8% av Gjesdal-stemmene. I hovedsak må tilbakegangen til sosialistene i Gjesdal tilskrives at den norske partipolitiske floraen hadde fått tilvekst på borgerlig side. Jordbruksinteressene hadde samlet seg i ett eget politisk parti - Bondepartiet. I Gjesdal fikk Bondepartiet hele 25,8% av stemmene i 1921, mens alle de øvrige partiene gikk tilbake i relativ oppslutning fra 1918 til 1921. Bondepartiet tok med andre ord stemmer fra hele det partipolitiske spekteret.

I kampen om å bli det største sosialistpartiet på landsplan gikk Arbeiderpartiet av med klar seier, med en oppslutning på 21,3% i 1921 og 18,4% i 1924. NSA hadde oppslutning på rundt 9% ved begge valgene, mens nykommeren NKP fikk 6,1% av stemmene i 1924, og gjorde med det sitt beste stortingsvalg før 1940. Over det meste av landet var Arbeiderpartiet det klart dominerende sosialistpartiet. Men det fantes unntak. I Østfold og Møre og Romsdal gikk over halvparten av sosialiststemmene til sosialdemokratene både i 1921 og 1924. I begge disse fylkene hadde sosialdemokratene vunnet et organisasjonsmessig overtak før Arbeiderpartiets landsmøte i 1921. Ved splittelsen i 1923 erobret kommunistene partiorganisasjonen i Hordaland og Bergen, og kommunistene ble her det klart største sosialistpartiet ved stortingsvalget i 1924. De to nye sosialistpartiene hadde med andre ord først og fremst gjennomslag i de områdene hvor de klarte å vinne et organisasjonsmessig overtak da splittelsene inntraff. Imidlertid var det ingen automatikk i at erobring av partiorganisasjonen også førte til størst velgeroppslutning. F. eks. klarte Arbeiderpartiet å bli det dominerende sosialistpartiet i Hedmark og Oppland hvor partiorganisasjonen ble erobret av kommunistene.[569]

I Gjesdal var styrkeforholdet mellom DnA og NSA omvendt av det vi har sett på landsplan. NSA fikk i overkant av 20% oppslutning ved stortingsvalgene, mens Arbeiderpartiet hadde oppslutning på rundt 8%. I Rogaland var det ingen andre kommuner hvor sosialdemokratene hadde en så stor

velgeroppslutning. Hovedforklaringen finner vi nok i at sosialdemokratene gikk seirene ut av kampen om partiavdelingen på Ålgård.

Figur 26: Prosentvis oppslutning om sosialistene i Gjesdal, stortingsvalg 1918-1927.

Kilder: NOS, stortingsvalgene 1918-1927. (1918 - første valgongang).

Kommunistene fikk ikke en eneste stemme fra Gjesdal ved noe valg før 1940. Det overrasker ikke. NKP manglet en sterk organisasjon i de mest sentrale byene - Stavanger, Haugesund og Sandnes - og spilte en svært beskjeden rolle i det meste av fylket. I valgkretsen Rogaland kom oppslutningen til NKP aldri over 1% før 1940. De eneste virkelige lyspunktene for kommunistene fantes i Sauda og Egersund. Dette var de eneste stedene kommunistene vant kampen om partiorganisasjonen ved splittelsen.[570]

Stortingsvalget i 1927.

Stortingsvalget i 1927 innvarslet på mange måter et tidsskille i norsk politikk. Det forenede Arbeiderparti gikk sterkt fram og fikk 36,8% av stemmene. For første gang var Arbeiderpartiet blitt landets største parti, en posisjon partiet siden har beholdt. I tillegg fikk NKP 4% av stemmene, slik at den sosialistiske oppslutningen tilsammen var nær 41%. Framgangen var særlig sterk på bygdene med dobling av stemmetallet i flere landkretser. Sosialistandelen økte også i Gjesdal - fra 29,8% i 1924 til 33% i 1927. Men framgangen var dermed langt svakere enn på landsplan.

De årsakene samtidige valgkommentatorer fremhevet for å forklare valgresultatet, var først og fremst paripolitikken (pengepolitikken) og gjeldskrisen. Som følge av paripolitikken hadde verdien av den norske kronen i løpet av tre år steget fra 56% av gammel gullkroneverdi. Gjeld som var stiftet i billige kroner skulle betales tilbake med samme beløp i kroner som var nesten dobbelt så

mye verd. Paripolitikken skapte dermed en omfattende gjeldskrise som både rammet kommuner og privat personer. Ansvar for paripolitikken lå hos Høyre, Frisinnede Venstre og Venstre, som alle gikk tilbake i velgeroppslutning i 1927. Arbeiderpartiet og Bondepartiet hadde gått mot paripolitikken og vist til at den ville føre ut i en gjeldskrise. Begge disse partiene fikk framgang ved valget i 1927.[571]

Ved siden av paripolitikken og gjeldskrisen er det også vanlig å peke på forbudssaken som en viktig årsak til Arbeiderpartiets sterke framgang. Både i 1921 og 1924 hadde forbudsspørsmålet stått sentralt i valgkampen. I 1926 ble spørsmålet avklart gjennom en folkeavstemming, der folket sa klart nei til fortsatt brennevinsforbud. Forbudet ble dermed opphevet og spørsmålet forsvant fra den politiske dagsorden. Historikeren Gabriel Øidne mente at dette var en av hovedårsakene til Arbeiderpartiets sterke framgang, samtidig som Høyre gikk tilbake med 7,5%. *"Som det eneste konsekvente antiforbudsparti fikk Høyre ved valgene i forbudstiden etter all sannsynlighet tilslutning fra store skarer av nye velgere fra alle sosiale lag, kanskje ikke minst fra arbeiderklassen. Tapet av disse såkalte "brennevinsvelgere" var kanskje den viktigste årsak til Høyres katastrofale nederlag i 1927 - det første valget etter forbudstiden. (...) Tusener av arbeidervelgere, som i forbudstiden hadde stemt med Høyre, sa nå dette partiet farvel for å stemme sosialistisk."*[572]

En tredje viktig forklaringsfaktor til Arbeiderpartiets framgang i 1927 finner vi i selve partisamlingen. Samlingen regnes nemlig for å ha utløst økt valgdeltakelse av arbeidere som på grunn av den bitre innbyrdesstriden i arbeiderbevegelsen hadde glidd inn i politisk passivitet.[573] Ved siden av en slik psykologisk virkning, har vi også mer håndfaste forhold ved samlingen som bidrar til å forklare den sterke sosialistiske framgangen. Under splittelsesårene hadde NSA bygget opp et parallelt partiapparat med Arbeiderpartiet fra sentralt til lokalt nivå. Splittelsen førte dermed til at flere partimedlemmer ble trukket aktivt med i partiarbeid. Så lenge splittelsen var et faktum, medførte ikke en slik utløsning av flere menneskelige ressurser en sterkere arbeiderbevegelse i forhold til borgerpartiene. De sosialistiske partiene brukte mye av kreftene sine på å bekjempe hverandre, og samtidig ble organisasjonene hver for seg svekket økonomisk.[574] Rogaland er i så måte et godt eksempel. Sosialdemokratene bygde opp et partiapparat som i geografisk henseende nesten var identisk med Arbeiderpartiets. Agitasjonsressursene til NSA og DnA ble dermed bunnet opp i en forsvarskamp i kommuner hvor de to partiene alt hadde fått organisatorisk fotfeste, mens resten av fylket ble liggende som sosialistisk brakkmark. I splittelsesårene var det derfor langt mellom dannelsene av nye sosialistiske partiavdelinger i Rogaland, utenfor de kommunene hvor Arbeiderpartiet alt før 1921 hadde hatt avdelinger. Partisamlingen endret på dette. For det første

medførte samlingen en rasjonaliseringsgevinst i agitasjonsarbeidet, fordi det ikke lenger var nødvendig å sende ut konkurrerende agitatorer. I Rogaland viste dette seg ved at agitasjonen i 1927 i større grad enn tidligere nådde ut til "nye" kommuner. Da samlingen fant sted, bestod fylkespartiene til DnA og NSA i Rogaland av partiavdelinger fra rundt 13-14 kommuner. Fra samlingen i 1927 og fram til mars 1928 ble det stiftet nye partiavdelinger i Lund, Nærbø, Klepp og Avaldsnes. I tillegg ble det startet opp foreninger i Varhaug og Torvastad som ikke stod tilmeldt fylkespartiet.[575] Denne tilveksten var bare begynnelsen på en periode der partiorganisasjonen vant innpass i stadig flere kommuner.

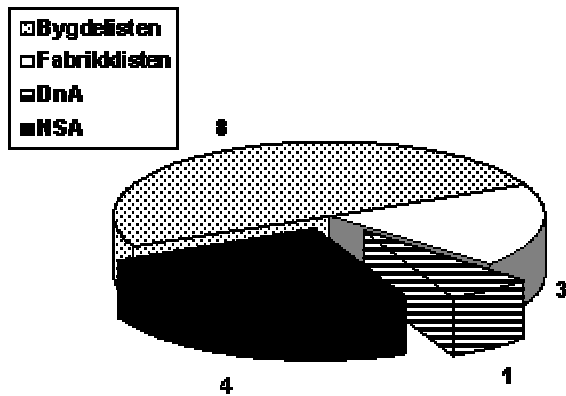
Samlingen utløste også et større økonomisk grunnlag for det nye partiet, ikke minst fordi forholdene igjen lå til rette for at fagbevegelsen kunne satse politisk på ett av arbeiderpartiene.[576] En annen viktig følge av samlingen var at det nye Arbeiderpartiet var så dominerende i forholdet til NKP, at kreftene i hovedsak kunne konsentreres om kampen mot de borgerlige partiene.

På bakgrunn av de politiske sakene som er framhevet som de viktigste årsakene til Arbeiderpartiets sterke framgang ved stortingsvalget i 1927, er det ikke overraskende at partiet hadde svakere framgang i Gjesdal enn på landsplan. Gjesdal var ikke blant de kommunene som var hardest rammet av gjeldsproblematikken. Forbudsavstemningen tyder dessuten på at tallet på brennevinsvelgere var beskjedent. Da spørsmålet ble lagt fram til folkeavstemning i 1926, var det fortsatt nær 80% av velgerne i Gjesdal som ønsket forbud.[577] De politiske sakene som regnes for å ha hatt størst betydning for framgangen til Arbeiderpartiet på landsplan, hadde dermed ikke samme tyngde i Gjesdal.

Kommunevalgene i 1922 og 1925.

Den sosialistiske stemmeandelen i Gjesdal økte fra 28,1% ved kommunevalget i 1919 til 31,2% i 1922, og 33,3% i 1925.[578] Den sosialistiske tilbakegangen fra stortingsvalget 1918 til 1921 smittet dermed ikke over på kommunevalgene. Dette må ses i sammenheng med at Bygdelisten alt før 1920 hadde fanget opp den politiske skillelinjen som Bondepartiet krystalliserte i rikspolitikken.

Figur 27: Mandatfordeling i Gjesdal kommune-styre etter valgene i 1922 og 1925.

Kilder: Gjesdal valgstyre, møtebok 1898-1961.

På samme måte som ved stortingsvalgene stod sosialdemokratene klart sterkere enn Arbeiderpartiet ved kommunevalgene i Gjesdal. Ved begge kommunevalgene i splittelsesårene fikk sosialdemokratene valgt inn fire representanter i kommunestyret og Arbeiderpartiet en. Samlet hadde dermed de to sosialistpartiene samme representasjon i kommunestyret som det Arbeiderpartiet hadde etter kommunevalget i 1919. Bygdelisten gikk fram fra seks representanter i 1919 til åtte i 1922. Samtidig hadde Fabrikklisten en tilbakegang fra fem representanter i 1919 til tre i 1922. Valget i 1925 skapte ingen endringer i sammensetningen av kommunestyret. Dette til tross for at Venstre for første gang forsøkte seg med egen valgliste.[579]

Kommunevalglistene til NSA og DnA

Kommunevalglistene til de to sosialistiske partiene viser interessante forskjeller i hvor listekandidatene ble rekruttert fra. På den sosialdemokratiske valglisten ved kommunevalget i 1925 kom de fleste kandidatene fra Ålgård. Kun to var fra Oltedal, Peder Rage og Lauritz Ohma.[580] Ingen av disse hadde gjort seg bemerket i den lokale arbeiderbevegelsen før splittelsen. På Arbeiderpartiets valgliste i 1925 var det derimot oltedølene som var i flertall. Av de 16 listekandidatene var åtte fra Oltedal og seks fra Ålgård. To av kandidatene var ikke fra noen av tettstedene.[581] Dette styrker inntrykket av at Arbeiderpartiet hadde langt sterkere posisjon i Oltedal enn sosialdemokratene.

Yrkessammensetningen på listene til de to partiene var også forskjellig. Sosialdemokratene rekrutterte de fleste av sine kandidater fra industri-arbeiderklassen på Ålgård. Et av de få unntakene var slakter Theodor Ravndal, men også han hadde bakgrunn fra fabrikkindustrien. Arbeiderpartiet hadde handelsmann Per Vølstad og fabrikkeier Per T. Oftedal på de to første plasser i 1922. Listen

besto ellers av fire gårdbrukere, to maskinister, en tømmermann, en sjåfør og forøvrig seks fabrikkarbeidere og løsarbeidere.[582] Valglisten til Arbeiderpartiet hadde altså en mer differensiert yrkessammensetning enn den til sosialdemokratene.

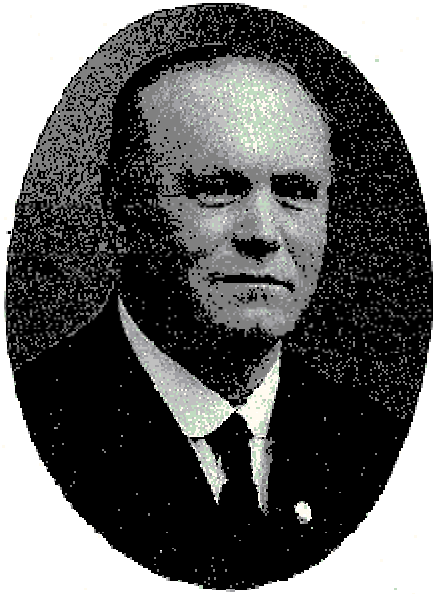
Den politiske profilen til sosialistpartiene i splittelsesårene.

Sammenliknet med andre kommuner klarte Gjesdal seg relativt godt gjennom de økonomisk vanskelige årene på 1920-tallet. Likevel måtte det spares på budsjettene her som andre steder. Lokalpolitikken var ikke preget av stor uenighet, men det fantes stridsspørsmål. Først og fremst var det strid om hvor langt den kommunale sparingen skulle gå, og hvor mye kommunen skulle betale tidligere arbeidsløse som fikk tilbud om nødsarbeid. Sosialistene (DnA og NSA) var de minst sparevillige, men også de gikk inn for nedskjæringer i de kommunale utgiftene.[583]

I likhet med tiden før 1920 ble ikke sosialistene møtt med massiv avvisning fra de borgerlige politikerne. Dette henger sammen med at verken DnA eller NSA i Gjesdal stod for en spesielt radikal sosialistisk politikk. Gjesdal-sosialistene videreførte sin politiske linje fra før 1920 - sosial reformpolitikk uten sterkt sosialistisk tilsnitt. Dette var en politikk som mange borgerlige politikere kunne ha sympati med, men som av hensyn til den kommunale økonomien gjerne ble nedstemt. Det hendte at borgerlige politikere tok opp gamle Arbeiderparti-saker og fremmet dem på nytt. I 1920 var det f. eks. pastor T. B. Ekeland fra Fabrikkløsten som tok opp det gamle forslaget fra Arbeiderpartiet om å opprette en kommunal barselpleierstilling. Dette ble vedtatt med 11 mot 5 stemmer.[584] Innføring av direkte ligning var en annen gammel kampsak for sosialistene, som kommunestyret vedtok mot to stemmer i 1923. Når dette ikke var blitt innført tidligere, skyldes det bl. a. frykt for at direkte ligning ville skape problemer med regnskapsførsel for gårdbrukerne.[585]

Arbeidsledigheten var det som opptok de to sosialistpartiene mest på 1920-tallet. Det gjaldt å sørge for at kommunen satte igang tilstrekkelig med nødsarbeid, og at det ble gitt rimelig lønn for slikt arbeid. Nødsarbeid var i Gjesdal ensbetydende med utbygging og forbedring av kommunikasjonene. Ålgård fikk jernbaneforbindelse med Sandnes mot slutten av 1924, og mye av dette arbeidet ble utført som nødsarbeid. Ellers var det veiarbeid som stod i forgrunnen, og i Gjesdal ble veibygging den viktigste kommunale investeringen i mellomkrigstiden. Jeg kan ikke se at det var stor uenighet i kommunestyret om nødsarbeidet før 1926, men ved en anledning ble sosialist-representantene stående alene. Det var i begynnelsen av 1923, da de borgerlige representantene vedtok å oppheve nødsarbeidet for alle uten forsørgerbyrde.[586]

Figur 28: Theodor T. Ravndal.

Kilde: H.Nordås: Gjesdal bygdebok 1870-1989, s. 169.

I hovedsak stod sosialdemokratene og den ene representanten fra Arbeiderpartiet sammen i viktige saker. Bare i en type saker var det gjennomgående uenighet mellom Per Vølstad, Arbeiderpartiets representant i perioden 1922-25, og de fire sosialdemokratene. Dette var i kirkespørsmål. Per Vølstad skrev selv i 1925 at det var mange saker han hadde hatt sammenfallende syn med sosialdemokratene: *"Derimot har det vært mig umulig å følge høiresocialistene i bevilgningssaker til prest og kirke."*[587] At Per Vølstad skilte lag med sosialdemokratene i slike saker, var ikke så underlig. Han tilhørte ikke det aktive kristenlivet som stod sterkt i Gjesdal. Det gjorde derimot flere av sosialdemokratene. De fire sosialdemokratene som ble valgt inn i kommunestyret i 1922 var Tor Tingbø, Johan Idland, Theodor Ravndal og Martin Vølstad. To av disse, Tor Tingbø og Johan Idland, hørte til bedehusmiljøet på Ålgård. Slakter Theodor Ravndal var i flere tiår diakon og forstander i Ålgård Baptistmenighet, en av landets største baptistmenigheter.[588] Denne "religiøse skillelinjen" mellom Arbeiderpartiet og sosialdemokratene ser ellers ut til å ha forsvunnet etter at Per Vølstad ble avløst av Grunde Idland som kommunestyrerepresentant ved valget i 1925. Samtidig var det stor utskiftning hos sosialdemokratene. Theodor Ravndal var den eneste som tok fatt på ny periode. De tre andre ble erstattet av løsarbeider Karl Mork, maskinist Lauritz Ohma og maskinist Søren Vølstad.[589] Dessverre har jeg ikke kjennskap til om noen av nykommerne tilhørte de religiøse miljøene.

Listesamarbeid?

At motsetningene mellom Arbeiderpartiet og sosialdemokratene i Gjesdal ikke var særlig store kom klart til uttrykk foran kommunevalget i 1925. Arbeiderpartiet tilbød listesamarbeid med sosialdemokratene, noe sosialdemokratene sa seg villige til. Men Sosialdemokratene ble også tilbudt listesamarbeid med Fabrikklisen, noe de også sa seg villige til. Den store samarbeidsviljen fra sosialdemokratenes side var motivert ut fra et ønske om å få til et samlet alternativ til Bygdelisten. Med andre ord en valgallianse som kunne samle tettsteds-interessene i en felles front mot bygdeinteressene. Når det ikke ble noe av samarbeidet mellom noen av listene, skyldes det at Arbeiderpartiet ikke var interessert i å samarbeide med et "borgerparti". I 1ste Mai ble sosialdemokratene på Ålgård beskyldt for å gå over til borgerskapet under full musikk. Sosialdemokratene ville på sin side ikke ha samarbeid med Fabrikklisen uten deltakelse fra Arbeiderpartiet.[590] Sosialdemokratene i Gjesdal ble forøvrig irettesatt av Stavanger Socialdemokrat, og gjort oppmerksom på at partiets sentralstyre og landsmøte hadde besluttet at det ikke skulle foregå noen form for valgallianse med andre organisasjoner.[591]

Sosialistenes opptreden ved ordførervalgene.

Arbeiderpartiet og NSA samarbeidet ikke ved ordførervalget i 1922. Begge partiene stilte med egen kandidat som de konsekvent stemte for både ved voteringene over ordfører- og varaordførervervet.[592] Slik var det ikke ved valgene på ordfører og varaordfører tre år senere. Samlingsinitiativene som var tatt foran valget skapte spenning om hvorvidt sosialdemokratene og Fabrikklisen ville opptre sammen i valg på ordfører. Arbeiderpartiet gav på forhånd uttrykk for at om så skjedde, ville partiet stemme sammen med sosialdemokratene.[593] Dermed ville det oppstå stemmelikhet mellom Bygdelistens ordførerkandidat, Svein Søyland, og felleskandidaten. Ved et slikt tilfelle måtte ordførervalget avgjøres ved loddtrekning. Muligheten var til stede for at Gjesdal kunne bli den første landkommunen i Rogaland med sosialistisk ordfører!

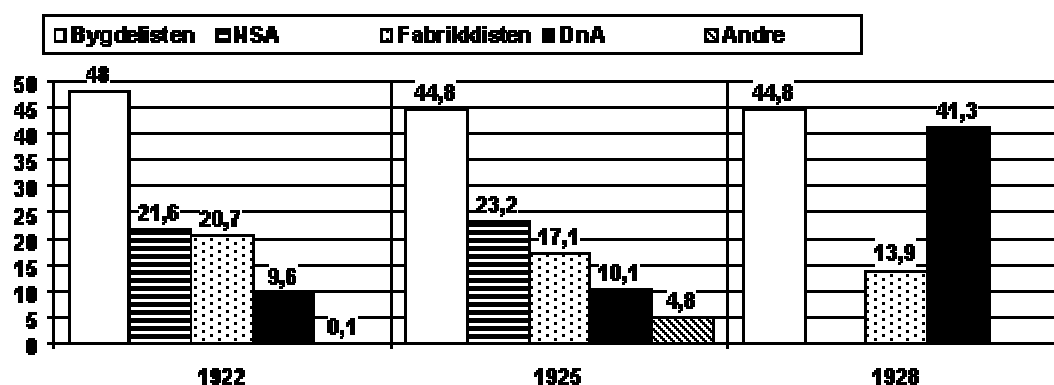
Fra forskjellige hold ble det tatt initiativ for å få til samarbeid mellom sosialdemokratene og Fabrikklisen, men sosialdemokratene avsto. Offisielt fordi "*... vore partimedlemmer fra tidligere har erfaring for at de borgerlige paa Aalgaard ikke er mere at stole paa end de borgerlige i bygden,*" [594] Dermed ble det til at både sosialdemokratene, Fabrikklisen og Bygdelisten stilte med egne ordførerkandidater. Arbeiderpartiet stemte sammen med sosialdemokratene, slik at Theodor Ravndal i alt fikk fem stemmer. Svein Søyland ble valgt til ordfører med bygdelistens åtte stemmer, mens N. Vigedal fikk de tre stemmene til Fabrikklisen. Sosialdemokratene var likevel nær ved å få valgt Theodor Ravndal som varaordfører. To av fabrikklistens representanter avga stemme på

Theodor Ravndal, slik at han i alt fikk syv stemmer. Gabriel Ålgård fra Bygdelisten ble valgt til varaordfører med åtte stemmer. En av fabrikklistens representanter stemte på N. Vigedal, noe som fra sosialdemokratene ble tolket som et bevis på at deres skepsisen til samarbeid med Fabrikklisen var begrunnet.[595]

Kommunevalget i 1928.

Vi har tidligere sett at Arbeiderpartiet hadde en langt svakere framgang i Gjesdal ved stortingsvalget i 1927 enn tilfellet var på landsplan. Ved kommunevalget i 1928 fosset imidlertid Arbeiderpartiet i Gjesdal fram til en relativ oppslutning på hele 41,3%.[596] Til sammenlikning var oppslutningen om Arbeiderpartiet i Stavanger på 37,9% og i Sandnes på 42,5%.[597] Arbeiderpartiets framgang gikk særlig på bekostning av Fabrikklisen, som fikk redusert sin oppslutning fra 17,1% i 1925 til 13,9% i 1928. Bygdelisten fikk samme oppslutning som sist - 44,8%. I 1925 hadde også to andre valglistene deltatt i valget - Venstres Valgliste og Den Upolitiske Valglisten. Disse valglistene ble ikke stilt i 1928. At Arbeiderpartiets framgang ikke gikk på bekostning av Bygdelistens andel av stemmene, må ses som en klar indikasjon på at Arbeiderpartiet først og fremst fikk økt oppslutning fra arbeiderbefolkningen i tettstedene. Arbeiderpartiets sterke framgang resulterte i økning i tallet på sosialistiske kommunestyrerepresentanter, fra fem til syv. Fabrikklisen gikk tilbake fra tre til to representanter, mens Bygdelisten gikk tilbake fra åtte til syv. Hva var årsaken til den sterke sosialistiske framgangen i 1928?

Figur 29: Kommunevalglistenes oppslutning (%) 1922-1928.

Kilde: Gjesdal valgstyre, møtebok 1898--1961.

Trolig var de viktigste grunnene å finne i lokalpolitiske forhold. I tiden 1926-28 kom det til uttrykk en sterkere polarisering i kommunestyret i spørsmål som hadde med arbeidsløshet og nødsarbeid å gjøre. Sosialistrepresentantene fremmet en rekke forslag som hadde til hensikt å bedre

nødsarbeidernes økonomiske stilling. Bl. a. gikk Arbeiderpartiet inn for høyere timelønninger for nødsarbeiderne enn det borgerlige flertallet, og foreslo dessuten at nødsarbeiderne skulle fritas fra skatt. Samtidig stemte sosialistene konsekvent mot forslag fra borgerlige representanter som innebar svekkelse av nødsarbeidernes økonomi. Men ikke ved noen tilfelle fikk sosialistene flertall for sitt syn.[598] Forskjellen mellom Arbeiderpartiet og de borgerlige representantenes prioriteringer kom også klart til syne ved budsjettbehandlingen i 1927. I formannskapetets innstilling var det foreslått 31 000 kroner til betaling av gjeld i Gjesdal Sparebank og Stavanger Sparekasse. Arbeiderpartiet foreslo på sin side at summen til gjeldsbetaling skulle reduseres til 21 000 kroner, og at de resterende 10 000 kronene skulle benyttes til å avhjelpe arbeidsløsheten. Forslaget falt mot Arbeiderpartiets fem stemmer.[599]

Arbeiderpartiet arbeidet også aktivt for å skaffe nødsarbeid til arbeidsledige. Da arbeidet ved Vølstadveien var ferdig mot slutten av 1926, ba Søren Vølstad kommunestyret om å igangsette nytt nødsarbeid, slik at de arbeidsledige skulle slippe å gå den tunge veien til fattigkassen. Søren Vølstad ville dessuten at kommunen skulle bevilge et julebidrag til de nødlidende. Men Ole Skurve, en utpreget sparepolitiker fra Bygdelisten, mente det var bedre å la de arbeidsledige gå til fattigkassen, fordi dette var billigere for kommunen. Forslaget fra S. Vølstad ble deretter forkastet mot ordførerens og Arbeiderpartiets stemmer.[600] I en debatt om nødsarbeid noen måneder senere omtalte Ole Skurve de arbeidsledige som "arbeidsskye individer", og mente disse passet godt til Theodor Ravndal og hans parti (Arbeiderpartiet).[601] En gjesdalbu reagerte sterkt på dette, og skrev til 1ste Mai at Skurve med sine uttalelser hadde lyktes "*å spytte på de arbeidsledige og håne dem i sin bitre nød*".[602] Ole Skurve kom senere også med påstander om at det fantes personer som hadde mottatt fattigunderstøttelse mens de gikk på nødsarbeid, noe Theodor Ravndal avviste.[603]

I april 1927 søkte oppsitterne på Helland og Tjetland kommunen om å yte 3000 kroner til omlegging av veien Hadland-Tronja. Søren Vølstad sa seg villig til å støtte søknaden under forutsetning av at det ble benyttet arbeidsledige, og at disse fikk samme betaling som for veiarbeid. Ordfører Svein Søliland mente det ikke ville være riktig å sette slike betingelser fordi arbeidet ville bli mye dyrere dersom det skulle drives som nødsarbeid, enn om oppsitterne selv fikk arbeide i ledige stunder. Dette ville S. Vølstad ikke gå med på: "*Når man ikke kan være med og bevilge noe til det som er nødvendig til de trengende, som ikke har beskjeftigelse, kan vi ikke bevilge noe til nødsarbeid for gårdbrukerne på Helland og Tjetland. (...) Jeg er enig i at veien kan være berettiget. Men hvad er mest nødvendig: Mat til de arbeidsløse eller ny vei til Helland og Tjetland?*" Søknaden om tilskudd ble deretter forkastet med ni mot seks stemmer.[604]

Problematikken rundt arbeidsledigheten og nødsarbeidet ble av Gjesdal Arbeiderparti gjort til hovedtema i valgkampen i 1928.[605] Men er det sannsynlig at Arbeiderpartiets aktive rolle i forhold til de arbeidsledige kan være hovedforklaringen på at partiet i 1928 gikk fram med 8% i forhold til valget i 1925? Arbeidsledigheten var tross alt ikke noe nytt fenomen, og sosialistene hadde også tidligere markert seg som de sterkeste pådriverne i slike spørsmål. I perioden før valget i 1928 var det imidlertid et tydelig klimaskifte i kommunestyret i forhold til de arbeidsledige. På den ene siden ble de borgerlige politikerne i Gjesdal langt mer tilbakeholdne med å igangsette nødsarbeid, og det framkom også uttalelser som var klart nedsettende i forhold til nødsarbeidere og arbeidsledige. På den andre siden ble Arbeiderpartiet langt mer offensivt i arbeidsledighets-spørsmålet. Motsetningene ble dermed mye tydeligere. I en valgartikkel skrev Søren Vølstad at de borgerlige politikerne i Gjesdal i de seneste årene hadde kommet til at det var billigere å gi de arbeidsledige fattigunderstøttelse enn å gi de nødsarbeid.[606] Dette stemmer godt med mitt eget inntrykk. Det kan godt tenkes at mange av arbeiderne i Gjesdal følte at faren for arbeidsledighet var stor. Ikke minst gjelder det for arbeiderne på Ålgård, hvor store deler av industriarbeiderne gikk med redusert arbeidstid på grunn av utstrakt arbeidsdeling ved Ålgård Ullvarefabrikk. I realiteten gikk også mange arbeidere ledige i kortere perioder. (På Ålgård het det at man gikk og "ventet".) Frykten for å oppleve skammen ved å måtte gå på fattigkassen kan derfor ha vært svært utbredt.

En annen sak som kan ha hatt betydning for valgresultatet, var en veisak i Oltedal. Høsten 1928 hadde 50 innbyggere i Oltedal anmodet kommunen om å overta vedlikeholdet på "den gamle veien". Da saken kom opp til behandling i kommunestyret ville Arbeiderpartiet ha utsettelse av saken, men fikk ikke støtte av de andre representantene. Søknaden fra oltedølene ble dermed avslått.[607] Det er ikke utenkelig at en slik sak kan ha virket gunstig for Arbeiderpartiet i Oltedal.

Ordførervalget i 1928.

Arbeiderpartiets sterke valgresultat åpnet muligheten for at partiet kunne gå seirende ut i valget på ordfører, dersom partiet selv ønsket det. Med syv kommunestyre-representanter behøvde partiet kun støtte fra en av de borgerlige representantene for å oppnå loddtrekning. Theodor Ravndal var dessuten den listekandidatene som oppnådde flest stemmer ved valget i 1928, noe som kunne ha blitt et argument for borgerlige representanter. Men Arbeiderparti-folkene i Gjesdal mente det ville være til skade for partiet, dersom det fikk ordfører i et kommunestyre med borgerlig flertall. Landsstyret hadde dessuten besluttet at det ikke var ønskelig å søke ordførerverv i kommuner med borgerlig flertall. Resultatet ble derfor at gruppestyret i Arbeiderpartiet vedtok at partigruppen

skulle fordele stemmene på partiets kandidater til formannskapet, Theodor Ravndal og Øystein Nernes.[608]

KAPITTEL 9: DEN POLITISKE ARBEIDERBEVEGELSEN CA. 1928-1940.

Partiorganisasjonen 1928-1940.

Etter partisamlingen i 1927 besto Gjesdal Arbeiderparti av underavdelingene Ålgård Arbeiderlag og Oltedal Arbeiderlag. Til vanlig vekslet de to lagene om å inneha den øverste ledelsen av kommunepartiet. Regelen var at dersom personer fra Ålgård satt i vervene som formann, kasserer og sekretær, skulle resten av styret – tre styremedlemmer - komme fra Oltedal. Året etter ble rollene byttet.[609] Med tanke på den rekordstore oppslutningen Arbeiderpartiet hadde ved kommunevalget i Gjesdal i 1928 skulle en tro at forholdene lå godt til rette for en sterk partiorganisasjon. Slik gikk det imidlertid ikke. Ved inngangen til 1930-tallet var Gjesdal Arbeiderparti snarere preget av stagnasjon. Dette viste seg på flere måter. I 1929-1930 hadde ikke kommunepartiet mer enn rundt 30 medlemmer.[610] Tanker om å starte opp ett arbeideridrettslag var blitt luftet i 1928,[611] men ingenting skjedde. Etter initiativ fra AUF i Rogaland ble det startet opp AUF-lag på Ålgård i 1929. Men selv om rundt 40 personer tegnet seg som medlemmer ved stiftelsen, forsvant ungdomslaget etter kort tid.[612] Fra Ålgård Arbeiderlag ble det berettet om få avholdte møter og dårlig framferte i året 1930.[613] Siden 1908 hadde det årlig vært avholdt 1. mai-arrangement i Gjesdal, men i 1932 og 1933 glimret Gjesdal med sitt fravær i 1ste Mais rapporter fra arrangementene i fylket. En av grunnene til at 1. mai-arrangement ikke ble avholdt på Ålgård i disse årene var, som vi tidligere har sett, at arbeiderne på Figgjo etter lockouten i 1931 nektet å ha befattning med arbeiderne på Ålgård. Men at Gjesdal-sosialistene ikke avholdt egne arrangement, verken på Ålgård eller i Oltedal, tyder på at det også har vært andre forhold som har spilt inn. I kildene finnes det spor etter indre problemer i Gjesdal Arbeiderparti. I en kommentar til kommunevalget i 1931 skrev 1ste Mai at det i Gjesdal var forhold som hadde gjort at enkelte partifeller i ledene tillitsverv hadde ført en ren organisatorisk skyggetilværelse.[614] Hvilke forhold dette skulle være og hvilke partifeller det var tale om, nevnes dessverre ikke.[615]

Utover på 1930-tallet ble det dannet flere foreninger i Gjesdal med tilknytning til arbeiderbevegelsen. Nytt AUF-lag ble startet på Ålgård i begynnelsen av 1934. Ved stiftelsen ble det tegnet hele 61 medlemmer.[616] Etter en periode med nokså stor aktivitet forsvant laget i løpet av 1937, men mot slutten av 1938 ble ett nytt AUF-lag stablet på beina.[617] Etter agitasjonsframstøt fra kvinnebevegelsen i fylket ble det stiftet arbeiderkvinnelag både i Oltedal og på Ålgård i slutten av 1938. Oltedal Arbeiderkvinnelag ble stiftet 13. november med Lilly Ellingsen som formann, Ålgård Arbeiderkvinnelag 1. desember med Beate Hadland som leder.[618] Kvinnene begynte

dermed på ny å gjøre seg gjeldene i lagsarbeidet. I de gamle arbeiderlagene var det mennene som styrte, men hos arbeiderungdommen slapp også jentene til. Johanna Falck, datter av Oscar Falck (fagforeningslederen ved Ålgård og Figgjo rundt 1930), utmerket seg som en spesielt aktiv og engasjert AUF'er. I Gjesdal var ellers den lokalpolitiske arena forbeholdt menn. På de etablerte valglistene var kvinnene fullstendig fraværende før 1940. Kvinnelig innslag i kommunestyret fikk ikke Gjesdal før Arbeiderpartiet gav listeplass til Berit Ravndal i 1947.[619]

I det meste av mellomkrigstiden stod kvinnene i Gjesdal uten organisatorisk tilknytning til arbeiderbevegelsen. Den store kvinneandelen i Gjesdal industrien er en viktig grunn til at fagbevegelsen hadde så store vansker med å slå gjennom. Men vi kan også tenke oss at fraværet av fagforeninger gjorde det langt vanskeligere for Arbeiderpartiet å uttømme sitt velgerpotensial i arbeiderklassen. Når så mange arbeidere i Gjesdal stod uten organisatorisk tilknytning til arbeiderbevegelsen, er det rimelig å anta at de heller ikke i så stor grad fikk formet en identitet knyttet til bevegelsen. Det er ikke uten grunn at organisasjonsspørsmål alltid har stått sentralt i arbeiderbevegelsen.

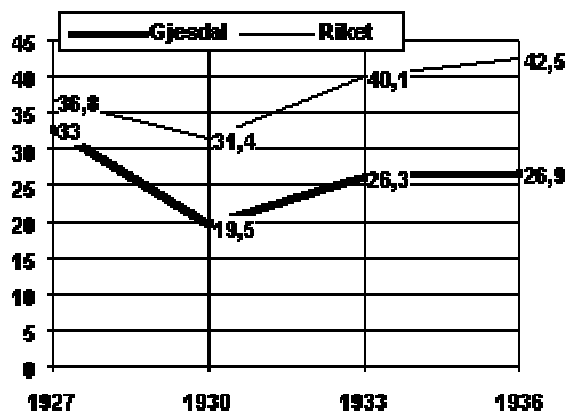
Katastrofevalget i 1930.

Fra stortingsvalget i 1927 gikk ikke lenger den viktigste skillelinjen i norsk politikk mellom Høyre og Venstre, men mellom sosialistene og de ulike borgerlige partiene.[620] Arbeiderpartiets sterke valgresultat førte til dannelsen av landets første sosialistiske regjering med Christopher Hornsrud som statsminister i januar 1928. Hornsruds mindretallsregjeringen ble ikke sittende i mer enn 13 dager før den ble felt, men selve regjeringdannelsen var et håndfast bevis for at sosialistene var nærmere statsmakten enn noen gang tidligere. Den sosialistiske framgangen fortsatte ved kommunevalget i 1928. Det store spørsmålet ble: Ville Arbeiderpartiet vinne flertallet i 1930?

De borgerlige partiene møtte utfordringen med en endring av valgloven der listesamarbeid ble innført. Listesamarbeid innebar at to parti kunne inngå avtale om at dersom ett av partiene hadde stemmer til overs i en valgkrets som ikke gav uttelling i mandat, kunne stemmene overføres til det andre partiet, og dermed øke mulighetene for dette partiet å vinne mandat. Frykten for at Arbeiderpartiet skulle fortsette valgframgangen i 1930 var så stor på borgerlig side at de borgerlige partiene for første gang framsto som en felles front mot sosialistene. I den borgerlige fronten inngikk også representanter fra bl. a. næringslivet og kristne organisasjoner.[621] Fra borgerlig hold ble stortingsvalget i 1930 framsatt som et valg for eller mot demokrati og religion. Sosialistene ble framstilt som motstandere av både demokrati og kristendom. I spørsmålet om kristendom var det først og fremst religionsposten fra 1918 som innhentet partiet. Demokratispørsmålet var derimot

av nyere karakter. Arbeiderpartiets landsmøte i 1930 hadde innvarslet enn ny radikalisering av partiet. F. eks. het det i prinsippprogrammets punkt 10 fra 1927 at *"Det norske Arbeiderpartis hovedoppgave er å erobre det arbeidende folk og dermed folkeflertallet for sitt sosialistiske grunnsyn, (...)"*. Ved programrevisjonen i 1930 ble ordene "og dermed folkeflertallet" strøket. Partiveteranen Torgeir Vraa var blant de som advarte mot at strykningen ville skape problemer for Arbeiderpartiet i valgkampen.[622] Han fikk rett. Den borgerlige offensiven førte frem. Arbeiderpartiet gikk tilbake i relativ oppslutning, fra 36,8% i 1927 til 31,4% i 1930. Samtidig gikk kommunistene tilbake fra 4% til 1,7%.

Figur 30: Oppslutning (%) om DnA i Gjesdal og riket, stortingsvalg 1927-36.

Kilder: NOS, stortingsvalgene 1927-1936.

For sosialistene i Gjesdal var stortingsvalget i 1930 en regelrett katastrofe. Arbeiderpartiets oppslutning raste tilbake fra 33% i 1927 til 19,5% i 1930. Mens partiets tilbakegang på landsplan kun var relativ, var tilbakegangen i Gjesdal også i antall stemmer. Stemmetallet gikk tilbake fra 277 i 1927 til 191 i 1930. Hva var årsaken til denne sterke tilbakegangen?

Stortingsvalget i 1930 har i ettertid blitt omtalt som et borgerlig mobiliseringsvalg. Karakteristikken har sammenheng med at valgdeltakelsen i 1930 var på 77,6% - 9,5% mer enn i 1927. Valgdeltakelsen økte spesielt sterkt blant kvinnene - til 74,1% - 12,5% mer enn i 1927.[623] Den samme utviklingen fant sted i Gjesdal. Hele 84,4% av de stemmeberettigede deltok i valget - 5,5% mer enn i 1927. Så godt som hele veksten skyldtes økt kvinnedeltakelse. Både i Gjesdal og i landet som helhet var det flere kvinner enn menn som stemte ved valget i 1930. Den sterke økningen i valgdeltakelsen har som regel blitt forklart med at tidligere hjemmesittere ble pisket fram til valgurnene med skremsler om at sosialistisk valgseier ville føre til avkristning og avskaffelse av

demokratiet. Skremselsagitasjonen satt da også løst i valgkampen. Høyrelederen Jens Bratlie kom f. eks. med følgende uttalelse: *"Våre arbeiderpartier vil, om de får flertall, anskaffe religionen, stemmeretten og folkets selvstyre. I stedet skal vi få proletariatets diktatur, lydighet skal tvinges gjennom ved røde garder. Har det norske folk for alvor tenkt over hva dette vil si?"*[624] Under valgkampen i Rogaland stiftet Olav Scheflo bekjentskap med et Norge han til da kun hadde kjent fra bøker og aviser - det pietistiske Norge. *"Og det er slik at folk som ikke har levd der borte, ikke kan ha noen anelse om hvor svart det er. Jeg traff således en mann, fortalte Scheflo, som i 1927 hadde stemt med arbeiderpartiet, men nu vilde stemme med høire. Først vilde han ikke si hvorfor, men omsider forklarte han da at han hadde truffet en emissær, som hadde sagt ham at arbeiderpartiet var dyret i åpenbaringen."*[625]

Historikeren Per Maurseth peker også på andre faktorer som forklaring på valgnederlaget i 1930. Viktigst var det at tidene var bedre. Da valget fant sted, hadde den nye krisen i verdensøkonomien ennå ikke gitt alvorlige utslag i Norge. Siden forrige stortingsvalg hadde arbeidsledigheten gått kraftig ned, reallønningene hadde gått kraftig opp, og ikke noe år siden 1920 hadde færre konkurser, akkorder og utleggsforretninger enn 1930. Maurseth mener derfor det er rimelig å tenke seg at en følelse av at det gikk bedre enn før, bidrog til den borgerlige valgseieren. I tillegg kommer det at den borgerlige siden satset mye sterkere på valgkampen i 1930, også økonomisk.[626]

Den borgerlige agitasjonen mot Arbeiderpartiet - der radikalisme ble koplet med kristendomsfiendtlighet - kan nok tenkes å ha hatt spesielt stor sprengkraft på "det mørke fastland". I Stavanger og Sandnes gikk f. eks. Arbeiderpartiet tilbake med 9-10%, også det mer enn tilbakegangen på landsplan. Når tilbakegangen var så stor i Gjesdal, Sandnes og Stavanger, kan det også forklares med at arbeiderbevegelsen her stod forholdsvis dårlig rustet til å møte den borgerlige offensiven. Ved bedriftene i Gjesdal eksisterte det ikke en eneste fagforening. Gjesdal Arbeiderparti, med sine rundt 30 medlemmer, var den eneste representanten for arbeiderbevegelsen som fantes i kommunen. Fagbevegelsen stod også forholdsvis svakt i Stavanger og Sandnes. 1ste Mai hadde nok en viss utbredelse i arbeidermiljøene, men den klart ledende dagsavisa i distriktet var Stavanger Aftenblad. Det betyr at store deler av Arbeiderpartiets velgere ikke var knyttet til noe organisasjonsapparat som gjorde at de jevnlig stod i kontakt med arbeiderbevegelsen. Gjennom den borgerlige pressen fikk dessuten store deler av partiets velgergrunnlag jevnlig presentert argumentene til Arbeiderpartiets politiske motstandere. Det virker rimelig at et svakt utbygd organisasjonsapparat, i kombinasjon med en dominerende borgerlig dagspresse, må ha virket dempende på utvikling av sterke lojalitets- og identitetsbånd til arbeiderbevegelsen. Etter at

Arbeiderpartiet også gjorde et svært dårlig kommunevalg i Gjesdal i 1931, ble det av 1ste Mai bl. a. forklart med svak partiorganisasjon og fravær av fagforeninger.[627]

Stortingsvalgene i 1933 og 1936.

På landsplan var Arbeiderpartiets valgnederlag i 1930 langt fra så alvorlig som den relative tilbakegangen kan gi inntrykk av. Partiets samlede stemmetall gikk nemlig ikke tilbake, og partiorganisasjonen var samtidig preget av vekst. Disse forholdene er en viktig del av forklaringen på at Arbeiderpartiet kunne snu nederlaget i 1930, til overveldende seier i 1933. Oppslutningen økte fra 31,4% til 40,1%. Valgseieren i 1933 ble stadfestet ved kommunevalget i 1934, og banet veier for overtakelse av regjeringmakten. Gjennom det såkalte kriseforliket med Bondepartiet tok Johan Nygaardsvold over som statsminister for en ren Arbeiderpartiregjering i mars 1935. Resultatet av stortingsvalget i 1936 kunne ikke tolkes på annen måte enn at folket hadde gitt sitt tillitsvotum til Nygaardsvold og Arbeiderpartiet. Nærmere 120 000 nye velgere stemte Arbeiderpartiet - en relativ oppslutning på 42,5%. Framgangen fortsatte ved kommunevalget i 1937, det siste før krigen, da Arbeiderpartiet innkasserte 43,3% av stemmene i de kommunene hvor forholdstallsvalg ble benyttet.

Arbeiderpartiets valgoppslutning i Gjesdal gikk i samme retning som på landsplan. Etter katastrofevalget i 1930 økte oppslutningen fra 19,5% til 26,4% i 1933, og 26,9% i 1936. Ved alle stortingsvalgene på 1930-tallet var dermed oppslutningen om sosialistene lavere enn i perioden 1915-1927. Delvis kan nok dette forklares med at Arbeiderpartiet aldri "vant" primærnæringsgruppene på Vestlandet. Delvis med at organisasjonsapparatet i Gjesdal var forholdsvis svakt. På 1930-tallet ble dessuten Gjesdal viet mindre oppmerksomhet fra Arbeiderpartiet i fylket enn tidligere. I fylkespartiet var det arbeidet med å etablere avdelinger i nye kommuner som stod i høysetet i disse årene. Forklaringen på valgframgangen fra 1930 til 1933 finner vi imidlertid i rikspolitiske forhold.

Etter nederlaget i 1930 la Arbeiderpartiet om den politiske kursen i reformistisk retning. Landsmøtet i 1933 vedtok nytt prinsippprogram og arbeidsprogram. Per Maurseth har summert opp de viktigste forandringene i fire hovedpunkter: *"For det første erklærte Arbeiderpartiet seg nå som et demokratisk og parlamentarisk parti. For det andre dempet eller omskrev det programposter som kunne hindre velgeroppslutning eller vanskeliggjøre stillingen for en arbeiderregjering. For det tredje lanserte programmet en ny og ærgjerrig krisepolitikk. Og for det fjerde trakk det opp en ny strategi for gjennomføring av sosialismen."*[628] Særlig er det Arbeiderpartiets kriseprogram som har blitt framhevet som viktig årsak til valgseieren i 1933. Den nye økonomiske krisen slo for alvor inn over landet rundt årsskiftet 1930-31, og gjorde arbeidsledigheten til det mest sentrale politiske spørsmålet. Fra 1930 til 1933 økte den prosentvise

gjennomsnittsledigheten blant LO-medlemmene fra 20% til 34%. Særlig var ledigheten stor blant personer under 30 år.[629]. De berømte Arbeiderparti slagordene "Hele folket i arbeid" og "By og land - hand i hand" stammer nettopp fra valgkampen i 1933. I korte trekk gikk kriseprogrammet ut på en motkonjunkturpolitikk som var tydelig inspirert av den britiske økonomen John Maynard Keynes. De økonomiske hjulene skulle dras igang gjennom økt offentlig engasjement med sikte på å bedre kjøpekraften og stimulere etterspørselen. Arbeiderpartiets offensive politikk stod i sterk kontrast til de borgerlige partiene. I virkeligheten hadde de borgerlige partiene ikke noen ny krisepolitikk å legge fram. Samtidig måtte de ta ansvaret for den politikken som var ført.[630]

Arbeiderpartiets politiske kursendring og offensiv i krisepolitikken gjorde nok partiet mer salgbar i velgerkorpset, men samtidig ble også markedsføringen bedre og salgsarbeidet lettere. Like mye som stortingsvalget i 1930 var preget av en borgerlig offensiv, var stortingsvalget i 1933 en sosialistisk motoffensiv. I valgkampen ble det fra Arbeiderpartiet brukt mer ressurser enn noen gang tidligere. Valgmateriell ble spredt i et omfang som aldri før, tallet på avholdte valgforedrag økte sterkt og husagitasjonen var mer omfattende enn tidligere. I tillegg tok partiet også i bruk filmen i markedsføringen. En egen valgfilm, "Hele folket i arbeide", ble framvist i store deler av landet, også på Ålgård. Salgsarbeidet ble gjort lettere ved splittelse og uro i den borgerlige leir. Hele tre nye partier deltok ved valget, Kristelig Folkeparti, Samfundspartiet og Nasjonal Samling. Den borgerlige fronten fra 1930 ble ikke kopiert i 1933. Til det var uenigheten mellom de borgerlige partiene for stor. Listesamarbeid ble rett nok benyttet i mange valgkretser, men polemikken mellom de borgerlige partiene var langt hardere i 1933 enn i 1930.

Kommunevalgene i Gjesdal 1930-1940.

Det etablerte "tre partisystemet" i lokalpolitikken ble på 1930-tallet utfordret av nye valglister. Ved siden av Arbeiderpartiet, Bygdelisten og Fabrikklisen (gikk også under navnet Ålgårdslisen på 1930-tallet) ble det i 1931 også stilt en egen Venstre-liste og en konservativ liste med navnet Sparepartiet. Alle listene fikk mandatuttelling. Ved valget i 1934 gikk Sparepartiet inn i Bygdelisten[631], Venstre stilte ikke egen liste, mens Industri- og Gårdbrukerlisten var kommet til. Ved kommunevalget i 1937 finner vi følgende lister ved siden av de tre gamle: Gårdbruker- og Sparelisten, Herredslisen, som i hovedsak var en videreføring av Industri- og Gårdbrukerlisten, og til slutt en liste som ikke ble representert i kommunestyret - De Frivilliges liste (dette var nærmest en konservativ ungdomsliste). Vi kan ellers merke oss at Industri- og Gårdbrukerlisten/Herredslisen hadde et visst preg av å være en borgerlig Oltedalsliste.

Bakgrunnen for at listen oppstod i 1934 var trolig at verken Fabrikklisten eller Bygdelisten hadde satt opp kandidater fra Oltedal.[632]

Tabell 9: Mandatfordelingen ved kommunevalg i Gjesdal mellom 1928 og 1937.

1928:	AP 7, Fabrikklisten 2, Bygdelisten 7.
1931:	AP 4, Fabrikklisten 3, Bygdelisten 6, Venstre 2, Sparepartiet 1.
1934	AP 5, Fabrikklisten 4, Bygdelisten 6, Industri- og Gårdbrukerlisten 1.
1937	AP 5, Fabrikklisten 4, Bygdelisten 4, Herredslisten 1, Gårdbruker- og Sparelisten 2.

Kilde: Gjesdal valgstyre, møtebok 1898-1961.

Arbeiderpartiets andel av stemmene ved kommunevalgene på 1930-tallet var noenlunde den samme som ved stortingsvalgene - 22,2% i 1931, 27,6% i 1934 og 27,7% i 1936. Dette kan tyde på at lokalpolitiske forhold ikke hadde så stor betydning for Arbeiderpartiets oppslutning på 1930-tallet. Til en viss grad kan vi nok også si at kommunevalglistene var en avspeiling av de skillelinjene som gjorde seg gjeldene ved stortingsvalgene i Gjesdal. Bygdelisten var en slags lokal variant av Bondepartiet, på Fabrikklisten og Industri- og Gårdbrukerlisten/Herredslisten gjorde Venstrefolk seg sterkt gjeldene, mens Sparepartiet og Gårdbruker- og Sparelisten var de mest konservative innslagene. Sett i forhold til de partipolitiske tendensene til de ulike listene, samsvarte valgadferden ved lokalvalgene nokså godt med stortingsvalgene der Bondepartiet, Venstre og Arbeiderpartiet var de tre store, mens Høyre spillte en mer beskjeden rolle.

Arbeiderpartiet i kommunepolitikken.

Dessverre har det ikke lyktes meg å oppspore valgprogrammene til Gjesdal Arbeiderparti fra 1934 og 1937. Dette gjør det vanskelig å si sikkert hvilke saker partiet profilerte seg på lokalt ved disse valgene. Ved valget i 1931 hadde imidlertid partiet et kort valgprogram på fire punkter som også hadde vært med på tidligere valgprogram. Programpostene var 1) Arbeidsledigheten skulle bekjempes ved igangsettelse av kommunalt arbeid. 2) Partiet ønsket å benytte den skattetabellen som gav best resultat for de minst bemidlede. 3) Fortsatt utvikling av folkeskolen, og

opprettholdelse av fritt skolemateriell. 4) Sykepleien overføres helt til beskatningen.[633] Programmet gir inntrykk av en videreføring av den moderate politiske linjene som sosialistene i Gjesdal alltid hadde stått for.

I kommunestyret var det politiske klimaet preget av små motsetninger i årene 1928-1940. Så langt jeg kan se var det ikke oppe saker som utløste den helt store temperaturen. G. Ålgård fra Bygdelisten foreslo rett nok avskaffelse av fritt skolemateriell i 1930, men forslaget fikk kun hans egen stemme.[634] Heller ikke mellom sosialistene og de borgerlige representantene var det noen stor uenighet i disse årene. Forslag som kom fra Arbeiderpartiet fikk ofte støtte fra borgerlig hold. I 1929 fikk Arbeiderpartiet kommunestyret med på å øke lønningene til sykepleierskene i kommunen. Samme år foreslo Tor Tingbø fra Arbeiderpartiet at kommunen skulle bevilge penger slik at arbeidsledige kunne opparbeide gater og kloakk på Ålgård. I denne typen saker gikk som oftest skillet mellom representanter fra bygden og fra Ålgård. Slik var det også i denne saken. Forslaget ble vedtatt mot de syv stemmene til Bygdelisten.[635] I 1936 fikk Arbeiderpartiet flertall for innføring av klassefradrag i likningen for foreldre med voksne arbeidsledige barn. De fire representantene til Fabrikklisen (Ålgårdslisen) og to fra Bygdelisten stemte motforlaget, mens i alt ti representanter stemte for.[636] I saker som hadde med arbeidsledige og nødsarbeid å gjøre, hendte det imidlertid at Arbeiderpartiet ble nedstemt. Dette skjedde bl. a. i 1934 da kommunestyret, mot APs fire stemmer, forkastet et forslag fra Selmer Oftedal om å søke statlig bidrag til billig melk for forsorgsunderstøttede og nødsarbeidere. I 1935 og 1936 ønsket Arbeiderpartiet å gi skyssgodtgjørelse til nødsarbeidere på veianlegg, men fikk ikke støtte for dette.

Når motsetningene var så små i disse årene henger det for en stor del sammen med at "de harde trettiårene" ikke var så harde i Gjesdal. Med unntak av kortere perioder gikk industrien godt. Som vi har sett tidligere var det stor vekst i tallet på sysselsatte ved ullvarefabrikkene i disse årene. Kommuneøkonomien var også forholdsvis god gjennom hele tiåret. Det var med stor rett ordfører Svein Søliland i oktober 1931 kunne skrive: "*Den økonomiske stoda for kommunen har etter mitt syn aldri vore so lett og grei som no i heile mi ordførartid.*"[637]

Ved ordførervalgene i 1931 og 1934 stilte ikke Arbeiderpartiet egen kandidat. Stemmene til Arbeiderpartiet ble i stedet spredt på ulike kandidater. Denne opptreden skyldes at partiet ikke ønsket vervene som ordfører eller varaordfører i et borgerlig kommunestyre. Ved å spre stemmene signaliserte de samtidig at partiet ikke offisielt støttet noen av de borgerlige kandidatene. I 1937 stilte imidlertid Arbeiderpartiet med Tore Arneson som ordførerkandidat, og Theodor Ravndal som kandidat til varaordfører. Partiet kan likevel ikke ha hatt noe sterkt ønske om å få noen av

vervene. Under valget på ordfører ble nemlig de fem stemmene til Arbeiderpartiet fordelt på Tore Arneson og Theodor Ravndal. To avstemninger måtte til før V. O. Gjesdal fra Bygdelisten ble gjenvalgt som ordfører, og ved begge omgangene fikk Tore Arneson tre stemmer og Theodor Ravndal to. Arbeiderpartiet kjørte den samme taktikken ved valget på varaordfører. I første valgomgang ble fire stemmer gitt til Tore Arneson og en til Theodor Ravndal. Tre avstemningsrunder måtte til før noen av kandidatene oppnådde rent flertall, og paradoksalt nok var det Tore Arneson som til slutt ble valgt med ni stemmer![638] Selv om vi med en viss rett kan si at Arbeiderpartiet fikk varaordføreren ved et arbeidsuhell, viser nok også valget av Tore Arneson at motsetningene mellom sosialister og borgerlige representanter ikke var særlig stor på denne tiden.

KAPITTEL 10: OPPSUMMERING, AVSLUTTENDE DRØFTING OG KONKLUSJON.

Vi har sett at Gjesdal var blant de tidligste og sterkest industrialiserte kommunene i Rogaland. Rundt 1910 utgjorde arbeiderklassen nær 50% av befolkningen i kommunen, og Ålgård var blant de største tettstedene i fylket. For den framvoksende arbeiderbevegelsen i Rogaland ble derfor Gjesdal et naturlig satsingsområde. Politisk fikk bevegelsen raskt gjennomslag ved valg, og oppslutningen til sosialistene var tidvis stor. Gjesdal-sosialistene var kjennetegnet ved en mer moderat politisk profil enn det som var vanlig for sosialister ellers i landet, og i splittelsesårene på 1920-tallet ble Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti det klart ledende sosialistpartiet i kommunen. Den faglige bevegelsen møtte langt større problemer. På Ålgård mislyktes forsøkene på å etablere fagforening før 1940, mens arbeiderne i Oltedal først lyktes å skape en livskraftig fagforening i 1935. Her i avslutningskapitlet skal jeg gå nærmere inn på de to hovedproblemstillingene som ble reist i innledningen. 1) Hva var årsakene til fagbevegelsens svake stilling i Gjesdal? Og, 2) Hvorfor var den politiske arbeiderbevegelsen så moderat?

Hva var årsakene til fagbevegelsens svake stilling?

Kort oppsummert kan vi trekke ut fire tidsfaser i fagbevegelsens utvikling i Gjesdal:

1907-1910: De to første fagforeningene stiftes, men oppløses etter kort tid.

1911-1916: Ingen fagforeninger.

1917-1921: To nye fagforeninger stiftes, men blir oppløst i 1920 og 1921.

1921-1940: Ingen fagforening på Ålgård, mens arbeiderne i Oltedal sto uten organisasjon fram til 1935.

Perioden sett under ett må vi kunne si at fagbevegelsen stod svært svakt i Gjesdal. Men vi har også sett at svak faglig organisering var noe som gjaldt tekstilarbeiderne generelt, og ikke Gjesdal-arbeiderne spesielt. For å finne svar på hvorfor fagbevegelsen stod svakt i Gjesdal, er det derfor rimelig å først søke svar som kan forklare hvorfor tekstilarbeiderne generelt var dårlig organisert. Videre har jeg pekt på at organisasjonsgraden var bedre blant tekstilarbeiderne på Østlandet enn på Vestlandet. (Dette må imidlertid ikke tolkes dithen at organisasjonsgraden var spesielt høy blant tekstilarbeiderne på Østlandet.) Vi må derfor søke svar på hvilke organisasjonsfremmende faktorer

som fantes på Østlandet og ikke på Vestlandet. Til slutt må vi også ha øye for lokale forhold i Gjesdal som var til hinder for fagorganisering.

John M. Kamsvåg har i boka "Med nål og tråd gjennom 100 år" (Bekledningsarbeiderforbundet 1890-1990) pekt på flere faktorer som ofte blir brukt for å forklare den svake organisasjonsgraden i tekstilindustrien. Jeg vil her sette søkelys på følgende fem:

- 1) Tekstilarbeideren var oftest ufaglært.
- 2) Tekstilarbeideren var oftest en kvinne.
- 3) Paternalismen hang lenge igjen ved flere av tekstilindustri-samfunnene
- 4) Tekstilfabrikantene var lenge hardnakkede motstandere av fagforeninger.
- 5) Arbeidsmandsforbundets agitasjon manglet plan og strategi.[639]

Det er en vanlig oppfatning at ufaglærte arbeidere gjerne var vanskeligere å organisere enn faglærte. Dette forklares først og fremst med arbeiderens maktposisjon i forhold til arbeidsgiveren. Den ufaglærte arbeideren utførte et arbeid som krevde små kvalifikasjoner og kort opplæringstid. Arbeidsgiveren kunne derfor lett erstatte den "brysomme" ufaglærte arbeideren som fagorganiserte seg. Dette resonnementet later til å være det mest brukte når det gjelder å forklare svak faglig organisering blant ufaglærte arbeidere. Men det finnes også en annen side ved den ufaglærte arbeideren som nyanserer bildet. Fordi de ikke har kvalifikasjoner som binder dem til en spesiell jobb eller bedrift, kan de skifte jobb uten å tape særlig på det. Styrkeforholdet i makt mellom den ufaglærte arbeideren og arbeidsgiveren vil derfor delvis kunne være avhengig av konjunktorene på arbeidsmarkedet. I tider med overskudd på arbeidskraft vil arbeidsgiverne lettest kunne ignorere krav fra arbeidsstokken. I tider med mangel på arbeidskraft vil imidlertid arbeidsgiveren bli mer avhengig av å imøtekomme krav fra arbeiderne for å forhindre "flukt". Oftest vil imidlertid situasjonen være at arbeidsgiveren har "overtaket". Fordi kravene til opplæring er små, vil arbeidsgiveren kunne hente inn arbeidskraftreserver (f. eks. kvinner) som det i nedgangstider er lett å kvitte seg med. Dersom arbeiderne organiserer seg, kan imidlertid dette begrense arbeidsgiverens handlefrihet. Det finnes da også eksempler på ufaglærte grupper med sterke fagforeninger. Anleggsarbeiderne er ett. En av deres styrker er at de ofte inngår i et sterkt sosialt fellesskap. Det mest vanlige mønsteret er imidlertid at ufaglærte arbeidere har et svakt sosialt fellesskap p.g.a. høy

personalgjennomtrekk.[640] Dette leder oss over til punkt to: Tekstilarbeideren var oftest en kvinne.

Fordi kvinnene oftest hadde lønnsarbeidet som en midlertidig beskjeftigelse før ekteskap, må arbeidsstokken ved de enkelte tekstilfabrikkene ha vært preget av stor gjennomtrekk. For fabrikkene i Gjesdal er det ikke foretatt noen undersøkelser av stabiliteten i arbeidsstokken, men studier av Arna fabrikk har vist at det her var en svært stor personalgjennomtrekk. Bare ca. 46% av de som arbeidet i fabrikk i 1900 var fortsatt arbeidere i 1905.[641] Arna fabrikk har trolig ikke vært noe særtilfelle. Det synes rimelig å hevde at stor personalgjennomtrekk hindret framveksten av sterk gruppesolidaritet. Vi må også kunne gå ut fra at kvinnene selv anså lønnsarbeidet som midlertidig, og at de av den grunn hadde mindre interesse av å fagorganisere seg. Motivasjonen for å kjempe fram forbedringer av lønns- og arbeidsvilkår vil normalt være mindre for lønnstakeren som ikke har tenkt å forbli i arbeidet. Kvinnene var i tillegg langt dårligere betalt enn mennene, noe som innebærer at fagforeningskontingenten må ha stått som et større hinder for faglig organisering for kvinnene. Sett på bakgrunn av dette er det ikke overraskende at undersøkelser av organiserte tekstilarbeidere i Kristiania før 1915, har vist at organisasjonsgraden var størst blant de mannlige arbeiderne.[642]

Den tredje forklaringsfaktoren som Kamsvåg nevner som grunn til tekstilarbeidernes svake faglige organisering, er at paternalismen hang igjen ved flere av tekstilindustri-samfunnene. Kamsvåg skriver imidlertid at dette har blitt tonet ned som årsak, fordi arbeidsgiverne etter hvert tok til å opptre forretningsmessig. (Begrepet forretningsmessig brukes om en ledelse som innskrenker seg til å kjøpe arbeidskraft for å bruke dem mest mulig økonomisk.[643]) Hvorvidt det er riktig å foreta en slik nedtoning, er jeg imidlertid noe usikker på. Undersøkelser av tekstilindustrien i Kristiania har vist at fabrikantene der forholdsvis tidlig tok til å opptre forretningsmessig.[644] Ved Arna fabrikk ser det ut til å ha skjedd en gradvis svekkelse av patriarkalske forhold fra 1870-årene og utover.[645] Så langt jeg kan se er det særlig på disse to stedene at tekstilindustrien er blitt grundig studert. Men Kristiania og Arna skiller seg i grunnen fra det normale bildet når det gjelder faglig organisering. Blant tekstilarbeiderne var det nettopp i Kristiania at organisasjonsforholdene var best, og på Vestlandet stod fagorganisasjonen sterkere ved Arna fabrikk enn ved andre tekstilfabrikker. Det er slett ikke sikkert at forholdene ved tekstilfabrikkene i Kristiania og Arna gir ett godt bilde av hva som var vanlig i tekstilindustrien generelt. Her lå de virkelig store tekstilfabrikkene. Men i tekstilindustrien fantes det en mengde mindre bedrifter, og det er ikke utenkelig at patriarkalske forhold holdt seg lengre ved disse. Ved Ålgård Ullvarefabrikk har vi sett at

paternalismen var forholdsvis sterk til godt innpå 1900-tallet, og det synes rimelig at dette har skapt dårligere forutsetninger for faglig organisering.

Den fjerde forklaringsfaktoren som er nevnt er at tekstilfabrikantene lenge var hardnakkede motstandere av fagforeninger. Dette stemmer godt for Gjesdal. Fra Oltedal har vi sett at disponenten ved Svanedal gikk til kamp mot fagforeningene som ble dannet i 1919 og 1935. Fagforeningen som ble dannet på Ålgård i 1908 ble også møtt med sterk motstand fra bedriftsledelsen. Oppsigelsene av de to eneste fagorganiserte arbeiderne på Ålgård i 1931 gir også inntrykk av sterk motstand. Hvor vanlig dette var ved andre tekstilfabrikker i landet er imidlertid ikke mulig å si. Jeg kan heller ikke se at det er blitt gjort studier som gir grunnlag for å hevde at tekstilfabrikantene var mer negative til fagorganisering enn andre industriherrer. Et poeng her er at fagforeningene i tekstilindustrien trolig var mer sårbare for motstand fra bedriftslederne. Selv ved bedrifter hvor det fantes fagforeninger, var organisasjonsprosenten oftest lav. Fagforeningen ved Ålgård og Figgjo i 1920 organiserte f. eks. under 55% av arbeiderne ved de to anleggene (se s. 106). Dette har trolig gjort at tilbakeslag i form av nedgang i medlemstall lettere førte til oppløsning av foreningene. (Som f. eks. etter storstreiken i 1921.)

Den femte og siste forklaringsfaktoren som er nevnt, er at Arbeidsmandsforbundet manglet plan og strategi i agitasjonsarbeidet. Noen videre sterk vekt vil jeg imidlertid ikke tillegge dette argumentet. Det ligger i kortene at dette kun kan ha gyldighet for den tiden tekstilarbeiderne var en del av Arbeidsmandsforbundet, dvs. fram til 1924. Det skjedde dessuten en klar styrking av agitasjonsarbeidet i forhold til tekstilarbeiderne etter 1915. Dette hadde sammenheng med at tekstilarbeiderne i 1915 dannet sin egen gruppe innenfor Arbeidsmandsforbundet, og at den i 1918 fikk ansatt egen sekretær.[646] Det er vanskelig å vurdere hvor planmessig agitasjonsarbeidet til Arbeidsmandsforbundet var i forhold til Gjesdal, men i forhold til arbeiderne på Ålgård har vi sett at det i det minste ble drevet nokså jevnlig agitasjon. Dette var ikke tilfellet når det gjaldt Oltedal, noe som er forståelig ut fra de små forholdene som lenge hersket i industrien der.

Som tidligere nevnt framsto den svake organisasjonsgraden blant tekstilarbeiderne på Vestlandet som et hovedproblem for Tekstilarbeiderforbundet på 1920-tallet og fram til midten av 1930-tallet. Hva kom denne geografiske forskjellen av? Beretningene til Tekstilarbeiderforbundet forteller oss at hovedtyngden av medlemmene befant seg ved tekstilfabrikker i eller ved Oslo. Av forbundets 2383 medlemmer i 1927 hørte nærmere 60% (1396) til Oslo Tekstilarbeiderforening og Nydalens Tekstilarbeiderforening (Nydalens Compagni ved Oslo). Til sammenlikning stod Hordaland/Bergen for rundt 8% av medlemmene i forbundet. Tallet på tekstilarbeidere i

Oslo/Akershus og Hordaland/Bergen var nokså likt,[647] og forskjellen skyldes derfor ikke at det var flere tekstilarbeidere i Oslo/Akershus. Vi kan også slå fast at variablene "ufaglært" og "andel kvinner" ikke kan forklare en slik forskjell. Den mest sannsynlige årsaken til at tekstilarbeiderne var bedre organisert på Østlandet enn på Vestlandet, er at de befant seg i ulike miljø. På Vestlandet var hovedtyngden av tekstilindustrien å finne på industritettsteder, mens den på Østlandet var å finne i eller like ved byer. Dette gjorde at tekstilarbeideren på Vestlandet selv måtte bære hele ansvaret for faglig organisering fordi de var den dominerende lønnstakergruppen i sine nærmiljø. På Østlandet var derimot tekstilarbeiderne del av et miljø hvor fagforeninger var mer akseptert. Storbedriften Nydalens Compagni lå f. eks. like ved Christiania Spigerverk. Studier som Berit Gullikstad har foretatt av de organiserte tekstilarbeiderne i Kristiania før 1915, viser at av kvinnene var det særlig de Kristianiafødte som gikk i bresjen for organisering, selv om de fleste tekstilarbeiderskene var innflyttere. Gullikstad skriver også at grunnen til dette kan være at Kristianiajentene følte seg tryggere i miljøet og dessuten hadde bedre kjennskap til fagbevegelsen gjennom sitt nærmiljø.[648] Forskjellen i påvirkning fra andre lønnstakergrupper hvor fagorganisering var vanlig, vil jeg tro er en helt sentral faktor for å forstå hvorfor tekstilarbeiderne på Østlandet var bedre organisert enn på Vestlandet.

For å forklare fagbevegelsens svake stilling i Gjesdal må vi også ta med andre lokale forhold. Et viktig poeng er det at fabrikkene hadde lokale eiere og disponenter som arbeiderne kjente. Sammen med den sterke paternalistiske tradisjonen på Ålgård fremmet trolig dette en bedriftssolidaritet som i sin tur la demper på framvekst av et sterkt klassefelleskap. De fleste arbeiderne hadde dessuten familietilknytning til de egalitære bygdesamfunnene på Jæren og i Dalane, noe som trolig har gjort de mindre mottakelige for sosialistiske ideer.

På Ålgård fantes det særegne grunner som bidro til at det ikke kom istand noen foreningsdannelse i tidene 1921-1940. D. F. U.-ledelsen hadde muligheter til å flytte på ordrer mellom konsernavdelingene. Arbeiderne på Ålgård kunne derfor ha fordeler av å stå uorganiserte. Når arbeidere ved andre D. F. U.-avdelinger gikk til streik eller ble rammet av lockout, fikk arbeiderne på Ålgård mer å gjøre. Dermed fikk de en dobbel fortjeneste ved å stå uorganisert. De slapp belastningene med kontingentbetalingen og faren for å bli dratt ut i konflikt, samtidig som de fikk mer arbeid og dermed større inntekter når andre avdelinger ble rammet av konflikt.

Også for Oltedal kan det trekkes fram særegne grunner til den svake faglige organiseringen. Bygda var lenge så liten at dette trolig i seg selv var en faktor som la demper på dannelse av fagforening.

Beliggenheten gjorde dessuten at bygda fikk liten oppmerksomhet fra de ulike delene av arbeiderbevegelsen.

Hvorfor var den politiske arbeiderbevegelsen så moderat?

Flere trekk ved den politiske arbeiderbevegelsen i Gjesdal gir grunnlag for å karakterisere den som svært moderat. Det gjelder særlig Norges Sosialdemokratiske Arbeiderpartis sterke stilling på 1920-tallet, fraværet av NKP, og sosialistenes opptreden i lokalpolitikken. Gjesdal passer slik sett godt til en tradisjonell oppfatning om at en langsomt framvoksende arbeiderklasse gjerne vil bli moderat. Denne forestillingen ser ut til å springe ut fra Edvard Bulls (d.e.) kjente teori om sammenheng mellom industrialiseringstempo og radikalisme. Det storindustrielle gjennombruddet i Norge i årene 1905-1920 skal ha skapt en sosialt rotløs og normløs arbeiderklasse som var mer åpen for revolusjonære tankeganger.[649] I Gjesdal begynte industrialiseringen tidlig på 1870-tallet, og alt før århundreskiftet hadde den største industriveksten funnet sted. Arbeiderne var ingen sosialt rotløs og normløs gruppe. De ble hovedsakelig rekruttert fra de egalitære bygdemiljøene i distriktet, og senere også fra den etablerte arbeiderklassen i tettstedene. Dette gjorde trolig at arbeiderne lettere godtok den eksisterende samfunnsorden.

Ved siden av sin moderate profil var den politiske arbeiderbevegelsen i Gjesdal også kjennetegnet ved at den ikke hadde den nære koplingen til fagbevegelsen som var vanlig ellers i landet. Det er etter mitt syn naturlig å se disse to tingene i sammen. Det var tydeligvis lettere for arbeiderklassen i Gjesdal å fremme politiske enn faglige krav. Gjennom den politiske bevegelsen kunne krav om samfunnsendringer fremmes, uten at dette direkte ble et angrep på de lokale bedriftseierne og disponentene som arbeiderne kjente. De faktorene som fremmet svak faglig organisering, kan i sin tur ha styrket sosialdemokratenes stilling. Fagbevegelsens svake stilling innebar at sosialistene i Gjesdal manglet et viktig organisasjonsledd som kunne bidra til å forme holdninger og identitet i den gjesdalske arbeiderklassen. Mens Arbeiderpartiet, i alle fall i teorien, la størst vekt på den økonomisk-faglige kampen, framhevet sosialdemokratene den parlamentariske. Sosialdemokratenes strategi for å oppnå samfunnsendringer passet slik sett bedre til de gjesdalske forholdene hvor fagbevegelsen stod svakt.

Det sosialdemokratiske partiets sterke stilling i Gjesdal kan langt på vei forklares med at partiavdelingen ved det største tettstedet, Ålgård, valgte å følge det nye partiet ved splittelsen. Som tidligere nevnt var det en tendens til at velgeroppslutningen om de sosialistiske partiene fulgte mønsteret i splittelsene. Når det gjelder selve valget av partitilknytning, kan det se ut til å ha en viss sammenheng med at sosialdemokratiske frontpersoner som f. eks. Johan Gjømstein og Tollef

Fjermestad hadde en forholdsvis sterk stilling på Ålgård. I Oltedal var situasjonen annerledes. Her knyttet partiavdelingen nær kontakt til den radikale delen av sosialistmiljøet i Stavanger og ble også stående i Arbeiderpartiet. Ifølge Knut Heidars undersøkelse av industristedene Odda og Rjukan var det forskjeller i kommunikasjonsmessig tilknytning som gjorde at sosialistene i Odda ved partisplittelsen i 1923 valgte NKP, mens sosialistene på Rjukan ble stående i Arbeiderpartiet. Odda og Rjukan var to nokså like industristeder, men mens Odda hadde sin sterkeste påvirkningskanal fra Bergen, var Rjukan på samme måte knyttet til Kristiania.[650] Det kan altså se ut til at et liknende forhold har gjort seg gjeldene i Gjesdal ved partisplittelsen i 1921.

LITTERATUR OG KILDER:

Litteratur.

Aarrestad Torleiv, Eikeland Åse, Solberg Anna Nora, Søyland Magnus og Jonsbråten Magnus: Time herad - Fram til 1987; Time kommune 1987.

Amundsen Hans: Norsk tekstilarbeiderforbund 25 år, Oslo 1949.

Arbeidernes historielag i Rogaland: Årbøker fra 1984 til og med 1995.

Arna Tekstilarbeiderforening: Arna Tekstilarbeiderforening avdeling 17 av Norsk Tekstilarbeiderforbund 1919 - 9. Mars - 1939, (jubileumshefte, uten navngitt forfatter), Begen 1939.

Arneson Søren: Gards- og ættesoga for Gjestal, Gjestal kommune 1939.

Berg Kåre: Førte år - for trygge kår, Rogaland AP 1921 - 1961. (Festskrift).

Berge Malli: Dagbok av Malli Berge 1925-1942. Gjesdal Kommune, (uten utgiver år).

Bergh Trond, Hanisch Tore, Lange Even og Pharo Helge: Norge fra u-land til i-land. Vekst og utviklingslinjer 1830-1980, Oslo/Gjøvik 1983.

Bjørnson Øyvind: På klassekampens grunn. 1900-1920, 1. opplag, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1990.

Bull Edvard: Norsk fagbevegelse. Oversikt over fagorganisasjonens utvikling, 2. utg., Oslo 1968.

Bull Edvard: Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd; tre norske industri-strøk, Oslo 1972.

Bull Edvard: Arbeiderbevegelsens stilling i de tre nordiske land 1914-1920. Artikkel i Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie, nr. 1. - 1976.

Bull Edvard: Klassekamp og fellesskap 1920-1945, bind 13 i "Norges historie", red. Knut Mykland, Oslo 1980.

Bull Edvard: Retten til en fortid. Sosialhistoriske artikler. Universitetsforlaget 1981.

Bull Edvard: Historiske miljøtyper i arbeiderklassen. Artikkel i Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie nr.2/1981.

Bull Edvard: Arbeiderklassen blir til (1850-1900). 1. opplag, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1985.

Bull Edvard; Kokkvoll Arne og Sverdrup Jakob: Arbeiderbevegelsens historie i Norge, Oslo 1990.

Danielsen Rolf: Stavanger mellom sild og olje, bind 1 og 2, Dreyer bok 1988

Danielsen Rolf, Dyrvik Ståle, Grønlie Tore, Helle Knut og Hovland Edgar: Grunntrekk i norsk historie. Fra vikingtid til våre dager, Universitetsforlaget AS 1991, 1. utgave, 2. opplag 1992.

Dåsvand Ånon, Stokkeland Ingolf og Rise Per: Ålgård baptistmenighet 75 år, (jubileumsskrift, 1901-1976), Baptistmenigheten, Ålgård 1976.

Erichsen Egil Werner: Aalgaards Uldvarefabrikker. A/S De Forenede Ullvarefabrikker D.F.U. 1870-1945, Oslo, D.F.U. 1947.

Eriksen Anne: Kirken, arbeidene og religionen. Artikkel i: Arbeiderhistorie. Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 1994:

Fossåskaret Erik og Furre Berge (red.): Rogalandskulturen mellom religion og politikk. Ei tverrfagleg vandring gjennom 120 år. Seminarrapport. Høgskolesenteret i Rogaland. Stavanger 1987.

Furre Berge: Norsk historie 1905 - 1940, Oslo 1976

Furre Berge: Soga om Lars Oftedal, bind 1 og 2, Det norske samlaget 1990, 2. opplaget.

Grieg Sigurd: Norsk Tekstil, bind 1 og 2, Oslo 1950.

Gulowsen Jon: Samlet og sterk eller splittet og svak? Artikkel i Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie, nr. 1 - 1985.

Hagemann Gro: Kjønn og industrialisering, Universitetsforlaget AS 1994.

Halvorsen Tor: Historie og sosiolog. I publikasjonen: Historie og sosiologi. Tre innlegg. Halvorsen Tor (red), Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, Universitetet i Bergen, august 1991.

Hansen Berner: På vei oppover. Telemark fylkes Arbeiderparti 50 år. 1904-1954. Rjukan 1954.

Hansen Rich.: Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 25 aar. Arbeidernes Aktietrykkeri, Kristiania 1920.

Heidar Knut: Økonomisk struktur og korporativ dominans. Arbeiderpolitikken i Rjukan og Odda ca. 1906-24. Artikkel i: Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie nr. 1. - 1976.

Hellspong Mats: Korset, fanen och fotbollen. Folkrörelsernas kulturmiljö i ett jämförande perspektiv, Carlsson Bokförlag, Stockholm 1991.

Hjertholm Sverre: Arbeiderbevegelsen i Vestfold. Trekk fra den politiske og faglige arbeiderbevegelse 1906-1956, Vestfold fylkes arbeiderparti, 1956.

Hodne Sverre: A/s Svanedal Ullvarefabrik 25 år, 1908-1933, Oltedal 1933.

Hovland Edgar og Næss Hans Eyvind (red.): Fra Vistehola til Ekofisk, bind 2; Universitetsforlaget AS 1987.

Johannessen Dag: Hammar og gauk. Varmen forlag 1988

Johannessen Dag: Hammarslag. Tømmer- og Bygningssekkernes Fagforening i Stavanger 1890-1990. Varmen forlag 1989.

Kaldal Ingar: Det gode arbeid og de god arbeidere - om normer og verdier i arbeidslivet som historisk tema. Artikkel i Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 1994.

Kamsvåg John L: Med nål og tråd gjennom 100 år. Bekledningsarbeiderforbundet 1890-1990, Tiden 1990.

Kjeldstadli Knut: Fedre, fyrster og funksjonærer. Ulike typer ledelse i norsk industri før 1. verdenskrig. I Schiller Bernt og Svendsen Thommy (red): Arbete och arbetsmarknad i Norden. Nye linjer innom den nordiska arbetslivsforskningen, Lund 1988.

Kold Vibeke: Kvindelighed, mandelighed og kønsarbejdsdeling. En forskningsdiskussion af kønsideologiens rolle i arbejdsmarkedets kønsopdeling. Artikkel i SFAH 1993. (Årbog for Arbejderbevægelsens Historie).

Lindanger Birger og Nordås Hallvard: Klepp bygdesoge 1837 - 1987. Klepp kommune 1987.

Lorentzen Bernt: Norsk næringsliv gjennom tidene. Universitetsforlaget, Oslo 1969.

Lysholm Einar og Gullvåg Eigil: Ved 50-årsjubileet i Sør-Trøndelag Arbeiderparti 1953, Trondheim 1953.

Løwold Oluf A.: Fra Jæderen. Stavanger 1888.

Maurseth Per: Gjennom kriser til makt (1920-1935). 1. opplag, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1987.

Meyer Håkon: Den politiske Arbeiderbevegelsen i Norge. Annen utgave, Det Norske Arbeiderpartis Forlag, Oslo 1935.

Nerbøvik Jostein: Norsk historie 1870-1905. Det Norske Samlaget, Oslo 1986.

Nilssen Sven: Historien om en norsk fabrikk. Stavanger 1914.

Nilssen Sven: Aalgaards Uldvarefabrikker 1870-1900. Stavanger 1901.

Norderval Ingunn: Kan en kristen være sosialist? Kristensosialisme i norsk politikk. Artikkel i Arbeiderhistorie. Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 1994.

Nordvik Helge W., Nerheim Gunnar og Brandal Trygve: Penger spart penger tjent. Sparebanker og økonomisk utvikling på Sør-Vestlandet fra 1839 til 1989, Stavanger 1989.

Nordås Hallvard: Gjesdal Bygdebok 1870-1989, band 3; Gjesdal kommune 1989.

Næsheim Thor S., Gjesdal Finn, Telhaug Sigurd og Gjesdal Endre: A/s Svanedal Ullvarefabrikk 75 år, 1908-1933,.

Odlaug Kåre: Norsk arbeidsmandsforbund gjennom 60 år, bind 1 og 2, Arbeidernes Aktietrykkeri, Oslo 1955.

Oftedal Frank, Skogerbø Børge, Skjold Svein og Ullebust Ivar: Oltedal. Bygda og idrettslaget 1932-1982, Oltedal fotballklubb.

Oftedal Ragnhild: Ullvareindustrien i Oltedal 75 år. Artikkel i Frå bygd og by i Rogaland, Peder Heskestad (red), Rogaland Folkemuseum 1966.

Oftedal Tjøl: Rogaland Arbeiderparti gjennom 30 år. 1921-1951. (Jubileumshefte). Maiprent, Stavanger 1951.

Ousland Gunnar: Fagorganisasjonen i Norge, bind 1, 2 og 3, Tiden Norsk Forlag 1974 (bind 1) og 1975 (bind 2 og 3).

Revheim M. L.: Fabrikkstaden Ytre Arna. 1846-1946, Bergen 1946.

Rokkan Stein: Stat, nasjon, klasse; Universitetsforlaget AS 1987, 2. opplag,

Schanche Monica og Kokkvoll Arne: Arbeid - Fred - Solidaritet 1895-1995 bind 3 i Odlaug Kåre: Norsk arbeidsmandsforbund gjennom 60 år. Norsk Arbeidsmandsforbund 1987.

Sunde Kristian: Vår sak er rettferdig. Arbeiderbevegelsens historie i Rogaland 1850-1905. Dreyer Bok Stavanger 1981,

Titlestad Torgim: I den galna tiå, Varmen forlag 1987

Titlestad Torgim: Stavanger, Norges røde by. Varmen forlag.

Torgersen Rolf G.: Arbeiderpartiet i Stavanger i 100 år. 1892-1992. Jubileumshefte.

Tønnessen Joh. N.: Ole Nielsen (Aalgaard) og hans slekt, Oslo 1953.

Våga, Finn E: De unge slekter: rørsle som bygde Sauda. Oslo 1993.

Wasberg Gunnar Christie og Svendsen Arnljot Strømme: Industriens historie i Norge. Norges Industriforbund, Oslo 1969.

Øgard John: Tekstilindustrien i Norge i de siste 50 år. Artikkel i Norsk Tekstiltidende nr 10 og 11 1948. (Fagskrift for tekoindustrien).

Østhagen Sverre: Fra opprørere til folkeparti. Hedmark Arbeiderparti i fylkets arbeiderbevegelse. Hamar 1987.

Utrykket litteratur.

Bjørnset Asbjørn: Samanheng mellom industrialiseringstempo og radikalisering? Ein freistnad på å finne ein samanheng (...) Hovedfagsoppgave i Historie, Bergen 1968.

Buvik Knut: Arbeidarrørsla i gamle Haus herad 1900-1940, Hovudfagsoppgåve i historie vårsemesteret 1990, Universitetet i Bergen.

Gullikstad Berit: Kvinner i industrien. En analyse av tekstil- og tobakksarbeiderskenes arbeidsvilkår, sosiale situasjon og fagorganisering i Kristiania 1890-1915. Hovedfagsoppgave i historie høsten 1983, Universitetet i Trondheim.

Johannessen Dag: Den politiske og faglige arbeiderbevegelsen i Sandnes ca. 1900 - 1940. Hovedfagsoppgave i historie, Bergen 1983.

Kjeldstadli Knut: Arbeidsprosessperspektivet - hvor langt rekker det? Forelesning holdt i Tromsø 1987.

Lundestad Svein: Arbeiderbevegelsens politiske gjennombrudd i Nordland og Troms. En sammenlikning (...) Rapport, Høgskolesenterte i Nordland, Bodø 1988.

Tjelmeland Hallvard: Avradikaliseringa av Det Norske Arbeidarparti i mellomkrigstida. Hovudoppgave i historie, Universitetet i Tromsø våren 1982.

Statistisk materiell:

NOS: Folketellingene 1900-1946.

NOS: Kommunevalgene 1907-1937.

NOS: Stortingsvalgene 1906-1936.

NOS: Industristatistikk for 1900, 1915, 1922, 1926, 1934 og 1939.

NOS: Fabrikkteellingen i kongeriket Norge 1909.

Beretninger m.m. fra landsdekkende organisasjoner:

oppbevares av:

DNA år 1906-1940. Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo

Arbeidernes faglige landsorganisasjon 1908-1939. "

Norsk Arbeidsmandsforbund 1908-1923. "

Norsk Tekstilarbeiderforbund 1924-1940. "

Norges Socialdemokratiske arbeiderparti, kvartalsrapport 1921-1926. "

LOs saksregister (alfabetisk) 1908-40. "

Beretninger, protokoller og korrespondanse fra regionale organisasjoner:

Stavanger & Omegns faglige samorganisasjon 1927-1933. Statsarkivet i Stavanger

Rogaland faglige distriktsorganisasjon 1936-40. "

Stavanger Amts arbeiderparti, forhandlingsprotokoll 1903-16. "

Stavanger Amts arbeiderparti, kassebog 1904-1916. "

Stavanger Amts arbeiderparti, årsberetning 1913-14. "

Stavanger Amts arbeiderparti, korrespondanse 1913-1916. "

Stavanger Amts arbeiderparti, protokoll over lov og organisasjons-komiteens forhandlinger 1914. "

Jæderens kreds AP, forhandlingsprotokoll for APs valgkomite i Jæderens kreds 1909-1912. "

Rogaland Socialdemokratiske arbeiderparti, Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo årsberetning 1925.

Rogaland Socialdemokratiske arbeiderparti, "

enkelte rapporteringer til Norges Soc. dem. Ap om medlemstall for fylket og dets lokallag i 1921 og 1922.

Beretninger, protokoller, intervjuer og korrespondanse fra organisasjoner og personer i

Gjesdal:

Gjesdal Arbeiderparti, møteprotokoll kommune- Statsarkivet i Stavanger styregruppa 1927-46.

Møteprotokoll(er) for Oltedal Tekstilarbeider- Oltedal Tekstilarbeideforening forening 1935-1940.

Arbeiderminnesamling. Intervjuer av Ole Dirdal, Universitetet i Trondheim ved T. T. Edland, Isak Egeland, Arne Håland, Historisk institutt, Grunde Idland, Marie Kyllingstad, Theodor Ravndal, Minnesamlingen.

Ingebjørg Simonsen, Ådne Skårland, Ole K. Sviland.

Per Vølstad, personlige erindringer. Stein Madland, privat. Sandnes.

Oscar Falck, diverse korrespondanse m.m, bl.a. angående Torleif Falk, privat. Sandnes.

Ålgård og Figgjo Tekstilarbeiderforening rundt 1930.

Oltedal Tekstilarbeiderforening 1935-1940. Diverse I forfatterens besittelse. Vil korrespondanse senere bli overlevert

Statsarkivet i Stavanger.

Bedrifter:

Ålgård Ullvarefabrikker: Statsarkivet i Stavanger

Styreprotokoller 1906-1911.

Lønningsbog no. 13 og 14 (1909-11)

Lønningsbog no. 20, 21 og 22 (1914-16)

Lønningsbøker fra 1917 til og med 1928.

Fortegnelse over ind- og utflyttet 1901-13

Gjestal Spinneri: "Innbydelse til forberedende møte i Gjestal Spinneri. anledning start av nytt ullspinneri i Oltedal." Fra arbeidskomitèen, 28. april 1936.

Arkivserie "Bedriftskort" for bedrifter i Gjesdal før 1940. Arbeidstilsynet, 5/7. distrikt

Arkivserie med kopibok "Månedrappporter" for perioden 1926-1939. Bedrifter i Gjesdal. Arbeidstilsynet, 5/7. distrikt

Amtmannen i Stavanger amt. Lensmannen i Gjesdal Amtmannen i Stavanger sine innberetninger i forbindelse med amtmannens femårsberetninger 1906, 1911, 1919 og 1922.

Fagblad for forbundene:

Arbeidsmanden 1910-1923. Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo Tekstilarbeideren 1928-1938."

Aviser:

1ste Mai 1903-1940.

1ste Mai, "1899-1949 - 50 år for fremskridt" (jubileumsnummer).

Stavanger Socialdemokrat 1921-1927.

Sandnes og Jærens Avis 1932-1940.

Stavanger Aftenblad, Stavangeren og Vestlandsposten

diverse spredte nummer.

Offentlige protokoller o.l:

Gjesdal valgstyre, møtebok 1898-1961. Gjesdal kommune

Dommer og kjennelser av Arbeidsretten. Stavanger Off. bibliotek

